

**AFGANİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASI:
KURAMSAL YAKLAŞIM VE UYGULAMA
MESELELERİ (2014-2021)**

**2023
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ**

Ajmal KHAIR KHAH

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali ASKER**

**AFGANİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASI: KURAMSAL YAKLAŞIM VE UYGULAMA
MESELELERİ (2014-2021)**

Ajmal KHAIR KHAH

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali ASKER**

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**KARABÜK
Ocak 2023**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI	4
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ	6
ÖZET	7
ABSTRACT	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
KISALTMALAR	11
ARAŞTIRMANIN KONUSU	13
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	13
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	13
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	14
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	14
BİRİNCİ BÖLÜM	15
1. AFGANİSTAN DIŞ POLİTİKASININ EPİSTEMOLOJİK TEMELLERİ . 15	
1.1. Afganistan Dış Politikasının Epistemolojisi	15
1.2. Realizm (Gerçekçilik) ve Dış Politika	16
1.3. İdealizm ve Dış Politika	18
1.4. Uluslararası Siyasetteki Rollerine Göre Hükümetlerin Sınıflandırılması	19
1.5. Uluslararası Politikada, Dış Politika ve Beş (Seviyede) Dünya	21
1.6. Dış Politika Teorilerinin Metodolojisi	23
1.7. Dış Politika ve Dış İlişkiler Arasındaki Farklılıklar	25

1.8. Afganistan Dış Politikasının Ontolojisi	27
1.9. Afganistan'ın Dış Politikasını Etkileyen Bileşenler.....	28
1.10. Afganistan Dış Politikasının Faktörleri	29
1.11. Afganistan Dış Politikasının Eksenleri.....	30
1.11.1. Uluslararası Çevre.....	31
1.11.2. İç Çevre	36
İKİNCİ BÖLÜM.....	40
2. AFGANİSTAN'IN BÖLGE ÜLKELERİNE YÖNELİK DIŞ POLİTİKA HAREKETLERİ, EYLEMLERİ VE ULUSLARARASI SİSTEMLE ETKİLEŞİMİ.....	40
2.1. Afganistan'ın Dış Politikası (21. Yüzyılda).....	40
2.2. Eylül 2001'den Bu Yana Afganistan Dış Politikasında Yaşanan İniş ve Çıkışları	41
2.2.1. Birinci Çerçeve	41
2.2.2. İkinci Çerçeve.....	45
2.2.3. Üçüncü Çerçeve.....	49
2.2.4. Dördüncü Çerçeve	54
2.2.5. Beşinci Çerçeve.....	55
2.3. Afganistan Dış Politikasında Bölgesel İş Birliği	58
2.4. Güven Artırıcı Önlemlerinin Alanları.....	61
2.5. Afganistan Dış Politikasında Bölgesel İş Birliğinin Epistemolojisi.....	65
2.6. Afganistan Dış Politikasının Tanımı ve Uluslararası ve Bölgesel Sistemdeki Gelişmeleri	67
2.7. Afganistan Dış Politikasının İniş ve Çıkışları	77
2.8. Afganistan Dış Politikasının Gereksinimleri	82
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	93
3. AFGANİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASI VE İKİLİ İLİŞKİLER.....	93
3.1. Afganistan-ABD İlişkileri.....	93
3.2. Afganistan-İran İlişkileri.....	101
3.3. Afganistan-Çin İlişkileri	108
3.4. Afganistan-Rusya İlişkileri.....	115

3.5. Afganistan-Pakistan İlişkileri	122
3.6. Afganistan-Hindistan İlişkileri	127
3.7. Afganistan-Türkiye İlişkileri.....	133
3.8. Afganistan- Suudi Arabistan İlişkileri	140
SONUÇ	146
KAYNAKÇA.....	151
TABLolar LİSTESİ	170
EKLER	171
ÖZGEÇMİŞ	175

TEZ ONAY SAYFASI

Ajmal KHAIR KHAH tarafından hazırlanan “AFGANISTAN’IN DIŞ POLİTİKASI: KURAMSAL YAKLAŞIM VE UYGULAMA MESELELERİ (2014-2021)” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ali ASKER

Tez Danışmanı, Uluslararası Siyaset Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 10/01/2023

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Naım NAİMİ (KBÜ)

.....

Üye : Prof. Dr. Ali ASKER (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Turgay DÜĞEN (ÖHÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Müslüm KUZU

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Ajmal KHAIR KHAH

İmza :

ÖNSÖZ

Bu araştırmada Afganistan'ın i ve dış politikasının temelleri, ilgili epistemolojik-ontolojik alanlar ve genel olarak Afganistan'ın siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerinin çeşitli yönlerini farklı yöntemlerle incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada makro bağlamda Afganistan dış politikasının epistemolojik temelleri, dış politika uygulamalarında bölge ülkelerine yönelik tutumu, uluslararası sistemle etkileşimi ve küresel-bölgesel gelişmelerdeki konumu incelenmektedir. Çalışmam boyunca zihnimi ve görüşlerimi arındırma konusundaki destek, katkı ve sabrı için danışmanım Prof. Dr. Ali ASKER hocama, yardım ve desteğini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Naim NAIMI hocama, ayrıca tez savunma sırasında önemli katkı ve tavsiyelerinden dolayı Dr. Öğr. Üyesi Turgay DğEN hocama teşekkürü bir borç bilirim. Çalışma sürecinde teknik destek ve becerilerini esirgemeyen ve her zaman destek olan okul arkadaşım İhsan Haşım KUTLUK'a teşekkür ederim. Ayrıca bu günlere ulaşmamda emeklerini hiçbir zaman esirgemeyen haklarımı ömür boyu ödeyemeyeceğim aileme şükranlarımı sunarım.

Ajmal KHAIR KHAH

ÖZET

Afganistan'ın 1919'daki bağımsızlığından yüzyılı aşkın bir zaman geçmesine rağmen, bağımsızlık ve inisiyatif konusu hala en çok tartışılan konulardan biridir. Bugün Afganistan, bağımsızlığından bu yana küresel güçlerin rekabeti nedeniyle hassas bir dönemden geçmektedir. Bir devlet olarak ortaya çıktığı günden bu yana belli kesintilere rağmen Afganistan için istikrar meselesi her zaman öncelikli sorunların başında gelmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında etkili olan pek çok sebep vardır. Fakat asıl dikkat çeken husus büyük devletlerin bölge uğruna giriştikleri rekabet sırasında Afganistan'ı bir çatışma alanı olarak kullanmalarındır. Bu yüzden Afganistan'ın dış siyaset ve istikrar sorunu bağlamında küresel ve bölgesel güçlerin tutum ve hamleleri önemli rol oynamaktadır.

Son yüzyılda yaşanan jeopolitik gelişmeler bu ülkenin iç ve dış durumunu doğrudan etkilemiştir. Afganistan bağımsız bir devlet olarak bölgede yalnızca Soğuk Savaş sonrası jeopolitik rekabet ekseninde değil, ülkenin bağımsızlığına kavuşmasından bugüne kadar büyük güçlerin dikkatini çekmektedir. Afganistan'ın bağımsızlık sonrası dış politikası, jeopolitik düzen ve bölgenin jeopolitik güvenlik yapısındaki değişim dönemlerinde, her dönemin büyük güçleriyle ilişkiler kurmada tarafsızlık ve denge stratejisine yönelmiştir.

11 Eylül saldırıları Afganistan açısından son derece önemli bir olaydır; nitekim bu olayın ardından yeniden ABD'nin hedefi haline gelmiştir. Araştırmada, bu olaydan sonraki süreçte dış politika hareketleri, kapsamı, eylemleri ele alınırken, Afganistan dış siyasetinin üç sütunu ve beş çerçevesi kapsamında genel bakış sunmaya çalışılmıştır. Afganistan dış politikasını kuramsal bakış açısı ve uygulama yönünden ele alan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Afganistan'ın dış politikasının epistemolojik temelleri ele alınmıştır. İkinci bölümde, uygulamada Afganistan'ın bölge ülkelerine yönelik dış siyaseti ve uluslararası sistemle etkileşimi ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde ise Afganistan'ın dış politikası, ikili ilişkiler bağlamında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan; Dış Politika; Uluslararası İlişkiler; Bölgesel İş Birliği; Tehditler ve Zorluklar

ABSTRACT

More than a century has passed since the independence of Afghanistan in 1919, the issue of independence and initiative is still one of the topics discussed. Today, Afghanistan is going through a critical period due to the competition of world powers. Since its emergence as a state, the issue of stability has always been one of the primary problems for Afghanistan. There are many reasons for this situation to occur. But the main point is, using Afghanistan as a conflict zone during the competition of big countries for the region. Because of this, in the framework of foreign policy and the problem of Afghanistan's stability, the attitudes and movements of global and regional powers play an important role.

The geopolitical developments of the last century have directly affected the internal and external situation of this country. As an independent state, Afghanistan has attracted the attention of great powers in the region not only on the axis of geopolitical competition after the Cold War, but also since the country's independence. Afghanistan's foreign policy after independence during the periods of change in the geopolitical order and geopolitical security structure of the region, in establishing relations with the great powers of each period, it has tended towards the strategy of neutrality and balance.

The September 11 attacks are an extremely important event for Afghanistan; as a matter of fact, after this incident, it became the target of the USA again. In this study, while discussing the foreign policy movements, scope and actions in the period after this event, it has been tried to provide an overview within the scope of three pillars and five frameworks of Afghanistan's foreign policy. This study, which deals with Afghanistan's foreign policy from a theoretical and practical point of view, consists of three parts. In the first part, the epistemological foundations of Afghanistan's foreign policy are discussed. In the second part, Afghanistan's foreign policy towards regional countries and its interaction with the international system are presented in practice. In the third part, Afghanistan's foreign policy is examined in the context of bilateral relations.

Keywords: Afghanistan; Asia; Foreign Policy; International Relations; Regional Cooperation; Threats and Challenges; Ups and Downs

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Afganistan'ın Dış Politikası: Kuramsal Yaklaşım ve Uygulama Meseleleri (2014-2021)
Tezin Yazarı	Ajmal KHAIR KHAH
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Ali ASKER
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	10/01/2023
Tezin Alanı	Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	175
Anahtar Kelimeler	Afganistan; Dış Politika; Uluslararası İlişkiler; Bölgesel İş Birliği; Tehditler ve Zorluklar

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Afghanistan's Foreign Policy: Theoretical Approach and Application Issues (2014-2021)
Author of the Thesis	Ajmal KHAIR KHAH
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. Ali ASKER
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	10/01/2023
Field of the Thesis	International Political Economy
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	175
Keywords	Afghanistan; Asia; Foreign Policy; International Relations; Regional Cooperation; Threats and Challenges; Ups and Downs

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADB	: Asian Development Bank
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AIIB	: Asya Altyapı Yatırım Bankası
ANZUS	: Australia-New Zealand-United States Security Treaty
BMO	: Birleşmiş Milletler Organizasyonu
BSA	: Bilateral Security Agreement
CAREC	: Central Asia Regional Economic Cooperation
CASA	: Central Asia-South Asia power
CBMs	: Confidence Building Measures
CIA	: Central Intelligence Agency
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
ECO	: Economic Cooperation Organization
IDB	: İslami Kalkınma Bankası
IFC	: International Finance Corporation
IMF	: International Monetary Fund
IRGC	: Islamic Revolutionary Guard Corps
ISI	: Inter-Services Intelligence
İİT	: İslam İş birliği Teşkilatı
KGB	: Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti (Sovyet/Rus Uluslararası İstihbarat Teşkilatı)
KSAM	: Kabul Stratejik Araştırmalar Merkezi
M.I.6	: Secret Intelligence Service
NATO	: North Atlantic Treaty Organization

NGO	: Non-Governmental Organization
OIC	: Organization of Islamic Cooperation
PRT	: Provincial Reconstruction Teams
RCD	: Regional Cooperation for Development
RECCA	: Regional Economic Cooperation Conference for Afghanistan
SAARC	: South Asian Association for Regional Cooperation
SCO	: Shanghai Cooperation Organization
TAPI	: Turkmenistan–Afghanistan–Pakistan–India Pipeline
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
WD	: World Bank

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışmanın konusunu, 11 Eylül sonrası dönemde Afganistan'ın dış politikası (kuramsal yaklaşım ve uygulama meseleleri) oluşturmaktadır. Çalışmada, dış politika konuları siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler ve coğrafya ekseninde ele alınmıştır. 2001 yılından bu yana Afganistan dış politikasında, geçici yönetim, geçiş hükümet ve Afganistan İslam Cumhuriyeti dönemi olmak üzere üç karar alma evresi incelenmiş olup, neden ve sonuçları ortaya konularak çözüm önerileri sunulmuştur.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Dünya bir yandan küreselleşirken diğer yandan bölgeselleşmektedir. Devletler bu dönemde kendilerine yakın hissettikleri ve çıkarlarının uyuştuğu ülkelerle kurumsal yapılar oluşturmaktadır. Bu nedenle, Afganistan'ın bölgedeki stratejik konumu, kuzeyden güneye ve doğudan batıya geçiş yolu olması, bu ülkenin uluslararası alanda önemini artırmaktadır. Türkiye'de, uluslararası ilişkiler yazınında son dönemde Afganistan'la ilgili çalışmaların sayısında bir artış gözlemlenmektedir. Fakat iç ve dış siyasette yoğun gelişmelerin yaşandığı Afganistan üzerine yapılan çalışmalar, çoğu zaman güncelliğini kaybetmekte ve yeni araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu anlamda, Afganistan dış politikasının kuramsal ve uygulama çerçevesinde ve güncel bulgular ışığında incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırmada, diplomasi ve istihbarat kavramları, dış politika ve uluslararası ilişkilere dair Türkçe, İngilizce ve Farsça kaleme alınmış bilimsel kitap, makale, rapor, resmi internet sayfaları, merkezi istatistik kurumların verileri, ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan çalışmalar üzerinden literatür taraması yapılarak, nitel araştırma yöntemi uygulanmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Afganistan'ın bölgedeki stratejik konumu, kuzeyden güneye ve doğudan batıya Asya'ya geçiş yolu olması, bu ülkenin uluslararası alandaki önemini artırmaktadır. Afganistan'ın iç ve dış politikası, siyasi-tarihi yaşanmışlıkları, mevcut sosyo-ekonomik ve kültürel problemleri bu ülkenin coğrafi konumun ve jeopolitik öneminden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden bölgenin öteden beri büyük güçlerin mücadele sahasında yer alması, terör örgütlerinin beslenme ve hareket alanına dönüştürülmesi, iç savaş ve yönetim zafiyeti değişik yönleriyle kendini göstermektedir. Bu araştırmanın hipotezine göre Afganistan'ın içinde bulunduğu durum sadece iç yönetim zafiyetinden değil, aynı zamanda dış güçlerin bölge uğruna giriştikleri rekabetin doğurduğu negatif etkilerden kaynaklanmaktadır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Çalışma sırasında Afganistan'da diplomasi ve istihbarat kavramları, dış politika ve uluslararası ilişkiler, bölgedeki stratejik konumu hakkında ve ilgili istatistik verilere ulaşmak oldukça zor olmuştur. Bir başka sorun, Türkçeye aktarılan metinlerde yer alan kavram ve terminolojide doğru tercihlerin yapılmasında yaşanan zorluktur. Tez çalışmasının hazırlanması sürecinde küresel pandeminin yaygın olması nedeniyle kütüphanelerde çalışma olanaklarının sınırlı olması da bir başka sorun teşkil etmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AFGANİSTAN DIŞ POLİTİKASININ EPİSTEMOLOJİK TEMELLERİ

1.1. Afganistan Dış Politikasının Epistemolojisi

Uluslararası ilişkiler alanındaki yazında yaygın olan görüşe göre uluslararası ilişkiler bilimi savaş sonucundan meydana gelmiştir. Ancak Peloponnesus Savaşı, 1648’de Vestfalya Barışına yol açan otuz yıllık dini savaş veya Birinci Dünya Savaşı’ndan hangisi bu tespiti uygun olduğuna teorik bir gerekçe bulunmamaktadır. Önemli olan, uluslararası ilişkiler disiplininin bu üç savaştan biri veya bir toplu savaşların sonucunda ortaya çıkmasıdır. Tarihçiler I. Dünya Savaşı’na daha fazla önem vermektedirler.¹ Bu düşüncenin nedenleri, basit ama önemlidir. Görüşlere göre, savaştan sonra yeniden barışı sağlama çabaları yoğunlaşıyor gibi görünüyordu. Bilim insanları, savaş sonrası sorunların düğümünü çözmek ve barış ortamına dönmek için politikacılara yardımcı olmuşlardır. Bununla birlikte, bu tür çabalar, bilimsel ve uzmanlaşmış uluslararası ilişkiler alanının gelişmesine ve büyük bir savaşın sona ermesine yol açmıştır.²

Uluslararası ilişkilerle ilgili tüm okumaların bağlantı noktası, uluslararası ilişkiler adı verilen tek bir disiplinin oluşturulması olmuştur. Böyle bir bilgi temelli uygulamanın sonucu olarak nihayet 1921’de ilk uluslararası ilişkiler çalışmaları odası Birleşik Karalık’taki Welzaber-Stew Üniversitesi’nde kurulmuştur.³ Ancak uluslararası ilişkiler alanında iki bilim insanı Smith ve Hollis, uluslararası ilişkiler denen bağımsız bir bilimsel disiplin olmadığına inanıyorlardı.⁴ Onlara göre, uluslararası ilişkiler denen şey disiplinler arası bir araştırmayla uğraşmaktan ibarettir. Uluslararası ilişkiler ayrı bir bilim disiplini olarak kabul edilecekse (olduğu gibi) veya siyaset biliminin kalbinden doğacaksa, o zaman dış politikanın nereye konumlandığı açıklığa kavuşturulmalıdır. Dış

¹ Akram Arefi, “Siyaset Khariji Afghanistan dar zaman Amanullah (Amanullah zamanında Afganistan'ın dış politikası)”, *Katib Bilimsel Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 6, Kabul, 2017, ss. 159-176.

² Faramaz Temana, *Siyaset Khariji Afghanistan (Afganistan'ın Dış Politikası)*, Amiri Yayınları, Kabil, 2020, ss.20-26.

³ Temana, s.18.

⁴ Valerie M. Hudson, Christopher S. Vore, “Foreign Policy Analysis Yesterday, Today, and Tomorrow”, *Mershon International Studies Review*, vol. 38, No.2, 1995, pp. 215-222.

politikanın kapsamlı tanımını yapmak için, uluslararası ilişkiler alanındaki uzmanların görüşlerine ve bu alandaki ana akımlara başvurmak gerekir. Bu nedenle, herhangi bir dış politika tartışması ve onu ayrı ve uzmanlaşmış bir bilimsel disipline dönüştürme kararlılığı, diğer homojen disiplinler gibi, uluslararası ilişkiler ve dış politika gibi çalışma alanlarının da kolayca kırılmayacak karışıklıklarla dolu olduğu varsayımına dayanmalıdır. Dolayısıyla, dış politikayı veya ulusal çıkarları, barış, savaş, güç ve ulusal güvenlik gibi diğer ilgili sosyal kavramları incelemek için sistem bilgisine, yani bilimsel teorilere ihtiyaç vardır.⁵ Bu yaklaşım, özel bir görüş ile profesyonel olmayan normal bir görüş arasındaki farkı göstermektedir. Bu yüzden, uluslararası ilişkiler alanındaki bir uzmanın, uluslararası olayları incelemek için uluslararası ilişkilerle ilgili “bilimsel gözlüğe” ihtiyacı vardır. Uluslararası ilişkiler alanı epistemolojik olarak iki ana akıma ayrılmaktadır:

- Realizm (Gerçekçilik).
- İdealizm.

1.2. Realizm (Gerçekçilik) ve Dış Politika

Teoriler, etrafımızdaki dünyayı incelemek için gözlüğümüzdür ve bu nedenle teorilerin hiçbirinin diğer teorilere göre epistemolojik üstünlüğü veya tercih edinmek durumu veya metodolojik bağlılığı yoktur. Bir teoriyi kullanma taahhüdümüz keyfi olmayıp olayları ve kavramları açıklama gücüne dayanır. Bu nedenle gerçekçiliğin seçimi ve dış politikanın kavramsal çerçevelerinin analizi, uluslararası ilişkilerin ana akım teorilerinden biri olarak Realizm (gerçekçiliğin) konumuna geri dönmektedir.⁶ Bu amaçla dış politikaya gerçekçilik perspektifinden bakarsak, tüm dünya bir bilardo masası gibidir. Realistler, uluslararası arenada hükümet ilişkilerinin bir bilardo masasındaki top ilişkileri gibi olduğuna inanırlar.⁷ Topların hareketi ve çarpışmasının veya hükümetlerin birbirleriyle etkileşiminin rastgele olduğunu ve hareket eden topun

⁵ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 7. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 136-154.

⁶ D. C. Copeland, “Neorealism and the myth of bipolar stability” Toward a new dynamic realist theory of major war, *Towards a new dynamic realist theory of the great war*. Security Studies. 1996, pp. 29-89.

⁷ S. E. Lobell, “The Assessment, the state, and foreign policy: a neoclassical realist model”. *Neoclassical realism, the state, and foreign policy*, United States of America by Cambridge University Press, New York, 2009, pp. 42-74.

diğer topa çarpmayacağını garantisinin olmadığına inanmaktadır. Başka bir deyişle Realistler, dış politika etkileşimlerinde ülkelerin birbirleriyle rastgele etkileşime girebileceğini veya birbirleriyle asla yüzleşemeyeceğini düşünürler. Realist (gerçekçi) bakış açısına göre, bir hükümet yolunun üstünde, başka bir hükümetle veya bir grup hükümetle karşılaşır bu duruma uygun bir dış ortaya çıkacaktır.⁸ Bu nedenle o zamana kadar başkalarıyla etkileşime geçmek için kural koyucu ve politika önlemlerine ve stratejilere ihtiyaç yoktur. Bu rastgele karşılaşmada, çarpışan ülkeler davranışlarını Realizmin (gerçekçiliğin) üç temel ilkesine göre oluştururlar. Bu üç ilke, dış politika alanındaki performanslarının temelini oluşturmaktadır.

- Merkezi Hükümet,
- Hayatta Kalma,
- Kendi Kendine Yardım.⁹

Merkezi hükümet, tek aktör ve en yüksek kurum olarak hükümetin işlevsel özgülüğünü vurgular. Hayatta kalmak için çabalamak, aynı zamanda hükümetlerin en temel görevidir. Sosyal Darwinizm teorisinden etkilenen hayatta kalma tartışmasında, en güçlü olanın hayatta kalması ilkesi tartışılmaktadır.¹⁰ Tarih boyunca doğaya daha fazla uyum sağlama gücüne sahip canlılar hayatta kalmıştır. Uluslararası ilişkiler alanında ayakta kalmak isteyen hükümetin güçlü olması gerekiyor ve güç kazanmak, dış politikanın temel amacıdır. Çünkü iktidar hayatta kalmayı sağlar. Kendi kendine yardım ilkesi aynı zamanda hükümetlerin dış politika alanında birbirlerine olan güvensizliğini de göstermektedir. Bu ilke, hükümetlerin ihtiyaçlarını karşılamak için başkalarına, hatta arkadaşlarına bile güvenmemesi gerektiğini belirtir. Bu ilkenin temeli, başkalarına karşı mutlak güvensizliktir.¹¹ Bu nedenle, hükümetler kendi yeteneklerine güvenmelidir.

⁸ G. Rose, *Neoclassical realism and theories of foreign policy*” world politics, 1998, pp. 144-172.

⁹ J. W. Taliaferro, “Security seeking under anarchy: defensive realism revisited”, *International Security*, 25(3). 2000, pp. 128-161.

¹⁰ F. Tamana, *Siyaset Khariji Afghanistan* (Afganistan’ın Dış Politikası: Bölgesel İşbirliği Alanında), Afganistan Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Kabil, 2014, s.16.

¹¹ J. W. Taliaferro, “Neoclassical Realism And Resource Extraction” *State Building for the Future War*. S. E. Lobell, N. M. Ripsman, J. W. Taliaferro (eds.), Cambridge University Press, Cambridge, 2009, pp. 194-226.

1.3. İdealizm ve Dış Politika

İdealizm yaklaşımı, Realizmin (Gerçekçiliğin) aksine, uluslararası ilişkiler ortamını bir bilardo masası gibi görmektedir. Ancak uluslararası sistem aktörleri, küreselleşme ve karşılıklı bağımlılıktan doğan ağlarla çevrili bir dünyada birbirleriyle bir arada yaşamaktadırlar. Bu küreselleşmiş dünyada hükümetler arasındaki iletişim modeli, bir örümcek ağı gibidir.¹² Bu durumda hükümetler hoşlarına gitse de gitmese de farklı kanallardan ve farklı alanlarda birbirine bağlanmaktadır. Çünkü küreselleşme, dünyayı küçük bir köye dönüştürmekte ve dünya ülkeleri arasındaki karşılıklı bağımlılığı çok karmaşık ve aynı zamanda çok yönlü hale getirmektedir. Böyle bir dünyada hükümetlerin iradesi yoktur ve diğer hükümetlerle ilişki kurmaktan bile kaçınamazlar. Bu ağ bağlantılı toplumda, küresel topluluğun bir bölümündeki değişim doğrudan ve dolaylı olarak diğer bölümleri de etkilenmektedir.¹³ Örneğin, Japonya’da bir depremin meydana gelmesinin küresel ekonomideki rolü göz önüne alındığında, küresel toplumun büyük kesimlerine etki edecektir. Bu nedenle küreselleşmenin olumlu ve olumsuz boyutları devlet ilişkilerinin etkililiğini artırabilmektedir.

Farklı boyutlarda küreselleşme örneğin bilimin küreselleşmesi, ekonominin küreselleşmesi, bilginin küreselleşmesi, tehditlerin küreselleşmesi, terörizmin küreselleşmesi, hastalıkların küreselleşmesi vb. Bunların her biri küreselleşme olgusunun boyutları ve önemli işaretlerindedir. Küreselleşmiş bir ortamda, hükümetlerin güçlerine bağımlılığı ve birbirlerine olan ihtiyaçları simetrik veya asimetrik olabilir.¹⁴ İdealist yaklaşımda hükümetler, gelişimlerini neyin nerede hızlandırabileceğine veya kolaylaştırabileceğine dair eklektik bir bakış atmalıdırlar. Başka bir deyişle böyle bir dünyada, dış politika çerçevesinde hükümetlerin temel görevlerinden biri, dünyadaki mevcut kaynakları kendine çekme ve ülkelere enjekte etme kapasitesini artırabilmek ki buna ekstraksiyon yeteneği de denir. İdealist yaklaşımında işbirlik, yumuşak güç, yazılım güvenliği, bilgi, barış, sivil toplum,

¹² Ozan Örmeci, “Uluslararası İlişkilerde İki Temel Yaklaşım”: *Realizm ve İdealizm*, Politika Akademisi, 09.05.2022, <http://politikaakademisi.org/2014/05/22/uluslararasi-iliskilerde-iki-temel-yaklasim-realizm-vs-idealizm/>

¹³ Tr. WLG, “Dış Politikada Gerçekçilik ve İdealizm”, 23.02.2022, <https://tr.weblogographic.com/realism-vs-idealism-in-foreign-policy-318800>

¹⁴ TASAM, “Küreselleşmenin Boyut ve Etkileri”, 14.12.2022, <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/211/kuresellesmenin-boyutlari-ve-etkileri>

aktörlerin çoğulculuğu ve insan doğası çok önemlidir. Bunun gibi konular temel kavramlar olarak kabul edilir. Dış politikaya yönelik iki epistemolojik yaklaşıma dayanarak son yüzyıllardaki uluslararası ilişkilerin tarihini inceleyecek olursak, bazı yönetici devletlerin rehberlik ettiği uluslararası ilişkiler ortamındaki akımlara ve bazı diğer devletlerin de uluslararası siyasi fenomenlerden etkilendikleri görülebilir. Bu nedenle bu süreç, hükümetlerin işlevsel olarak Aktörler (Players) ve Aktör Arası (Inter-Actor)¹⁵ olmak üzere iki kategoriye ayrılmasına neden olmuştur. Aktör (Player) ve Aktör Arası (Inter-Actor) arasındaki farkı inceleyecek olursak; Bazı hükümetler uluslararası arenada aktör olarak hareket etseler de her hükümet her konuda aktif olduğunu iddia edemez.

Tablo. 1: Aktör (Player) ve Aktör Arası (Inter-Actor) arasındaki fark

S.	Aktör/Player	Aktör Arası/Inter-Actor
1	Küçük alan ve konularla ilgilenir.	Eylem kapsamı geniştir.
2	Sınırlı faydaları vardır.	Geniş çıkarları gözetir.
3	Yüzeysel ve kısa vadeli hedefleri vardır.	Derin ve uzun vadeli hedefleri vardır.
4	Davranışı alışkanlık veya kazaya dayanır.	Programa göre çalışır.
5	Zafer onun için önemlidir.	Üstünlük onun için önemlidir.
6	Birçok sınırlaması vardır.	Sınırlamaları kabul etmez.
7	Araçları ve kaynakları küçük ve sınırlıdır.	Güçlü araçlara ve geniş kaynaklara sahiptir.

* F. Tamana, *Siyaset Khariji Afghanistan* (Afganistan'ın Dış Politikası), Amiri Yayınları, 2020, Kabil, s.36.

1.4. Uluslararası Siyasetteki Rollerine Göre Hükümetlerin Sınıflandırılması

Ülkeler, uluslararası ortamdaki rolleri ve işlevleri açısından farklı kategorilere yerleştirilebilirler. Rol psikolojisi teorilerini modelleyerek ve film endüstrisindeki rol kavramından yararlanarak en önemli sınıflandırmalar şu şekilde sıralanmıştır;¹⁶

¹⁵ Mustafa Kocakener, "Amerikan Dış Politikasında İdealizm Realizm İlişkisi", *Hbstrateji*, 20.02.2021, <http://www.hbstrateji.com/amerikan-dis-politikasinda-idealizm-realizm-iliskisi-97>

¹⁶ F. Tamana, *Siyaset Khariji Afghanistan* ss.42-46.

- Senarist Ülkeler.
- Yönetmen Ülkeler.
- Aktörleri Yöneten Ülkeler.
- Aktör Ülkeler.
- Oyuncak/Plaything Gibi Kullanılan Ülkeler.

Senarist Ülkeler; bazı hükümetler uluslararası programların yazılışında ve yapımında hem kapasiteye ve hem de kabiliyete sahiptirler. Deneyimlerin gösterdiği gibi, bu grup ülkeler uluslararası sistemde en fazla güce, bilgiye ve servete sahiptirler. Bu grup ülkeler aynı zamanda verimli insan kaynaklarına ve en fazla uzman, araştırma kurumu, tesis ve araca sahiptirler. Bu ülke grubu çalışma, planlama ve analize dayalıdır, bu nedenle günlük yaşamdan zarar görmezler. Afganistan'ın güvenliği ve kalkınması gibi çoğu uluslararası ve daha küçük meselelerde, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Britanya gibi ülkeler senarist olarak kabul edilebilir.¹⁷

Yönetmen Ülkeler; bu tür aktörler çok zenginliğe, bilgiye ve güce sahip olsalar da hiçbir şekilde senaryo yazarları kadar manevra gücüne sahip değildir. Yönetmenler denklemleri senaristlerin yazdığı hikâyeye göre düzenler.¹⁸ Bu ülkeler aynı zamanda senaristler için iyi danışmanlar olabilir. Bu gruplar genellikle yüksek askeri güce, iyi operasyonel kapasiteye ve uluslararası ilişkileri etkileme kabiliyetine sahiptirler. Dünya gücünün ikinci katmanındadır. Örneğin Afganistan ile ilgili durumlarda Hindistan ve NATO üyesi gibi ülkeler yönetmen pozisyonunda kabul edilebilir.¹⁹

Aktörleri Yöneten Ülkeler; bu tür aktörler orta derecede güce, servete ve bilime sahiptir. Genellikle bölgedeki bazı ülkelerle etnik-kültürel alanlarda ortaklıkları vardır ve bölgesel güç etkisine ve bölgedeki bir veya daha fazla ülkeyi etkileme yeteneğine sahiptirler. Bu ülkeler yönetmenler tarafından seçilir ve genellikle yönetmenlerine sadıktır; genellikle yönetmenler ve aktörler arasındaki köprü rolünü oynar. Afganistan

¹⁷ F. Tamana, *Wisdom and Governance in the Sphere of Afghanistan's Foreign Policy*, Ahrari Publications, Kabul 2019, pp. 62-64.

¹⁸ M. H. Caşın, “ABD'nin Küresel Güç Mücadelesinde Afganistan Savaşı ve Uluslararası Sistemin Muhtemel Koordinatları”, *Jeopolitik* 1, 2002, ss. 98-102.

¹⁹ D. Başaran, “NATO; Liderler Zirvesi ve Afganistan”, 11/06/2022, <https://www.ankasam.org/nato-liderler-zirvesi-ve-afganistan/>

ile ilgili konularda Türkiye ve Suudi Arabistan gibi ülkeler bu kategoriye girebilirler.²⁰ Aktör Ülke hükümetlerinin iyi bir yürütme ve operasyon gücü vardır. Genellikle sömürge dönemi deneyimine sahipler ve aktörleri/oyuncuları yöneten ülkeler veya daha yüksek seviyelere sahip olan ülkeler tarafından güvenilir bir izlenim bırakmaktadır. Bu ülkeler genellikle oyun oynamak için kendi kaynaklarını kullanmaz, ancak onları dış kaynaklardan kendilerine çeker; diğer ülkelerde lobi ve sızma gücüne sahiptirler.²¹ Bu ülkelerin çıkarları sınırlı da olsa hayati önem taşımaktadır. Bu ülkeler, kendi ve üst kademelerin, yani aktörler yönetmenlerin ve senaristlerin çıkarlarını temin etmeye çalışırlar. Afganistan örneğinde, Pakistan ve bazı terörist gruplar aktör olarak kabul edilebilir.²²

Plaything/Oyuncak Gibi Kullanılan Ülkeler; bu grup ülkeler zayıf ve yoksul ülkelerdir ve genellikle iç krizlerle mücadele etmektedirler. Bölgelerinde hareket etme ve manevra yapma kapasitesine sahip değildir. Tersine, tüm oyunlar iç mekânlarında ve onlarla ilgili konularda gerçekleşir. Pek çok üçüncü dünya ülkesi, uluslararası ilişkilerin oyuncakları konumundadır. Bu konu içinde, dış politikanın ülkelerin statüsünü ve prestijini yükseltmede oynayabileceği role temas edilecektir. Çalışma ve deneyime dayanarak, dış politika için bunun ötesinde başka bir misyon olmadığına inanılır. Dış politika, hükümeti uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirmek için kolaylaştırmalı, zemin hazırlamalı ve desteklemelidir.²³ Dış politika çalışması, dış politika ile ilgili belirli kavram ve kuramların anlaşılmasını ve onu anlama yollarını gerektirir.

1.5. Uluslararası Politikada, Dış Politika ve Beş (Seviyede) Dünya

Uluslararası ilişkiler teorilerinin yeniliği ve belki de görelî olarak dış politika teorilerinin eksikliği göz önüne alındığında, dış politika analizi için uluslararası ilişkiler

²⁰ Şakir Fakılı, “Afganistan'ın Yeniden İmarına Yönelik Uluslararası Girişimler ve Türkiye”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2022, <https://www.mfa.gov.tr/afganistan-in-yeniden-imarina-yonelik-uluslararasi-girisimler-ve-turkiye.tr.mfa>

²¹ Raja Ehsan Aziz, “Pakistan's Relations with Afghanistan”, *Central Asian Survey*, Vol. 7, No. 2-3, Kabul 1988, pp.153-162.

²² Vanda Felbab-Brown, *Pakistan's Relations with Afghanistan and Implications for Regional Politics, Mapping Pakistan's Internal Dynamics; Implications for State Stability and Regional Security*, NBR Special Report No. 55, Pakistan, 2016, pp. 123-140.

²³ Sönmezoğlu, ss. 136-154.

teorilerini kullanmak hala mümkün veya yararlı görülmektedir. Aynı zamanda olası eksikliklerine rağmen dış politika teorilerinin dış politikayı açıklamaya nasıl yardımcı olduğunu idrak etmeye çalışmalıyız. Dış politika teorilerinin denenmesi ve farkına varılması gerekir. Olası eksikliklere rağmen dış politikayı anlamaya nasıl yardımcı olacağına dair sorunlardan biri, bir grup kavramı birbirine uygun bir şekilde bağlayabilmektir. Bu bağlantıların özünde bazen her iki kavramı anlamaya yardımcı olan belirsiz noktalar bulunabilir. Bu nedenle dış politikayı anlamak için uluslararası politika eylemlerinin incelenmesinde fayda vardır.²⁴ Örneğin, hükümetler ve diğer aktörler arasındaki etkileşimin yeri olan uluslararası siyasette, dış politika veya dış ilişkiler biçiminde dünyanın imajları nasıldır? Bu konuda verilecek cevap, uluslararası siyasetle ilgili çoğu konuları dikkate aldığımızda, dünya üç kategoriye ayrılacaktır:²⁵ birinci, ikinci ve üçüncü dünya. Dünyayı bölmek için ilk olarak, mevcut dünyanın hangi özellikleri ve unsurları temelinde nasıl analiz edilebileceğini, ikincisi, ülkelerin uluslararası siyasette sıralamasının göstergelerinin nelerden ibaret olduğunu, üçüncüsü tabi ki Afganistan'ın o dünyadaki nasıl konumlandığını bilmek gerekir.²⁶ Görünen şu ki, yukarıdaki noktalara ve ülkelerin bilgi, zenginlik ve güç gibi üç temel göstergeden ne ölçüde yararlandığına bağlı olarak, dünya aşağıdaki gibi beş seviyeye/kategoriye ayrılır:

Birinci Dünya; Dünya Bankası'na göre bu seviyede/kategoride yer alan üç ülke vardır: Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Almanya. Amerika Birleşik Devletleri tek başına dünyadaki bilginin %65'inden fazlasını üretmektedir.²⁷ Ana teknolojilerin ve altyapı bilimlerinin çoğu hala bu üç ülkede üretilmektedir.

İkinci Dünya; bu seviyede/kategoride Kanada, Birleşik Krallık (Britanya), Avustralya ve Batı Avrupa ülkeleri gibi ülkeler yer almaktadır.²⁸ Birinci Dünya'dan sonra, bu ülkeler Birinci Dünya'nın bilim ve teknolojisini kullanmanın yanı sıra bilgi

²⁴ K. N. Waltz, *Theory of international politics*, McGraw Hill: New York, 1979, pp. 25-44.

²⁵ Paul D'Anieri, *International Politics; Power and Purpose in Global Affairs*, Cengage, 4th Edition, Published: 2017. P. 512.

²⁶ Abdul Ghafoor Arozoo, *Afghanistan's Foreign Policy on the Eve of 21st Century: Covers Afghanistan's Minister of Foreign Affairs, Dr. Rangin Dadfar Spanta's Interviews, Press Conferences and Speeches During 2006-7*, Kabul, 2009. pp. 42-46.

²⁷ Mustafa Varank, *Sanayi ve Teknoloji Stratejisi*, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanı, Ankara, 18 Eylül 2019, ss. 11-32.

²⁸ F. Tamana, *Siyaset Khariji Afghanistan*, ss. 84-96.

üretim kapasitesine de sahiptir. Bazı ikinci dünya ülkeleri ile birinci dünya ülkeleri arasındaki bilimsel mesafe yaklaşık üç ila on yıldır.

Üçüncü Dünya; bu ülkeler bilgi, güç ve zenginlik, güç göstergesinin yararına göre üçüncü sırada yer almaktadır. Bu ülkelerin parası, bol kaynakları ve zengin insan gücü vardır. Hindistan, Çin, Suudi Arabistan, Türkiye, Singapur, Malezya, Endonezya, Kore gibi iyi ithalatçıları da vardır.²⁹ Bu ülkeler için sorun, birinci ve ikinci dünya ile aynı düzeyde bilim ve teknoloji üretim kapasitesine sahip olmamaları, ancak daha küçük teknolojiler üretebilmeleridir. Çin ve Hindistan gibi bu ülkelere bazıları ikinci dünya kategorisine yükselme potansiyeline sahiptir.

Dördüncü Dünya; ülkeler, eğer bilgi ve teknolojiye sahip değilse, üretici değilse, ancak çok fazla kaynakları, madenleri ve dolayısıyla hammaddeleri, yani zenginlikleri varsa dördüncü dünya içinde yer almaktadırlar. Örneğin, Mendeleev tablosunda yer alan birçok elemente sahip Kazakistan bu tür ülkelere dendir. Türkmenistan ise Rusya, İran ve Katar ile birlikte dünyanın en büyük gaz üreticilerinden biridir.³⁰ Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, İran, Meksika, Brezilya, Güney Afrika gibi ülkeler ve diğer bazı ülkeler bu gruba dâhil edilebilir.

Beşinci Dünya; bu tanım, bilgi, güç ve zenginliğe sahip olmayan ve hatta kendilerinden önceki dünyanın genellikle düşük kaliteli mallarını tüketen ülkelere verilir. Afganistan, Tacikistan, Kamboçya, Bangladeş, Gabon, Gana gibi ülkeler ve birçok Afrika ve Güney Amerika ülkeleri bu kategoride yer almaktadır.³¹ Bu ülkelerin birinci ve ikinci dünya teknolojilerini kullanma gücü bile yok. Bu ülkelerin Birinci Dünya ile bağlantı halkası dolaylıdır ve dördüncü, üçüncü ve ikinci halkaların aracılığıyla.

1.6. Dış Politika Teorilerinin Metodolojisi

Dış politika, uluslararası ilişkilerin epistemolojisine dayanan nispeten genç bir çalışma alanıdır. Bugüne kadar, bu çalışma için uluslararası ilişkilerden tamamen

²⁹ Evans, P. Jacobson, H. and Putnam, R. (Eds.) “*Double-Edged diplomacy: international bargaining and domestic politics*”, Berkeley: University of California Press, California, 1993. Pp. 41-45.

³⁰ Mustafa Salih, “Dünyanın en büyük doğalgaz üreticileri”, Bloomberg HT, 19 Aralık 2022, <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1269673-dunyanin-en-buyuk-dogalgaz-ureticileri>

³¹ Lindsay Gluwly, “Panj *Qudrat hakem Jahan*” (The Five Superpowers), BBC English, May 30, 2022, <https://www.bbc.com/persian/magazine-52424640>

bağımsız kapsamlı bir metodoloji geliştirilmemiştir. Bu nedenle her uluslararası ilişkiler teorisi, dış politika çalışmasına ilişkin kısır da olsa teorik bir bakış açısı sunma yeteneğine sahiptir. Dış politika çalışmasında üç ana konu tartışılabilir,³²

- Karar Platformu,
- Karar Verici Referansı,
- Karar Ruhu ve Atmosferi.

Karar Platformu; dış politikada kavramlar ve platform arasındaki ilişkinin tartışmalarından biri, karar alıcı elitlerin dış politika kararlarındaki pozisyonunun ne olduğudur. Örneğin, hangi platformdadırlar, savaşta ya da barış içindeler, diğer ülkelerle rekabet, dostluk ya da düşmanlık içindeler mi? Afganistan gibi çatışma sonrası bir ülke için karar alma öncelikleri nelerdir? Ekonomik, politik veya kültürel olarak gelişmiş mi? Uluslararası sistemin yapısı çok kutuplu mudur? Bunlar, bir karar alma platformu olarak dış politika kararlarının nasıl alındığını ve sonucunu etkileyen konulardır.

Karar Verici Referansı; karar verici kim, birey mi, kurum mu yoksa hükümet mi? Dış politika kararlarında Dışişleri Bakanlığı'nın konumu gerçekçi mi yoksa törensel mi? Diğer kurumlar ve bireyler, dış politika aygıtının pratik bağımsızlığını ne ölçüde tanırlar? Ülkede özellikle dış politika alanında bir karar alma piramidi var mı?

Karar Ruhu ve Atmosferi; karar vericinin zihinsel durumu nedir? Karar vericinin kişiliği nedir, içe dönük mü yoksa dışa dönük mü? Dış politikada uzmanlaşmakla ilgileniyor mu ve buna inanıyor mu? Dış politikayı ve diplomatik çalışmanın inceliklerini anlayıp ve dünyayı takip ediyor mu? Dış politikaya bir proje olarak mı yoksa bir süreç yaklaşımı olarak mı bakıyor? Hoşgörülü mü yoksa düşman mı? Kalkınma ile dış politika arasında bir bağlantı kuruyor mu? Dış politikayı bilimsel olarak mı biliyor yoksa sadece haberleri dinleyerek ve gazete okuyarak mı dış politika alanına girmiş? Dış politika yapıcının içinde büyüdüğü ruh, eğitim ve atmosferle ilgili düzinelerce başka soru vardır.

Uluslararası ilişkiler teorileri genellikle yukarıdaki üç konuyu ele almakta yetersiz veya isteksizdir. Bu nedenle uluslararası ilişkiler, dış politikanın teorik

³² Sönmezoğlu, ss. 136-154.

ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır.³³ Buna göre dış politika teorileri kendi teorik ihtiyaçlarını bağımsız olarak karşılamaya çalışmaktadır.³⁴ Ancak kabul edilmelidir ki bu yönde henüz yeni başlayanlar aciz ve yetersiz kalmaktadır ve dış politika teorileri şimdiye kadar uluslararası ilişkilerden tamamen bağımsız olarak bilgi alanına girememiştir. Dış politika çalışmasının sütunları şunlardan ibarettir;³⁵

- Uluslararası çevre
- Hükümetlerin hedefleri: kısa vadeli, orta vadeli ve uzun vadeli,
- Hükümetlerin dış politika stratejileri: tarafsızlık, içine kapanıklık, birlik ve koalisyon,
- Hükümetlerin dış politika taktik ve araçları.

1.7. Dış Politika ve Dış İlişkiler Arasındaki Farklılıklar

Ülkeler genellikle dış ilişkileri izlerken bir dış politikaya sahip olduklarını varsayarlar. Bir ülkenin dış politikası veya dış ilişkileri olup olmaması, o ülkenin dış politika kavramına bakış açısının ve uluslararası politikada ne ölçüde güç ve geçerlilik sahibi olduğunun bir fonksiyonudur.³⁶ Dış politika, bir ülke yetkililerinin tüm hükümet ve sivil toplum aktörleriyle ikili ve çok taraflı etkileşimde yer alan rasyonel eylem ve tepkilerinin, zamanında eylemlerinin resmi duruş ve beyanlarının ürünüdür. Başka bir deyişle dış politika, rasyonel eylemlerin ve tepkilerin, zamanında yapılan eylemlerin ve bir ülkenin yetkililerinin resmi pozisyon ve beyanlarının ürünüdür; hükümet ve sivil toplum aktörleri ile ikili ve çok taraflı etkileşimle meydana gelir. Dış ilişkiler ise, genellikle dış politikada güçlü bir şekilde etkileşime girme kabiliyetine sahip olmayan hükümetler tarafından değerlendirilir. Bu grup ülkelerin eylemleri genellikle zayıf,

³³ Elihu Root, Foreignaffairs “A Requisite for the Success of popular Diplomacy”, April 2022, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1937-04-01/requisite-success-popular-diplomacy>

³⁴ Abdul Qaium Sajjadi, “Foreign Policy of Afghanistan”, Vice Chancellor for Research and Technology of Khatam Al-Nabiin University (PBUH), Kabul, 2018. pp. 14-17.

³⁵ F. Tamana, *Siyasat Khariji Afghanistan*, ss.35-37.

³⁶ Aziz Ahmad Rahmand, *Tarikh Rwabet bainulmelal Afghanistan* (Afganistan Uluslararası İlişkilerin Tarihi), Horasan Yayınları, Kabil, 2014. ss. 73-76.

rastgele, rutin, ikincil, reaktif ve büyük ölçüde bölgesel ve uluslararası koşullara bağlıdır.³⁷

Dış politika ile dış ilişkiler arasındaki fark, okuyucunun Afganistan'ın dış politikadan daha fazla dış ilişkiye sahip olduğu³⁸ varsayımını kabul etmesine yardımcı olacaktır. Örneğin, bir futbol maçını iki farklı şekilde karşılaştırırsanız, bazı insanlar sokakta futbol oynayabilir, bu oyun dış ilişkilere bir örnektir. Ancak kazanmak ve yenmek amacıyla dünya kupasında bir futbol sahasında oynamak ciddi şekilde yapılırsa, dış politika için iyi bir örnek olabilir. İkinci tür oyunda amaç, kural, norm, oyunun kapsamı, aktörler, strateji, beklenen sonuçlar, uzmanlık ve oyunculuk sanatının ilk oyundan çok daha ciddi, büyük ve daha stratejik olduğunu görüyoruz. Bu nedenle, dış politika sadece dış dünyayla iletişim değil, aynı zamanda sonuçları gelişme fırsatlarına veya hedeflere ulaşmada başarısızlığa yol açabilecek davranış, eylem, tepki, tutum ve yönelimlerle ilgilidir. Genel olarak dış politika ile dış ilişkiler arasındaki farklılıklar aşağıdaki tabloda belirtmiştir.

³⁷ Farhad Ghasemi, *Hosul hawaliya rawabet bainulmelal* (Uluslararası İlişkilerin Temel İlkeleri), Mizan Yayınları, Tehran, 2010, ss.52-57.

³⁸ Mahmoud Siqal, “Siyasat Khariji Afghanistan dar sad sal akher” (Afganistan'ın Son Yüz Yılda Dış Politikası), BBC Farsça, 16 August 2022, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-49369187>

Tablo. 2: Dış Politika ile Dış İlişkiler Arasındaki Farklılıklar

S.	Dış Politika	Dış İlişkiler
1	Dış politika amaçlıdır. Yani, bir program veya strateji altında belirlenir veya bir stratejinin özünden çıkar.	Dış ilişkiler Tesadüfi ve gündeliktir.
2	Dış politikanın bir politikası vardır.	Dış ilişkiler, uluslararası ilişkilerin yüzeysel ve rastgele bir yönüdür.
3	Dış politika istikrarlıdır.	Dış ilişkilerin sonuçları mutlaka kalıcı değildir.
4	Dış politika çıkarılara odaklıdır.	Dış ilişkiler kişiye odaklıdır.
5	Dış politikanın bir stratejisi var.	Dış ilişkilerin doğası stratejik yöne hâkimdir.
6	Dış politikanın tanınabilir bir aktörü veya Aktivizmi vardır.	
7	Dış politikanın kuralları ve normları vardır.	Dış ilişkiler kuralsızdır.
8	Dış politika sonuca odaklıdır.	Dış ilişkiler ulusal bir amaç ve Bir hedefin yokluğunda gerçekleşir.
9	Dış politika eylemleri iktidarın sonucudur.	Dış ilişkiler eylemleri, ilişki ve ihtiyacın sonucudur.
10	Dış politika, ülkenin siyasi ve ekonomik kalkınmasının ihtiyaçları ile uyumludur.	Dış ilişkilerini bir ada, ülkenin kalkınma ihtiyaçlarını başka bir ada olarak görür ve onlarla koordinasyon içinde değildir.

*F. Tamana, *Siyasat Khariji Afghanistan* (Afganistan'ın Dış Politikası), Amiri Yayınları, Kabil. 2020. ss.48-56.

1.8. Afganistan Dış Politikasının Ontolojisi

Afganistan'ın çağdaş tarihinde, iç politikanın dış politikayla uyumlu olduğunu gösteren birçok argüman vardır.³⁹ Tarihe baktığımızda Afganistan'ın geçtiğimiz yüzyıldaki ilerlemesi ya da gerilemesi, dış politika yapıcılarının doğru ya da yanlış kararlarının bir ürünü olduğunu görebiliriz.⁴⁰ Afganistan'da modern dış politikanın

³⁹ Abdul Hamid Mobarez, *Siyasat Khariji Afghanistan az zaman Ahmad Shab ta Karzai* (Ahmad Shah Baba Durrani'den Hamid Karzai'ye kadar Afganistan Dış Politikasının Analizi), N. Mobarez, Saeed Yayınları, Kabul, 2011, ss.45-47.

⁴⁰ Javadi Arjmand, Mohammad Jafar ve Sakineh Babri Gonbad, *New Approaches to Foreign Policy Decision Making, Quarterly Journal of Politics*, Journal of the Faculty of Law and Political Science, Vol. 41, No. 4, 2011. pp. 357-364.

kurucusu Amanullah Han'ın zamanından bu yana, Afganistan ne zaman dış politikasında istikrarlı olduysa ülke içinde istikrar sağlanmıştır; ne zaman ki dış politikasında başarısız olduysa ülke içinde de istikrarsızlık yaşanmıştır. Dolayısıyla başarılı dış politika ile Afganistan'ın iç istikrarı arasında her zaman iki yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Amanullah Han'ın kültürel diplomasiye dayalı dış politika yaklaşımı yurtdışından taklit edilmeseydi, yüz yıldır devam eden İslami aşırılığın ve Afganistan'da IŞİD ve Taliban'ın ortaya çıkmasına zemin oluşmayacaktı.⁴¹ Dolayısıyla Afganistan'ın çağdaş tarihinde rejimlerin gerileme ve düşüşünün önemli bir kısmının yönetici elitlerin dış politika alanındaki yanlış kararlarından kaynaklandığı görülmüştür.

1.9. Afganistan'ın Dış Politikasını Etkileyen Bileşenler

Son yüzyıllarda Afganistan'ın dış politikasının aşağıdaki sabit/istikrarlı ve yarı-istikrarlı bileşenlere dayandığını göstermiştir.

İstikrarlı/Kararlı Bileşenler; Afganistan'ın Coğrafi Konumu (jeopolitik açıdan), Afganistan'ın Konumu (jeoekonomik açıdan), Bölgesel Uluslar Odak Noktası Olarak Konumu (jeokültürel açıdan), Afganistan Halkının Bağımsızlık Duygusu ve Etnik Çoğulculuk ve Afgan Halkının İslami Kimliği.

Afganistan'ın konumu (jeoekonomik açıdan), üç boyutu içerir;

- Birincisi, deniz ulaşımının olmaması.
- İkincisi, bölgesel bir ticaret ve transit köprü konumuna sahip olması.
- Üçüncüsü ise, su üzerinde bir ülke olarak konumu.

Yarı-İstikrarlı/Kararlı Bileşenler; Afganistan dış politikasının yukarıdaki sürdürülebilir bileşenler üzerindeki etkisine rağmen, orta vadede ülkenin dış politikasını etkileyen yarı sürdürülebilir faktörlerin varlığı göz ardı edilemez. Bu faktörlerden en önemlileri şu şekilde sıralanmıştır:⁴²

- Afganistan'ın el değmemiş madenleri ve doğal kaynakları,
- Ülkenin genç nüfusu ve ekonomik avantaj olarak önemi

⁴¹ Akram Arefi, pp. 159-176.

⁴² Akram Arefi, pp. 84-88.

- Kalkınma ve ülkenin ulusal güvenliğini tehdit eden unsurlar olarak (işsizlik, köktendinciliğe eğilim, dış bağımlılık vb.),
- Pakistan ile zorlu komşuluk: bölgesel ve tarihi anlaşmazlıklar,
- Demokrasiyi kurmak ve gelenekten modernliğe geçişi yönetmek,
- Uluslararası yardıma güvenerek ve kendi kendine yeterliliğe geçişi yönetmek,
- Ulusal kurumların kurumsallaşmaması,
- Ulusal ve uluslararası düzeyde çok sayıda dış politika aktörü,
- Uluslararası sistemdeki yeni güç düzeni,
- Ekonomik hareketliliğin Batı'dan Asya'ya dönüşü,
- Uluslararası sistemde hem dini hem de liberal bakış açılarından terörizmin yükselişi ve aşırılık,
- Güvenlik kavramını genişletmek ve onu askeri ve donanım güvenliğinden yazılım güvenliğine değiştirmek,
- Afganistan'ın dünyadaki etkili güç, bilgi ve zenginlik merkezleriyle stratejik ilişkisi ve bu ilişkinin insan hakları ve demokratik değerler açısından sonuçları.

1.10. Afganistan Dış Politikasının Faktörleri

Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası, ülke anayasasına uygun ve yerel potansiyelleri anlamak ve özellikle son on yılın başından sonra önümüzdeki yıllarda bölgesel ve küresel gelişmeleri öngörmek, birkaç temel sütuna dayanmaktadır.⁴³

- Afganistan'ın kalkınması ve yeniden inşası (ekonomi odaklı),
- Afganistan merkezli bölgesel ekonomik iş birliğinin güçlendirilmesi,
- Ulusal güvenliğin sağlanması (ekonomi temelli),
- Çevredeki bölge ve İslam dünyası da dâhil olmak üzere uluslararası ortamda Afganistan'ın konumunun canlandırılması ve güçlendirilmesi,
- Afganistan halkının, bölge ve dünyadaki diğer ulusların barış ve refahına katkıda bulunulması.

⁴³ Mohammad Naser Watanyar, *Post-Taliban Afghanistan Foreign Policy, Review of Hamid Karzai's Foreign Policy Strategy and National Unity Government*, Kabul, 2018. pp. 152-64.

1.11. Afganistan Dış Politikasının Eksenleri

Afganistan İslam Cumhuriyeti uluslararası sistemde üstün üye olarak dinamik bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda bölgede barış ve refah içinde bir ülke olarak öne çıkan ve bölgenin güvenliğine ve ekonomisine fayda sağlayan bir ülke olarak bölgedeki tarihi konumuna yeniden kavuşması amaçlanmıştır. Bu hedefe ulaşmak için Afganistan'ın dış politikası iki alanda daha aktifleşmelidir: Birincisi, farklı ülkelerle uzun vadeli stratejik iş birliği ve önemli uluslararası belgelere katılım belgelerinin oluşumunda görülebilen enternasyonalizm. İkincisi ise, belgeselcilik, Afganistan için Bölgesel Ekonomik İş birliği Konferansı RECCA ve Asya'nın Kalbindeki ülkeler arasında güven artırıcı önlemlerle İstanbul süreci (2011).⁴⁴ 11 Eylül sonrası Afganistan hükümeti, yerli potansiyellerine güvenerek, bölge içi ve küresel bir fikir birliği yaratarak, mevcut ve gelecekteki endişelerin üstesinden gelmeye ve uluslararası toplumun aktif bir üyesi olarak rolünü geliştirmeye çalışmıştır.

Afganistan'ın dış politika yapıcıları, dünyanın büyük güçleriyle etkileşim halindeyken, güvenli ve gelişmiş bir Afganistan'ın güvenli ve gelişmiş bir bölgeye, güvenli ve gelişmiş bir bölgenin, güvenli, müreffeh ve barışçıl bir Afganistan'a yol açacağına⁴⁵ inanmaktadır. Tarihi tecrübe Afgan sisteminin istikrarının dünya ile ilişkilerde istikrar ve düzene bağlı olduğunu göstermiştir. Özellikle son 40 yılda ülkenin iç siyaseti dış politika yaklaşımlarından güçlü bir şekilde etkilenmiş, bölgesel ve dünya güçleri arasındaki rekabete ve son on dokuz yılda ABD (Amerika Birleşik Devletleri), NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) ve diğer büyük güçlerin doğrudan varlığına bağlı olmuştur.⁴⁶ Bir ülkenin kendi içindeki sosyal, ekonomik, kültürel ve politik ilişkilerinin uluslararası ilişkileriyle bu kadar yakından bağlantılı olması daha düşük ihtimaldir. 2014 yılının başından itibaren ve özellikle Milli Birlik Hükümeti'nin kurulmasıyla birlikte Afganistan, dünya ile yeni bir ilişki içine girmiş, buna göre Afganistan'ın dış politikasının kavramı ve işlevi başka bir tanım bulmuştur. Afganistan'ın dış politikasını etkileyen ulusal ve uluslararası boyutlar dikkate

⁴⁴ Mustafa Aqeli, Afkhami, Mahboobullah, Salahi and Ahmad Zubair, Siyasat Khariji Afghanistan dar dawra Eşref Gani (Eşref Gani yönetiminde Afganistan'ın Dış Politikasının Analizi), *Quarterly Journal of Diplomacy and International Studies*, Kabul, Volume. 2, No. 5, 2017, pp. 7-34.

⁴⁵ Abdul Hamid Mobarez, ss. 93-124.

⁴⁶ Abdul Hamid Mobarez, ss.154-172.

alındığında, aşağıdaki konular ülkenin dış politika sürecine dâhil olan değişkenler olarak belirtilebilir: uluslararası çevre ve iç çevre.⁴⁷

1.11.1. Uluslararası Çevre

Uluslararası siyaset 11 Eylül 2001 olaylarından sonra büyük değişikliklere uğramıştır. El Kaide'nin New York'taki İkiz Kuleler'e yönelik saldırıları, dünyanın terörizm tehdidine ve ulusların ulusal güvenliği nasıl tanımladığına dair bir dönüm noktası olmuştur. NATO ilk olarak Washington Antlaşması'nın (1949 Kuzey Atlantik Antlaşması) ABD'ye yapılan terörist saldırıyı bir NATO üyesinin topraklarına doğrudan saldırı olarak değerlendiren 5. maddesine başvurmuştu.⁴⁸ Böylelikle ABD tarihinin en uzun savaşına girerek, ilk kez üçüncü bir dünya ülkesine müdahale etmek için en büyük uluslararası gücü arkasına almıştır. Böyle bir atmosferde Afganistan, terörizme karşı küresel mücadelenin odak noktası haline gelmiştir. Küresel ekonomik kriz ve Asya'da yükselen ekonomik güçlerin ortaya çıkmasına ek olarak ABD'nin politikası Asya'ya özel ilgiye dayalı yeni bir aşamaya girmiştir. Bu gelişme ve Asya'nın ABD için artan öneminin bir sonucu olarak ABD'nin güvenlik öncelikleri Avrupa'dan çok Asya'ya kaydırmıştır.⁴⁹

Trans-Pasifik ilişkileri derinleşerek ve Güneydoğu Asya ile ABD arasında geniş bir iş birliği yelpazesi ortaya çıkmıştır. Çin, Orta Asya ve Güney Asya'nın büyük bölümünü oluşturduğu İpek Yolu Ekonomik Koridoru'nu ilan ederek ABD politikasına cevap ve bir Asya Altyapı Yatırım Bankası'nın kurulmasının önünü açarak Batı tabanlı finansal sisteme meydan okumuştur.⁵⁰ Öte yandan, Asya'daki silahlanma yarışının genişlemesi, Rusya'nın Ukrayna ve Suriye'ye kadar izlenebilen eski Sovyetler Birliği'ni yeniden kurma çabaları ve İran'ın nükleer zenginleştirme programı nedeniyle İran ile Batı arasında artan gerilimler, Asya'yı giderek dünya siyasetinin odak noktası haline

⁴⁷ Tamana, *Siyaset Khariji Afghanistan*, ss.72-75.

⁴⁸ Murat Büyükbaş, "Amerika Bileşik Devletleri'nin Afganistan'a Müdahalesi ve Afganistan'da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı", Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006, s. 32-83.

⁴⁹ Akgün, Birol, "Amerika'nın Yeni Dünya Vizyonu ya da Yaklaşan Küresel Anarşi", *Stratejik Analiz*, Türkiye, Sayı 37, 2003, ss. 81-125.

⁵⁰ Fırat Purtaş, "Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi", Eylül 2011, Editör, Murat Yılmaz, *Teknik Koordinasyon*, Mustafa Yeşilyurt, Tasarım-Baskı, Ankara, Eylül 2011, ss.14-24.

getirmiştir.⁵¹ Böyle bir ortamda Afganistan, çevresindeki tehdit ve fırsatlar hakkında kesin bir anlayışa sahip olmalı ve dış politikasını uluslararası rekabet ve gerginlik alanından ve aynı zamanda siyaset alanından kaçınacak şekilde düzenlemeye çalışmalıdır. Ekonomik büyüme ve kalkınma için bölgesel ve uluslararası desteğini sürdürebilmelidir. Uluslararası ortamdan kaynaklanan ve Afganistan'ın dış politikasını etkileyen tehdit ve fırsatlardan bazıları şu şekilde belirtilecektir:

Afganistan'ın Dış Politikasına Yönelik Uluslararası Tehditler ve Zorluklar; Afganistan dış politika karar alma ve uygulamasında, bazıları bölgesel ve uluslararası kaynaklı çeşitli tehdit, zorluk ve kısıtlamalarla karşı karşıyadır.⁵² Bu tehditlerin tanınması, Afganistan'ın uluslararası ortamı daha iyi anlayabilmesi ve aktif diplomasi arayışı için çok önemlidir.

Terörizm ve Aşırılık; Soğuk Savaş, Doğu ve Batı Blokları Arasındaki Rekabetler; Afganistan, Pakistan ve bütün İslam dünyasında aşırıcılığı yayarak, bugün neredeyse bölge ve dünya için en büyük tehdit haline gelmesine yol açmıştır. Soğuk Savaş'tan bu yana, Pakistan'daki aşırılık yanlısı gruplar artmıştır. Taliban ve El-Kaide dâhil olmak üzere çeşitli biçimlerde Afganistan'ın güvenliğine defalarca ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Pakistan'da şu anda aşırıcılığı öğreten ve tahmini iki milyon Taliban'a terörü teşvik eden, yaklaşık 30.000 dini okulun varlığı, aşırılığın en büyük kaynağı haline gelmektedir.⁵³ Terörist gruplarını güçlendirmenin yanı sıra, bu eğilim Pakistan'da dini çekişmeleri ve Pakistanlı aşırıcı grupların yükselişini ateşlemiştir. Bu aşırıcı gruplar birden fazla fon kaynağından yararlanmaktadır; bu kaynaklar onların hayatta kalmalarını sağlamaktadır.⁵⁴ Terörist gruplar için silahlandırılan muharebe güçleri, Taliban ve Hakkani ağıdır.⁵⁵ Ayrıca son yıllarda uyuşturucu ekimi, üretimi ve kaçakçılığı ile organize suçlar ve buna bağlı mali akışlar bölgedeki terörist gruplar için önemli bir gelir

⁵¹ Valerie M. Hudson and Christopher S. Vore, pp. 9-27.

⁵² Mir Haroon Ahmadi and Ziaulhaq Amiri, *Jughrafya Siyasi Afghanistan* (Afghanistan Political Geography), Kabul, 2021. ss. 42-46.

⁵³ Vanda Felbab-Brown, pp. 123-140.

⁵⁴ Zabihullah Dashti, "Karzai Döneminde Afganistan-Pakistan İlişkileri" (2001-2014), Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, uluslararası ilişkiler anabilim dalı Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2015, ss. 42-85.

⁵⁵ Armağan Kuloğlu, Sercan Doğan, "Afganistan ve Pakistan'da yaşanan Gelişmeler ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri" ORSAM, *Asya Araştırmaları Programı*, Rapor No: 31, Ankara, 2011, ss. 45-49.

kaynağı haline gelmiştir. Terörist gruplar, Taliban ve Hakkani ağının, bölgesel ve uluslararası destekçilerinin sistematik ve devam eden lojistik, mali ve istihbarat desteği olmadan hayatta kalamayacakları açıktır. Pakistan'ın dış politikasının güçlü bir aracı olarak terörizmi ve aşırıcılığı kullanması, Afganistan'da bölgesel istikrar ve barış için büyük bir engel oluşturmaktadır. Pakistan halkının kendisi terörizm ve aşırılığın kurbanı olsa da Pakistan hükümeti neredeyse uluslararası terörist gruplar için en büyük güvenli liman ve gelişmiş terörist finansman sistemleri için koordinasyon merkezi haline gelmiştir.⁵⁶

Pakistan'ın Stratejik Derinlik Politikası; Pakistan'ın, Hindistan ile çatışmasına ilişkin görüşü, Afganistan'a yönelik dış politikasının kaynaklarından biri olmuştur. Pakistan'ın, Hindistan'ın kitlesel işgaline maruz kaldığı ve Hindistan ile tam ölçekli bir savaşta birliklerini geri çekmek için güvenli bir sığınak aradığı bir zamanda Pakistanlı politika yapıcılar arasında "stratejik derinlik" vizyonu gündeme gelmiştir.⁵⁷ O zamandan beri Afganistan'ın stratejik bir derinlik olarak anlatımı, Pakistan dış politikasının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu görüşte bir değişiklik olmadığı ve son yirmi yıllık deneyim, Pakistan'ın Afganistan'a müdahalesinin ve terörizme desteğinin bölgenin ve dünyanın istikrarı için tehlikeli olacağını açıkça göstermiştir.

İran-ABD Yüzleşme; İran ve Amerika Birleşik Devletleri Arasında Son Kırk Yılda Yaşanan Gerginlikler; Bu durum, her iki ülkenin dış politikaları üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Böyle bir ortamda Afganistan, bu gerilimin sonuçlarından kaçınmak için dış politikasını düzenlemelidir. İran-ABD ilişkileri, Afganistan'daki durum da dâhil olmak üzere bölgesel ortamı etkilemeye devam etmektedir.⁵⁸

Bu durumun devamı bölgesel istikrar ve bölgedeki iş birliğinin geleceği için bir tehdit oluşturabilir.

Filistin Sorunu; Filistin sorunu ile ilgili Arap-İsrail çatışmasının Afganistan'daki gelişmeler üzerinde derin bir etki yaratmaya devam etmektedir. Filistin meselesi bir yandan Arap dünyasının bazı kesimlerini bölgede ve dünyada ABD'ye karşı

⁵⁶ Vanda Felbab-Brown pp. 148-150.

⁵⁷ Ahmed, Zahid Shahab, Bhatnaar Stuti "Pakistan-Afghanistan Relations and India Factor", Pakitan Horizon: *Pakistan's Foreign Policy Analysis (PFPA)*, c. 60, Kabul, 2007, pp. 2-27.

⁵⁸ Robin Wright, *Iran and Russia, in The Iran Primer: Power, Politics, and U.S. Policy*, D.C. United States Institute of Peace, Washington, 2010, pp. 186-189.

kışkırtırken, diğer yandan Afganistan ve Pakistan'daki aşırılık yanlısı dini grupların Arap kurumları tarafından finanse edilmesine katkı sağlamaktadır.⁵⁹ Dahası, Filistin-İsrail çatışmasının İran'ın dış politikası ve İran'ın Batı dünyası ile ilişkileri üzerinde derin bir etkisi olmuştur. İran'ın ABD'nin Afganistan'daki varlığına bakışına etkisi göz ardı edilemez.

Silah Rekabetleri; Afganistan, konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan silahların edinimi için dünyanın en rekabetçi bölgelerinden birinde yer almaktadır. Pakistan-Hindistan nükleer rekabeti ve İran'ın nükleer ikilemi, Afganistan'ın durumunu daha da zorlaştırmaktadır.⁶⁰ Afganistan'daki bölgesel silahlanma yarışına ana tarafların coğrafi yakınlığı ve katılımı, ülkenin bölgedeki silahlanma yarışının olumsuz sonuçlarından korunmasını zorlaştırmaktadır.

Uluslararası Sistemin Sınırlamaları; dünyanın farklı bölgelerindeki pek çok çatışma ve daha özel olarak Afganistan'daki çatışma, Birleşmiş Milletlerin ve mevcut uluslararası mekanizmaların tek başına kriz bölgelerinde uluslararası barış ve istikrarı sağlayamayacağını kanıtlamaktadır.⁶¹ Bu durum, ülkeler güvenliklerini sürdürmek için kendi kaynaklarına güvenmeye, silahlanma yarışları ve askeri ittifaklar oluşturarak kendilerini güvence altına alma ve istikrar sağlamak zorunda kalmıştır. Böylelikle, bu gelişmeler uluslararası arenada yanlış anlamalara yol açabilir ve ülkeleri rekabet ve çatışma açısından zor bir duruma sokabilir.

Afganistan'ın dış politikası için ulus ötesi fırsatları inceleyecek olursak; bahsedilen zorluklara ve tehditlere ek olarak, bunlardan maksimum yararlanma fırsatlarının olduğunu görebiliriz. Bunlar bölgesel ve uluslararası çevre ile etkileşimde bulunmak için Afganistan dış politikasının önceliklerinden biri olmalıdır. Bu fırsatlardan en önemlileri aşağıda açıklanacaktır.

⁵⁹ M. Sami Hashimi, *The United State's Foreign Policy in The Post Taliban Afghanistan*, Evaluation and Comparison of The Strategy of Bush and Obama's Foreign Policy in Fight Against Terrorism in Post Taliban Afghanistan, Kabul, 2016. pp. 312-322.

⁶⁰ A. Giustozzi, *War, Politics and Society in Afghanistan, 1978-1922*, C. Hurst and Co. Publisher, Kabul, 2000. pp. 153-162.

⁶¹ Emily Tavenner, American. Edu, "5 Questions on Afghanistan: What Brought Us to This Point, and Where Do We Go Now?" 2022, <https://www.american.edu/sis/news/20210827-5-questions-on-afghanistan-what-brought-us-to-this-point-and-where-do-we-go-now.cfm>

Afganistan'ın Uluslararası İş Birliği Merkezi Olarak Odak Noktası; uluslararası yardımın kademeli olarak azalmasına ve güvenlik sorumluluklarının Afgan kuvvetlerine aktarılmasına rağmen, Afganistan uluslararası ilişkilerdeki konumunu korumalıdır. Afganistan, Varşova'daki NATO Zirvesi'nde ve Brüksel Konferansı'nda yapılan son taahhütlerin de kanıtladığı gibi, Amerika Birleşik Devletleri ve onun Avrupalı ve Avrupalı olmayan müttefikleri de dâhil olmak üzere birçok ülke için NATO çerçevesi de dâhil olmak üzere hala tamamlanmamış bir görevdir.⁶² Afganistan'ı desteklemek için küresel bağlılığı ve hareketliliği sürdürmek, Afganistan'ın dış politika önceliklerinin başında gelmelidir. Öte yandan Afganistan, çeşitli ülkelerle imzalanan stratejik anlaşmaların uygulanmasının önünü açmalıdır.

Uluslararası Politikada Asya Öneminin Genişlemesi; Asya ekonomilerinin, özellikle Çin ve Hindistan'ın hızlı büyümesi⁶³ ve milyarlarca dolarlık nüfusa sahip büyük pazarların ortaya çıkışı, Asya'nın önemini büyük ölçüde arttırmaktadır. Afganistan, coğrafi konumu nedeniyle bu eşsiz fırsatları değerlendirmelidir.

Orta Asya'daki Büyük Petrol, Doğalgaz Kaynakları ve Güney Asya'daki Enerji İhtiyaçları; Orta Asya'da geniş petrol ve doğalgaz kaynaklarının varlığı,⁶⁴ Afganistan'ın, Güney Asya'ya (bu bölgelerdeki enerji kaynakları) transit adına önemli bir geçiş yolu haline gelmesi için ciddi bir fırsat sunmaktadır.

Afganistan Merkezli ve Bölgesel İş Birliği; zorluklara rağmen, Afganistan Bölgesel Ekonomik İş Birliği Konferansı (RECCA) ve Asya'nın Kalbi Süreci⁶⁵ bölgesel düzeydeki konumlarını Afgan merkezli ve Afgan liderliğindeki iki bölgesel iş birliği çerçevesi olarak pekiştirmeyi başarmıştır. Bu başarı, Afganistan'ın bölgede aktif bir rol oynaması için iyi fırsatlar yaratacaktır. Afganistan'ın bölgesel iş birliği gündeminin

⁶² Jafar Javadi, Maedeh Karimi and Mohsen Akhbari, The journal of political science, "The Evolution of Foreign Policy of United State toward Afghanistan on the base Geopolitics Theories" Volume 11, No. 32 - Serial Number 32, 2022, http://psq.kiau.ac.ir/article_520625.html?lang=fa

⁶³ Karl Zawadzkie, "Çin ve Hindistan'daki büyüme göz kamaştırıyor", DW Türkçe, 2022, <https://www.dw.com/tr/%C3%A7in-ve-hindistandaki-b%C3%BCy%C3%BCme-g%C3%B6z-kama%C5%9Ft%C4%B1r%C4%B1yor/a-2527832>

⁶⁴ Ahmet Raşit, *Taliban: İslam, Petrol ve Orta Asya'daki Yeni Büyük Oyun*, Çev. Osman Akınhay, Everest-Mozaik, İstanbul, 2001. ss. 34-38.

⁶⁵ T.C Dışişleri Bakanlığı, "Asya'nın Kalbi"nde Dostluk Ve İşbirliği İçin İstanbul Bildirisi", İstanbul, 26 Ocak 2022, https://www.mfa.gov.tr/asya_nin_kalbi_nde_dostluk_ve_isbirligi_icin_istanbul_bildirisi.tr.mfa and; AA - Haberler, "7. Afganistan Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı (RECCA)", 15 Kasım 2022, <https://www.haberler.com/7-afganistan-bolgesel-ekonomik-isbirligi-10243420-haberi/>

yürütme kolları olarak iki çerçeve arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesi, Afganistan'ın bölgesel manevra gücünü daha da artıracaktır.

1.11.2. İç Çevre

Son kırk yılda Afganistan, çoğuna şiddet ve iç savaşın eşlik ettiği çeşitli rejimlerle siyasi geçiş yaşamıştır. Son 18 yılda yaşanan deneyim, siyasi geçişle bağlantılı şiddetten arınmış olsa da 18 yıl gibi kısa bir sürede gerçekleşen geçiş, birçok zorluğu beraberinde getirmiştir. Siyasi olarak bu kısa sürede Afganistan, geçici bir yönetimden geçiş dönemini, geçiş döneminden anayasaya dayalı başkanlık sistemini ve son zamanlarda geçici de olsa bir milli birlik deneyimini yaşamıştır.⁶⁶ Ekonomik ve kalkınma açısından ilk başta ekonomik iyileşme dönemleri yaşamıştır.

Güvenlik açısından Afganistan, güvenlik güçlerinin temellerini atmasından, yetenek ve kabiliyetlerin kademeli olarak iyileştirilmesinden ve nihayet uluslararası güçlerden güvenlik sorumluluklarının üstlenilmesinden geçiyse de devam eden güvenlik zorlukları ve yeni güvenlik tehditlerinin ortaya çıkması, tam güvenliğe geçişini zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte en önemlisi, Afganistan'da çatışma sonrası bir ülke olarak daha geniş devlet-ulus inşa süreci, demografik bağlam, etnik yapı, kalkınma seviyesi, kamu refahı, kamu bilinci ve bunlardan bazılarının, komşuluğun bileşenleri ve bölgesel faktörlerle bağlantılarını bakılırsa, Afganistan'ın dış politikası için büyük bir zorluk yaşandığı gözlemlenmektedir.⁶⁷ İç geçiş ortamının ve ulus-devlet kurma sürecinin boyut ve sonuçlarının nasıl yönetileceği, Afganistan'ın dış politikası üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Afganistan'ın dış politikasına yönelik ulusal tehdit ve zorluklar aşağıda açıklanacaktır:

Uluslararası Topluma Olan Bağlılığı; Afganistan'ın uluslararası topluma olan bağlılığı, yardımın azalmasına rağmen, Afganistan'ın dış politika kısıtlamalarından biri olmuştur. Yurt içi gelir seviyesi son yıllarda artmış olsa da Afganistan, güvenlik

⁶⁶ Mahmoud Siqal, BBC, "Siyaset Khariji Afghanistan dar sad sal akher" (Afghanistan's Foreign Policy in the Last Hundred Years), 16 August 2022, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-49369187>

⁶⁷ Mohammad Akram Arefi, Mohammad Jafar and Javadi Arjmand, *Naqsh gruw h hay sanati wa modern dar shakel bandi qudrat dar Afghanistan* (The Role of Traditional and Modern Groups in the Formation of Power in Afghanistan), Quarterly Journal of Politics, Kabul. No. 1, 2013, pp. 80-95.

güçlerinin güvenlik ve kalkınma gündemini uygulamak için en az yirmi yıl daha uluslararası yardıma ihtiyaç durumdadır.

Denize Sınırının Olmaması; Afganistan'ın denize sınırının olmayışı, ülkenin dış politikasını etkileyen faktörlerden biridir. Afganistan'ın ekonomik gelişimi büyük ölçüde bölgesel ve uluslararası pazarlara kolay ve engelsiz erişime bağlıdır.⁶⁸ Ancak ne yazık ki mevcut anlaşmalara ve Afganistan'ın Dünya Ticaret Örgütü üyeliğine rağmen, Afganistan'ın zorlu coğrafi konumu (denize sınırının olmayışı) Afganistan'ın pazarlara erişimini sınırlandırmaktadır.

Uyuşturucu Ekim'i ve Üretimi; Afganistan'da uyuşturucu ekimi ve üretimi devam eden başlıca iç zorluklardan biri olmuştur. Terörizm ve organize suçla artan bağlantı nedeniyle ülkenin dış politika önünde çok büyük zorluk ve engeller yaratmıştır.

Karar Vermenin Türü ve Karar Almadaki Tutarlılık Düzeyi; karar vermenin türü ve hızı ve karar almadaki tutarlılık düzeyi, ülkenin dış politika hedeflerine ulaşma yolunu hep etkilemiştir.⁶⁹

Henüz tamamlanmamış olan siyasi, güvenlik ve ekonomik geçiş deneyimi, yarı konsolide ve daha az uyumlu kurumların oluşmasına yol açarak bir yandan dış politika düzeyini hükümet ve devlet içinde birleştirmeyi zorlaştırmıştır, diğer yandan ise karar verme süreci, durumu karmaşık ve uzun hale getirmiştir.

Zorlukları ve Fırsatları Yönetmek; zorlukları ve fırsatları yönetmek için gereken insan gücü ve uzman eksikliği ile aktif bir dış politika izlemedeki zayıflık, Afganistan'ın dış politikasındaki başlıca zorluklardandır. Ülkenin diplomatik aygıtındaki kamu kapasitesi son yıllarda iyileşmiş olsa da bu kapasitenin Afganistan'ın uzun vadeli vizyonu ve dış politika öncelikleri doğrultusunda daha da güçlendirilmesi gerekmektedir.⁷⁰ Afganistan'ın dış politikası için ulusal fırsatları inceleyecek olursak; iç çevrenin tehditlerine ve kısıtlamalarına ek olarak, Afganistan'ın dış politikasında karar

⁶⁸ Akkurt, M. "Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler", IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, ss. 41-65, 2005.

⁶⁹ Mohammad Musa Jafari, BBC, "*Siyasat Khariji Dawlat wadat mili*" (Foreign Policy of the National Unity Government: In Search of Stability), 26 September 2022, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2015/09/150922_k02-nug-foreign-policy

⁷⁰ F. Tamana, *Siyasat Khariji Afghanistan*, ss.104-115.

verirken veya uygularken göz önünde bulundurabileceği birçok fırsat vardır ve ayrıca doğru yönetim ile bazı tehditler fırsata dönüştürülebilir.

Afganistan'ın Jeopolitik-Jeoekonomik Durumu; Afganistan'ın, bölgenin muhtelif taraflarını birbirine bağlayan bir köprü olarak Asya'nın kalbindeki eşsiz konumu⁷¹ Afganistan ve bölgenin gelişmesi için bir fırsat olabilir. Bu benzersiz durumun en önemli boyutu, Afganistan'ın özellikle enerji alanında Orta ve Güney Asya arasındaki ticaret tamamlayıcılığındaki rolüdür. Pakistan ve Hindistan'a Türkmen doğalgaz Boru Hattı projesi ve CASA 1000 (Central Asia-South Asia power) Orta Asya-Güney Asya enerji projesi bu rolün acık bir örneğidir.⁷²

Afganistan'ın Doğal Kaynakları; ülkenin doğal kaynaklarının bir kısmıyla ilgili araştırmalara dayanarak Afganistan'ın, değeri üç trilyon doları aşan maden kaynaklarına sahiptir. Bu kaynakların bazıları nadir bulunan maden olup özel ve stratejik bir değere sahiptir. Bir yandan Afganistan'ın geniş maden kaynakları ve diğer yandan artan mineral ihtiyacı, Afganistan'ın madenlerini ülkenin dış politikası için eşsiz bir fırsat haline getirmektedir.⁷³ Tabi ki, doğal kaynakların çıkarılması ve ihracatı, ihtiyaç duyulan altyapının oluşturulmasını gerektirir ve sanılanın aksine, kısa ve orta vadede bu sektörün gelir yaratma kapasitesine güvenilemez, ancak doğal kaynak yönetimi, Afganistan'ın ekonomi odaklı dış politikasında etkili unsurlardan biridir. *Afganistan'ın Su Kaynakları;* Afganistan, su alanında en zengin ülkelerden biridir. 2018'de Norveç'teki Trondheim Üniversitesi'nde iklimbilim profesörü tarafından yapılan bir araştırmaya göre, Afganistan'ın akan suyunun yaklaşık yüzde 70'i her yıl komşu ülkelere akıyor.⁷⁴ İçilebilecek su (tatlı su), yılda elli milyar dolar değerindedir. Bir yandan bu bir tehdit ve meydan okuma olarak görülebilir, çünkü bazı durumlarda komşu ülkeler Afganistan'da

⁷¹ Mir Haroon Ahmadi and Ziaulhaq Amiri, ss. 12-20.

⁷² TOLO, "All You Need To Know About TAPI Project", 24 February 2022, <https://tolonews.com/afghanistan/all-you-need-know-about-tapi-project>

⁷³ Sultan Mohammad Ansari, *Itilahat dar mawred Jughrafyay omumi Afghanistan* (Knowledge about General Geography of Afghanistan), Kabul, 2015, pp.25-51.

⁷⁴ Jon Campbell, Earth Magazine, "A dry and ravaged land: Investigating water resources in Afghanistan", December 8, 2022, <https://www.earthmagazine.org/article/dry-and-ravaged-land-investigating-water-resources-afghanistan/>

kriz ve istikrarsızlık yaratarak kendi çıkarlarını sürdürmeye teşvik etmektedir.⁷⁵ Öte yandan Afganistan, ulusal egemenlik ilkesini dikkate alarak sınır sularını en iyi ve adil bir şekilde kullanarak bölgesel bir gerilim faktöründen bölgesel bir iş birliği unsuruna dönüştürebilir. *Afganistan'ın ABD ile Stratejik İlişkileri*; Afganistan'ın ABD ile stratejik ilişkisi, Afganistan'a uluslararası ilişkilerdeki konumunu ve pazarlık gücünü artırması için önemli bir fırsat sağlamaktadır. Stratejik Ortaklık Anlaşması ve İkili Güvenlik Anlaşması (BSA - Bilateral Security Agreement) çerçevesinde tanımlanan iş birliği, bu stratejik ilişkilerin etkin bir yürütme mekanizması ile sürdürülmesine zemin sağlayabilir.⁷⁶ *Afganistan'ın Güvenlik Çıkarlarını Terörizm Tehdidi Altındaki Tüm Ülkelerle Uyumlu Hale Getirmek*; Terörizm tehdidi, bölgedeki ve dünyadaki birçok ülke için ulusal güvenliğe karşı ciddi bir sorun olarak görülmektedir. Afganistan, terörle mücadelede ilk safta durarak, çıkarları doğrultusunda bölge ve dünyadaki birçok ülke ile ilişkilerini genişletmek için bu fırsatı kullanmaya sahiptir.⁷⁷ Bu fırsatı, güvensizliğin kökenleri ve bölgedeki güvenli terörist sığınaklarıyla ilgili Afgan söylemini desteklemek için en üst düzeyde kullanılmalıdır. NATO güçlerinin yanı sıra terörizme karşı ortak mücadele, Afganistan'a karmaşık ve çok uluslu bir ortamda çalışma fırsatı sağlamıştır.

⁷⁵ Zahid Shahab ve Bhatnagar, Stuti, *Pakistan-Afghanistan Relations and the Indian Factor*, Pakistan's Foreign Policy Analysis, Pakistan Institute of International Affairs, Vol. 60, No. 2, Kabul, April 2007, pp. 159-174.

⁷⁶ Charles Recknagel, RFERL, "Afghanistan Bilateral Security Agreement", 30 sep 2022, <https://www.rferl.org/a/explainer-bsa-afghan-us-security-agreement-bsa/26613884.html>

⁷⁷ Haroon Ahmadi and Ziaulhaq Amiri, *Jughrafya Siyasi Afghanistan (Afghanistan Political Geography)*, Kabul, 2021. s 42-46, 2021.

İKİNCİ BÖLÜM

2. AFGANİSTAN'IN BÖLGE ÜLKELERİNE YÖNELİK DIŞ POLİTİKA HAREKETLERİ, EYLEMLERİ VE ULUSLARARASI SİSTEMLE ETKİLEŞİMİ

2.1. Afganistan'ın Dış Politikası (21. Yüzyılda)

Ulusal hedefler ve bunlara ulaşma araçları gibi bileşenlerle ilişkili olarak tanımlanan dış politika kavramı, son yıllarda bu bileşenlerin belirsizliğiyle birlikte daha karmaşık ve daha derin gelişmeler haline gelmiştir. Karşılıklı olarak, günümüzdeki bu dinamizm ve karmaşıklık, ulusal hedefler ve çıkarların tanımını etkileyerek ülkelere yeni ve çeşitli ulusal çıkar okumaları sağlamıştır. Bu gelişmeler, Afganistan dâhil tüm ülkeler için rasyonel ve ileriye dönük bir dış politika görünümünün önemini yeniden ikiye katlayarak ülkenin dış politika aygıtının dinamik ve “Kalkınma Odaklı” bir dış politikayı kodlamak için pratik mekanizmalar oluşturmaya yol açmıştır. Bu Afganistan'ın dünya ile artan etkileşimi ve sonuçları rehberliğinde olmuştur. Dış politikanın iç politika üzerindeki inkâr edilemez etkileri, milli çıkarlar, çıkarların temel ve iç içe geçmiş boyutları ve bileşenleri, milli hedefler ve idealler, İslami değerler, milli gelenekler, Afganistan'ın 11 Eylül 2001'den sonra Hamid Karzai yönetimindeki (2014'e kadar)⁷⁸ iniş ve çıkışlarla dolu tarihi, bölge ve dünyadaki siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmelerden çıkardığı dersleri genel bir bakışla dikkate alındığında; dünyanın dört bir yanındaki ülkelerle etkileşimleri, üç çerçevede, ancak Muhammed Eşref Gani (2014-2019) döneminde beş çerçevede veya geniş bir alanda uygulanmıştır.⁷⁹ Afgan diplomatik aygıtının, her biri kendi uygulama bağlamını gerektiren bu çevrelerin veya kavramsal-coğrafi alanların her biri ile etkileşimi ülkenin dünya ile ilişkilerinin uzun vadeli perspektifini ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. Afganistan'ın son on yıldaki dış politika gelişmeleri güvenilir kanıtlara dayanmaktadır.⁸⁰ Küreselleşmenin genişlemesi,

⁷⁸ Mohammad Mousa Jafari, *Tahlil Siyasat Khariji dar dawran Hamid Karzai (Analysis of Foreign Policy during the Hamid Karzai from the Perspective of Continuity)*, Katib Scientific-Research Quarterly, Volume 4, Number 64, Kabul, 2017, pp. 52-64.

⁷⁹ Aqeli, Mustafa, Afkhami, Mahboobullah, Salahi and Ahmad Zubair, *Siyasat Khariji Afghanistan dar dawra Eşref Gani (Analysis of Afghanistan's Foreign Policy under Eşref Gani)*, *Quarterly Journal of Diplomacy and International Studies*, Kabul, Volume 2, No. 5, pp. 7-34, 2017.

⁸⁰ Mahmoud Siqal, 2021, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-49369187>

ilişkilerin çok taraflılığı, güç kavramının evrimi, uluslararası sistemdeki düzenlenmesi ve en önemlisi çatışma sonrası bir ülkenin kalkınma ihtiyaçları, Afganistan'ın dış politikasında yeni formülasyonlara yol açmıştır. Çağdaş uluslararası sistemi ve onunla etkileşim ihtiyacını anlayan Afganistan, dünyanın diğer uluslarıyla ilişkilerini, Anthony Dows tarafından onlarca yıl önce siyaset bilimine getirilen “Rasyonel Seçim” teorisine dayandırmıştır.⁸¹ Stratejik karşılıklı bağımlılık, rasyonel seçim teorisinin temel bileşenlerinden biri olduğu için Afganistan da bu ülkeler ile diğerleri arasındaki karşılıklı ihtiyacı fark etmektedir. Bu nedenle bu ülke ile dünyanın diğer ülkeleri arasında var olan karşılıklı ihtiyacı fark eden Afganistan, dış politikasının her alanında bir tür denge politikası izlemiştir.

2.2. Eylül 2001'den Bu Yana Afganistan Dış Politikasında Yaşanan İniş ve Çıkışları

Daha önce, Afganistan'ın Hamid Karzai (2011-2014) dönemindeki dış politikası üç çerçevede ve Muhammed Eşref Gani'nin dış politikası beş çerçevede olduğunu belirtmiştik. Bu vesileyle bu alanların bahsi ve Afganistan dış politikasının her alandaki etkileşimleri şunlardan ibarettir.⁸²

2.2.1. Birinci Çerçeve

Afganistan'ın Hamid Karzai yönetimindeki dış politikasının Birinci Çerçevesi, komşu ülkeler ve bölge ile etkileşimi içeriyordu. Eşref Gani de dış politikasının ilk çerçevesini komşularını dahil etmiş ve ardından önemi nedeniyle Hindistan'ı eklemiştir.⁸³ Coğrafi yakınlık, etnik ve kültürel bağlar, bu grup ülkelerle uluslararası ilişkiler ve ekonomik-ticari ilişkiler, Afganistan'ın bu alandaki faaliyetinin önemli bileşenleridir. Ek olarak, Afganistan'ın son otuz yıldaki iç savaşı bir şekilde bölgedeki bazı ülkelerin ülkeye sızmasına sebep olmuştur.⁸⁴ Dolayısıyla, Afganistan'ın bölgedeki

⁸¹ F. Tamana, *Siyaset Khariji Afghanistan* ss. 83-96.

⁸² Mohammad Mousa, pp. 114-127.

⁸³ Tamana, ss.76-78.

⁸⁴ Mir Haroon Ahmadi and Ziaulhaq Amiri, pp.34-37.

lkelerle, özellikle komşularıyla olan ilişkilerinin karmaşıklığını ve önemini ikiye katlamıştır.

Birinci çerçevedeki fırsatları inceleyecek olursak; Afganistan'ın komşu ve bölge ülkeleri ile etkileşimindeki fırsatlar, coğrafi yakınlıkları nedeniyle Afganistan için çok önemlidir. İlk çerçevede etkileşimin en önemli fırsatları şu şekilde sıralanabilir: Birincisi, ortak kültürel-tarihsel özellikler arasında dil, tarihsel deneyim, ideoloji, din, ırk, etnisite, ortak kültür ve gelenekler. İkincisi, ortak güvenlik, ekonomik, siyasi, kültürel vb. tehditlerle karşı karşıya kalan, ekonomik karşılıklı bağımlılığın yanı sıra, bölgenin istikrarı için güvenlik karşılıklı bağımlılığı. Üçüncüsü, Afganistan ve komşu ülkelerin ECO (Economic Cooperation Organization), SAARC (South Asian Association for Regional Cooperation), Şangay, İslam Konferansı Örgütü vb.⁸⁵ bölgesel örgütlere ortak üyeliğinde görülebilen çeşitli alanlardaki ihtiyaç ve karşılıklı bağımlılıklar. Birinci çerçevedeki zorlukları inceleyecek olursak; Afganistan dış politikasının ilk çerçevesi karmaşıklıklarla doludur. Bu karmaşıklığın nedeni büyük ölçüde ülkeler arasındaki derin çıkar çatışmalarından, ayrıca bölgenin tarihinden miras kalan uyuşmazlıklardan kaynaklanmaktadır. Bunlar kısaca şöyledir:⁸⁶

- Pakistan ile “Durand Hattı”⁸⁷ gibi jeopolitik zorluklar,
- Pakistan ve İran ile sınır su yönetim sorunu,
- Afganistan’da komşular tarafından gerilim yaratmak için etnik ve dinin kullanılması,
- Afganistan’ın kültürel mirasının ve doğal kaynaklarının kaçakçılığı,
- Dini ve ideolojik çatışmalar,
- Bölge ülkelerdeki insanların, ekonomik ve sosyal gelişme düzeyindeki farklılıklar,
- Uyuşturucu yetiştirme ve kaçakçılığı (uyuşturucu ile diğer organize suçlar arasındaki ilişki, ülkenin ulusal güvenliğinde bir başka güvensizlik dalgasına yol açmıştır),

⁸⁵ Zehra Altundağ, “Geçmişten Günümüze Şanghay İş birliği Örgütü”, *T.C. Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı*, Avrasya Etüdler 49/2016-1 ss. 99-124.

⁸⁶ Abdul Hamid Mobarez, ss.114-120.

⁸⁷ İlkay Çamkerten, “İnşacı Perspektiften Pakistan Dış Politikasında Afganistan Meselesi”, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Volume 51, Ankara, 2020, ss. 1-26.

- Afganistan’ın demokratik sistemi ve değerlerinin, bu ülkelerdeki gerçek demokrasi eksikliğinden dolayı komşu ülkelerin değer sistemleriyle uyumsuzluğu,
- Bölgesel ve bölge üstü güçler arasındaki siyasi rekabet; İran-ABD, İran-Suudi Arabistan, İran-Türkiye, Pakistan-Hindistan, Tacikistan-Özbekistan, Hindistan-Çin,⁸⁸ gibi rekabetlerin Afganistan’daki siyasi süreçler ve güvenlik üzerindeki güçlü etkisi.

Yukarıdaki fırsat ve zorluklar göz önüne alındığında, genel olarak, Afganistan’ın komşular ve bölge alanındaki dış politikasının gereklilikleri ve etkileşimleri aşağıdaki eksenlere göre sıralanmıştır:⁸⁹

- Kutsal İslam dininin ilke ve değerleri, ülkenin en yüksek menfaatleri, kültürü ve milli-tarihi gelenekleri,
- Afgan vatandaşlarının, özellikle de mültecilerin haklarının savunulması ve bölgedeki haklarının korunması, ayrıca onların gönüllü, onurlu ve kademeli olarak ülkeye geri dönmelerine yardım edilmesi,
- Ulusal egemenliğe karşılıklı saygı, barış içinde bir arada yaşama ilkesi, Afganistan ile komşuları arasında 2002⁹⁰ yılında imzalanan iyi komşuluk Anlaşması (iyi komşuluk ilkesine bağlılık), uluslararası kural ve geleneklere uygun olarak çatışmalara barışçı bir şekilde müdahale edilmesi ve çözülmesi,
- Toplum güvenliğini sağlamak için savunma önlemlerini içeren kapsamlı bir güvenlik politikasının benimsenmesi, komşu ülkelerle ortak güvenlik iş birliği ve nihayet Afganistan ile komşu ülkeler arasında barış ve istikrara yol açan ortak değerlerin belirlenmesi ve inşa edilmesi yoluyla Afganistan’ın güvenlik çıkarlarının sağlanması,

⁸⁸ Mohsen Pak Ain, IPSC, “Aadaf Siyaset Khariji Afghanistan” (Afghanistan Foreign Policy Objectives), 2022, <http://peace-ipsc.org/fa/%D8%A7%D9%87%D8%AF%D8%A7%D9%81-%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%D8%AA-%D8%AE%D8%A7%D8%B1%D8%AC%DB%8C-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%DA%AF%D9%81%D8%AA%DA%AF%D9%88-%D8%A8%D8%A7/>

⁸⁹ Abdul Hamid Mobarez, ss.122-126.

⁹⁰ Misdaq Nabi, “Afghanistan: Political Frailty and External Interference”, Canada Press, USA, 2006, pp.61-84.

- Komşuların katılımıyla bölgesel düzeyde sorumluluk ruhunu ve ortak iş birliğini güçlendirme ihtiyacını göz önünde bulundurarak, Asya'nın kalbinde yakınsama, bölgesel iş birliğinin teşvik edilmesi ve güven oluşturma sürecinin güçlendirilmesi,
- Ortak sorumluluk ilkesine dayalı olarak toplu güvenlik, kitle imha silahlarının üretimi, yayılması ve kullanımının yasaklanması, terörizm ve uyuşturucu ile mücadele ve bölgesel ve uluslararası tehditlerin önlenmesinde iş birliği ilkesine bağlılık,
- Belirli coğrafi konumun neden olduğu kısıtlamaların üstesinden gelmek ve ülkenin sürdürülebilir kalkınmasını sağlamak için komşu ülkelerdeki sermaye, kapasite ve deneyimleri çekerek Afganistan'ın tüm potansiyel doğal kaynaklarının etkin kullanılması,
- Çevre ülkelerdeki sermaye, kapasite ve deneyimler ile Afganistan'ın tüm potansiyel doğal kaynaklarının etkin kullanımı, belirli coğrafi konumun neden olduğu kısıtlamaların üstesinden gelmek ve ülkenin sürdürülebilir kalkınmasının sağlanması,
- Afganistan'ın Orta ve Güney Asya ile Orta Doğu ile Doğu Asya arasında bölgesel bir ticaret ve transit merkezi⁹¹ ve köprü olarak merkezi konumunun oluşturulması, bölgesel ekonomik iş birliği ve yakınlaşma için bir merkez olarak rolünün geliştirilmesi, komşu ülkelerle Afganistan arasındaki ekonomik bağların ve ticaretin daha da derinleştirilmesi,
- Afganistan'ın tarihi ve medeniyet konumunun bağlantı noktası olarak kurulması, barış içinde kamu diplomasisinin uygulanması, Afganistan'ın komşu ülkelerle bilimsel ve kültürel ilişkilerinin güçlendirilmesi için pratik mekanizmaların teşvik edilmesi,
- Afganistan'ın komşu ülkeler ve bölgedeki ülkelerin olumsuz rekabetinin yeri haline gelmesinin önlenmesi,
- İkili ilişkilerde güvenlik aşamasından, başta Pakistan olmak üzere komşu ülkelerle etkileşim içinde ekonomik ilişkiler aşamasına geçişin sağlanması.

⁹¹ Sultan Şah Saffari, *Tarikh Rawabit Khariji Afghanistan* (Afganistan Dış İlişkilerin Tarihi), Zakaria Mirzaei, Yeni Bağımsız Yayınlar, kabul, 2019, s.84-98.

2.2.2. İkinci Çerçeve

Afganistan'ın hem Hamid Karzai hem de Eşref Gani liderliğindeki İkinci Çerçevadaki dış politikası, dünya çapındaki İslam ülkeleri eksenindedir. Afganistan'ın İslam dünyasıyla bağlantısı, bu toprakların zengin İslam kültürüne dayanmaktadır. Afganistan'daki İslam kültürünün tarihi ve büyüklüğü, bu dine olan güçlü inancı, İslam ülkeleri ve dünyadaki Müslüman halklarla etkileşimini dış politikanın ana önceliklerinden biri ve ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Afganlar dünyadaki diğer Müslüman halklarla bağlarının ve onlarla siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkilerin güçlendirilmesinin İslami ve milli kültürlerinin zenginliğine yol açacağına inanmaktadırlar. Son yıllarda Afganistan'ın dış politikası İslam İş Birliği Teşkilatı (İİT)⁹² ile ilişkilerini geliştirme çabaları bu konuda yeterli ve açık bir örnektir. Afganistan'ın İslam İşbirliği Teşkilatındaki temsilinin "Büyükelçi" düzeyine yükseltilmesi,⁹³ Afganistan'ın İslam ülkeleriyle iş birliğini güçlendirme ve genişletme çabalarını göstermektedir. Afganistan'ın dış politikası, özellikle Afgan barış sürecinin başarısında bu iş birliğinden yararlanmayı amaçlamaktadır. Afganistan'ın dış politikası, İslam dünyasını kutsal bir semantik-kavramsal aralık olarak görüyor ve ona sosyal ve politik yaşamda belirleyici ve yol gösterici bir unsur olarak değer vermektedir. Afganistan Müslümanlarının dünyadaki diğer Müslüman halklarla bağlantısı, Afganistan'ın siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkilerin güçlenmesine⁹⁴ yol açmıştır. Afganistan, İslam dünyasının kalıcı ve ayrılmaz bir üyesi olarak İslam ülkelerinin karşılıklı potansiyelleri, bu karşılıklı bağımlılığın köklerini güçlendirilmektedir. Afganistan'ın İslam dünyasına yönelik en önemli stratejileri şu şekilde özetlenmektedir: Birincisi, Afgan halkının siyasi, ekonomik ve kültürünü zenginleştirmek için karşılıklı iş birliği güçlendirmek. İkincisi, ülkenin kalkınmasını hızlandırmak için Endonezya, Malezya, Türkiye gibi ilerici İslam ülkelerinin deneyimlerinden ve öğretilerinden yararlanmak. Üçüncüsü, Afganistan'da barış ve ulusal uzlaşma sürecini başarılı bir şekilde ilerletmek için İslam

⁹² T.C. Dışişleri Bakanlığı, Uluslararası Teşkilat Künyesi, "*İslam İş Birliği Teşkilatı (İİT)*", <https://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa>

⁹³ Cidde / Şarku'l Avsat, "İslam İş birliği Teşkilatı: Afganistan'da barış ve istikrarı destekliyoruz", 23 Ağustos,2021,<https://turkish.aawsat.com/home/article/3147811/i%CC%87slam-i%CC%87%C5%9Fbirli%C4%9Fi-te%C5%9Fkilat%C4%B1-afganistan%E2%80%99da-bar%C4%B1%C5%9F-ve-istikrar%C4%B1-destekliyoruz>

⁹⁴ Arslan, K. "İslam Ülkeleri Arasında İşbirliğine Giden Yolda Yeni Arayışlar", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 10/21, 2014, ss. 179-198.

ülkeleri ile iş birliği ve istişare etmek. Son olarak, İslam dünyasındaki bilim adamları ve düşünürlerle iletişim ve iş birliği yoluyla Afganistan'da ılımlı bir İslam alayışını kurumsallaştırılmasına yardımcı olmak. Unutulmamalıdır ki, ülkedeki güvensizlik sadece barış süreci sayesinde sona erebilecektir.⁹⁵ İslam dünyası ile etkileşim içinde olan fırsat ve araçları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:⁹⁶

- Afganistan'da ve dünyada terörizm ve aşırılığın ifşa edilmesinde İslam dünyasının dini otoriteleri ve müftülerinin itibarı, etkisi, ılımlı bir görüş ve İslam yorumlarına teşvik etmesi,
- Bazı İslam ülkelerinin terörist grupları siyasi-güvenlik amaç ve hedeflerini gerçekleştirmek için kullanan ve destekleyen ülkeler üzerindeki etkisi.⁹⁷
- Bazı İslam ülkelerinin terörist gruplar tarafından kullanılma tehlikesini önlemek için din bilimini öğrenmiş gençlere dini ve modern okullar kurma kapasitesi,
- İslam dünyasında Afganistan ile ilgili konularda fikir birliği oluşturmak için İslam İşbirliği Teşkilatı⁹⁸ ve diğer dini toplulukların güvenilirliğinin ve etkisinin kullanılması,
- İslam ülkelerinin kamuoyunda Afganistan hakkında kapsamlı propaganda yapması ve teröristlerin asıl yüzünü, İslam karşıtı ve insani olmayan eylemlerinin ortaya çıkarılması,
- Afganistan hükümeti tarafından yürütülen barış sürecinde İslam ülkelerinin tam desteğini kazanması,
- Afganistan ve bölgede terörizm ve aşırılıkçılarla mücadele alanında İslam dünyasının ortak iş birliğini kazanması,

⁹⁵ Abdul Hamid Mobarez, ss.214-227.

⁹⁶ F. Tamana, *Siyaset Khariji Afghanistan* ss. 126-131.

⁹⁷ N. Karacasulu, "*Bölgesel Güvenlik Analizi Afghanistan*," Beta Yayınevi, İstanbul, 2011, ss. 217-220.

⁹⁸ Cidde/Şarku'l Avsat, "İslam İş birliği Teşkilatı: Afganistan'da barışın anahtarı uzlaşmadır", 22 Ağustos,2021,<https://turkish.aawsat.com/home/article/3146081/i%CC%87slam-i%CC%87%C5%9Fbirli%C4%9Fi-te%C5%9Fkilat%C4%B1-afganistan%E2%80%99da-bar%C4%B1%C5%9F%C4%B1n-anahtar%C4%B1-uzla%C5%9Fmad%C4%B1r>

- Mekke İmamı ve İslam dünyasının önde gelen âlimleri gibi İslam ülkelerindeki en önemli dini otoriteler tarafından terörist grupların faaliyet ve eylemlerinin kınanması,⁹⁹
- İslam dünyasının özel ve kamu yatırımlarını Afganistan'a çekmesi ve bu ülkelerle ticari ilişkilerini genişletmesi,
- Afganistan'da yeniden yapılanma ve barışın sağlanması alanında İslam İşbirliği Teşkilatı ile ilişkilerin güçlendirilmesi, genişletilmesi ve bu teşkilatın desteğinin alınması,
- İslam ülkelerinin üniversitelerinde, özellikle İslami okullar ve din eğitimi alanında Afgan öğrenciler için daha fazla fırsat yaratılması,
- Afganistan'daki meselelerde lobi yapmak ve gerçekleri yansıtması ve İslam dünyasındaki bazı marjinal gruplarına karşı Afganistan'ın başarılarını savunulması,
- Afganistan ile henüz ikili ilişki kurmamış İslam ülkeleri arasında diplomatik ilişkiler kurma ve genişletmek için gereken çabaların gösterilmesi,
- Afganistan konusunda İslam ülkeleriyle askeri iş birliği ve istihbaratın güçlendirilmesi.

İslam dünyası ile etkileşimde karşılaşılan zorlukları inceleyecek olursak bunlar kısaca şöyledir:¹⁰⁰

- Bazı İslam ülkelerinde aşırı ve dogmatik İslam yorumlarının, terörizm ve aşırılığın varlığı,¹⁰¹
- Bölgedeki terörist grupların İslam dünyasındaki bazı popüler kurumlar veya hükümetler tarafından desteklenmesi ve finanse edilmesi,¹⁰²
- İslam ülkelerinden gençleri, terörist grupların saflarına çekmek gibi yaygın sorunlara yol açan yoksulluk ve iş imkânlarının eksikliği,

⁹⁹ Ece Göksedef, BBC, "Taliban: Afganistan'da 20 yıl sonra yeniden kontrolü sağlayan örgüt nasıl kuruldu, bugünlere nasıl geldi?", 21 Temmuz 2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57913781>

¹⁰⁰ F. Tamana, *Siyaset Khariji Afghanistan*, ss. 136-139.

¹⁰¹ Musbah Zada, A. Tarih Siyasi Mohtasar Afganistan (A Brief Political History of Afghanistan) Mayvand Yayınevi, kabil, 2009, pp.12-45.

¹⁰² Farhang, M., *Afganistan Dar Panj Karn-i Ahir* (Afganistan in the last five centuries), USA, Alexandria Pres. 1988. pp.231-236.

- Bazı İslam ülkeleri arasındaki çok sayıda ideolojik ve kültürel ihtilaflar, bunun Afganistan ve bölge üzerindeki doğrudan etkileri, Sünniler ve Şiiiler arasındaki tezatta görülmesi,
- Suudi Arabistan dâhil Basra Körfezi’ndeki bazı İslam ülkelerinde özellikle Pakistan vatandaşı ve belgeleri olan çok sayıda Afgan işçinin varlığı.

Genel olarak yukarıdaki fırsat ve zorluklar göz önüne alındığında, Afganistan’ın İslam dünyasındaki dış politikasının gereklilikleri ve etkileşimleri aşağıdaki eksenlere göre sıralanmıştır:¹⁰³

- Afgan halkının İslami değerlerini ve bağımsızlık duygusunun güçlendirmesi, jeopolitik ve transit konumunun yükseltilmesi, ticaret ve genel olarak Afganistan’ın Arap dünyasındaki ulusal çıkarlarının teşvik edilmesi,
- İslam ülkelerinde ikamet eden Afgan vatandaşlarının haklarının savunulması ve Basra Körfezi ülkelerinde sahte Afgan vatandaşlığına sahip kişilerin kimliklerinin ayırması,
- Asya’nın Kalbi Konferansı- İstanbul Süreci ve İslam İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde bölgesel iş birliğinin¹⁰⁴ güçlendirilmesi,
- Terörizm, aşırılık, uyuşturucu kaçakçılığı, organize suç ve nükleer silahların yayılması ve kitle imha silahları gibi toplu tehditlerle mücadele etmek için bölgesel bir fikir birliği oluşturmak,
- Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ve ortak tehditlerin üstesinden gelmek için İslam ülkeleri ile iş birliğinin çekimi ve siyasi, ekonomik, güvenlik ve kültürel alanlarda Müslüman uluslarla etkileşimin genişletilmesi,
- Afganistan’ın yeniden inşası ve kalkınması için İslam ülkelerinden daha fazla yardımların çekilmesi,
- Diğer İslam ülkeleriyle iş birliği içinde doğru, ılımlı bir İslam yorumu fırsatlarının sağlanması, dini faaliyetlerin seçici bir şekilde kullanılması, İslam ülkelerinin kültürel ve akademik ülkeleri eğitim ve davranış sisteminin reform edilmesi, topluma rehberlik edilmesi ve ılımlı modeller sağlanması,

¹⁰³ F. Tamana, ss. 142-143.

¹⁰⁴ Sinan Tavukcu, SDE, “Asya'nın Kalbi-İstanbul Süreci”neden Afgan Barış Görüşmelerine”, 31 Mart 2021, <https://www.sde.org.tr/sinan-tavukcu/genel/asyanın-kalbi-istanbul-surecinden-afgan-baris-gorusmelerine-kose-yazisi-21663v>

- Afganistan’ın İslam İşbirliği Teşkilatı içindeki konumunun iyileştirilmesi¹⁰⁵ ve Afganistan’da istikrar ve güvenliğin güçlendirilmesi ve barış sürecinin başarısı için bu teşkilatın kapasitesini iyi bir şekilde değerlendirilmesi,
- İslam dünyası âlimlerinin ortak söylemini ve Afganistan’daki uzlaşma sürecini desteklemek için ortak toplantıların başlatılması.

2.2.3. Üçüncü Çerçeve

Afganistan dış politikasının Üçüncü Çerçevesi, dünyanın tüm bilgi, güç, zenginlik ve nüfuz merkezlerini, diğer bir deyişle dünyanın dört bir yanındaki uluslararası dostlarını ve müttefiklerini içermektedir. Hamid Karzai döneminde Üçüncü Çerçeve, dünyanın tüm büyük ülkelerine, uluslararası kuruluşlar ve bölgenin ve İslam dünyasının bir parçası olmayan ülkeleri kapsıyordu. Eşref Gani zamanında Üçüncü Çerçeve yalnızca ABD, Avrupa ülkeleri, Kanada, Avustralya ve Japonya’yı kapsamıştır.¹⁰⁶ 11 Eylül’den sonraki siyasi ortamda, dünyanın gelişmiş devletleri ile etkili iletişim ve onlarla ulusal çıkar ve Afgan vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yakın bağlar kurmak, Afganistan dış politikasının önemli bir bileşeni olmuştur. Afganistan, bu grup ülkelerle ilişki kurarak bilgisini, gücünü ve ekonomik kapasitesini artırmaya çalışmaktadır. Afganistan’ın büyük ülkelerle büyüyen ilişkileri ve dünyanın siyasi-güvenlik denklemlerinde bulunduğu önemli yeri, dünyadaki etkili bilgi, güç ve zenginlik merkezleriyle ilişkilerin pekişmesine yol açmıştır. Ülkenin kalkınma ihtiyaçlarını karşılamak ve dünyanın siyasi ve güvenlik denklemleri içindeki tarihsel yerini yeniden canlandırmak amacıyla pekiştirilen bu etkileşim, “rasyonel seçim” teorisi şeklinde haklı gösterilebilir. Öte yandan, bağımlı değişken olarak dış politika kategorisi küresel yapılarla ve bağımsız değişkenler olarak içindeki mevcut düzenlerle karşılıklı ilişkisinin tartışılmaz olduğu açıktır.¹⁰⁷

Afganistan’ın jeopolitik ve jeostratejik konumu, böylesine karmaşık bir dünyada, bölgesel düzenlemelerin etkisini kolayca önleyemeyecek şekilde olduğundan,

¹⁰⁵ Samiul Haq Qayyumi, “The Importance of the Organization of Islamic Cooperation for Afghanistan”, Hasht Sobh, 20 Hamal 2022, <https://8am.af/the-importance-of-the-oic-for-afghansitan/>

¹⁰⁶ F. Temana, *Siyasat Khariji Afghanistan* (Afganistan’ın Dış Politikası) Amiri Yayınları, Kabil, 2020, ss. 226-243.

¹⁰⁷ Sönmezoğlu, ss. 126-154.

Afganistan ihtiyaç duyduğu uluslararası imkânlardan ve kapasitelerden yararlanmaya çalışmaktadır. Öte yandan Afganistan uluslararası sistemin önde gelen ve dinamik bir üyesi olarak rol oynamak ve aynı zamanda bölge halkının güvenliğine ve ekonomisine barış ve fayda getiren bir ülke olarak bölgedeki tarihi yerini yeniden kazanmayı amaçlamaktadır. Bu hedeflere ulaşmak hem bölgeye hem de dünyaya aynı anda hitap etme ihtiyacını vurgularken, geçtiğimiz on yıl boyunca hem bölgecilik hem de enternasyonalizm, Afganistan’ın dış politikasının eşzamanlı olarak temel ve ayrılmaz hedefleri olmuştur.¹⁰⁸

Bugün dünya, çeşitli alanlarda farklı uluslararasıdaki karmaşık etkileşimlerle doludur. Bölgesellik veya küreselleşme aynı madalyonun iki farklı yüzüdür ki her iki yüzü de dünya halkları için refah, barış ve ilerlemenin elde edilmesini kolaylaştırır. Küreselleşme bir yandan küçülen dünya ve ulusların karşılıklı bağımlılığı ve hükümetlerin böylesine büyük tehditlerle bireysel olarak mücadele etme konusundaki sınırlı kapasitesini, diğer yandan dünya ulusları arasında iş birliğinin yolunu açmaktadır.¹⁰⁹ Açıktır ki böyle bir dünyada Afganistan’ın uluslararası istikrar ve güvenliğe hem olumlu hem de olumsuz katkısı, ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerinkinden daha az değildir. Afganistan’ın Hindistan, Fransa, İtalya, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve NATO ile ve diğer büyük ülkelerle olan uzun vadeli stratejik ilişkileri bu açıdan değerlendirilebilir.¹¹⁰

Çağdaş uluslararası sisteme daha yakından bakıldığında, 21. yüzyılın başındaki küresel gelişmelerin yanı sıra, 20. yüzyılın son on yılında küreselleşme sürecinin hızlanması, uluslararası sistemi çeşitli yönlerden dönüştürmüştür. Bilgi teknolojisi ve ekonomik ilişkilerle küçültülmüş bu küresel köy, dünyadaki küçük ve büyük ülkelerin

¹⁰⁸ Mir Gholam Mohammad Ghobar, *Afghanistan Dar Masir Tarikh* (Afghanistan in the Course of History), Mohsen Publications, Kabul, 2014, pp. 236-241.

¹⁰⁹ TASAM, “Küreselleşmenin Boyutları ve Etkileri”, 14 Ara 2022, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/211/kuresellesmenin_boyutlari_ve_etkileri

¹¹⁰ Mohsen Pak Ain, IPSC, “Aadaf Siyaset Khariji Afghanistan” (Afghanistan Foreign Policy Objectives), 2022, <http://peace-ipsc.org/fa/%D8%A7%D9%87%D8%AF%D8%A7%D9%81-%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%D8%AA-%D8%AE%D8%A7%D8%B1%D8%AC%DB%8C-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%DA%AF%D9%81%D8%AA%DA%AF%D9%88-%D8%A8%D8%A7/>

çıkarlarının giderek daha fazla birbirine bağlanmasına neden olmuştur.¹¹¹ Bu aynı zamanda küreselleşmenin tehdit olduğuna ilişkin yapısal tutarlılığı da vurgulamaktadır. Böyle bir yapının sonucu ne olursa olsun, çoğu insan için ortak bir kader çizmek demektir. Bugün insanlık ister zengin ister fakir ister siyah ister beyaz, Asya’da veya Avrupa’da ve Amerika Birleşik Devletleri’nde, herhangi bir ideoloji ve entelektüel yapı ile insanlığa yönelik ortak tehditlerden mustarıdır. Bu tehditler doğada da izlenebilir. Örneğin, depremler, seller ve tsunamiler; hem de insanların sosyal yaşamı ve insani yaşamında örneğin, terörizm, aşırılık ve şiddet gibi. Çağdaş dünyada iş birliğinin temeli budur. Böylesine net bir mantığa dayanarak, Afganistan’ın üçüncü çember veya dış politika çemberindeki bilgi, zenginlik, güç ve küresel etki merkezleriyle bağlantısı netleşmiştir. 14 Aralık 2011’de Almanya’da düzenlenen Bonn’daki Uluslararası Afganistan Konferansı, Tokyo Ekonomi Konferansı (8 Temmuz 2012) ve Chicago Konferansı (Mayıs 2012) ve bu üç konferansın sonuçları Afganistan’ın dünya ile ilişkilerini üç alanda: siyasi, ekonomik ve güvenlik olarak özetlemiştir.¹¹² Bu uluslararası konferansların düzenlenmesi, üç ana fikir birliğinin sonucusudur: İlk fikir birliği Afganistan halkı arasında yer almaktadır. Geleneksel Loye Jirga 2011 ve Afgan halkının istişareleri, Afganistan’ın dünya ile uzun vadeli ilişkilerini oluşturmak için hükümete güvenilir bir rehber oluşumunu sağlamıştır. Bu büyük Loye Jirgada, bölge ve dünyadaki siyasi gelişmeleri tanıyan yaklaşık 2200 Afgan halkı temsilcisi, Afganistan’ın dünya ile olumlu, yapıcı ve sürdürülebilir etkileşimini vurgulamaktadır.¹¹³ Ayrıca, geleneksel Loye Jirga onayları (Şartlar ve koşullar) ile birlikte çeşitli bakanlıklar, kamu ve özel finans kuruluşları, Afganistan’ın ekonomik ve mali sorunları hakkında çeşitli toplantılar yapmaya çaba göstermektedirler. Afgan dış politika aygıtının desteğinin amacı hem gündemi belirlemek hem de Afganistan üzerine Bonn, Tokyo ve

¹¹¹ Peter Vanham, World Economic Forum, “A brief history of globalization”, 17 Jan 2022, <https://www.weforum.org/agenda/2019/01/how-globalization-4-0-fits-into-the-history-of-globalization/>

¹¹² Cemal Demir, GASAM, "Afganistan'ın Yeniden İnşası ve Uluslararası Konferanslar", 29 Kasım 2021, <https://gasam.org.tr/afganistanin-yeniden-insasi-ve-uluslararasi-konferanslar/>

¹¹³ Omid Mir Azimi, *Parlemant wa Siyasat khariji Afghanistan* (Afganistan: Parlamento ve Dış Politika), Home History and Silk Picture Yayınları, Tehran, 2011, ss.147-169.

Chicago'daki uluslararası konferansların ana hatlarını çizmek¹¹⁴ ve Afganistan'ın siyasi ve ekonomik arenada dünyayla kapsamlı ve sürekli etkileşimi sağlamak içindir.

İkinci fikir birliği uluslararası toplum arasında ortaya çıkmıştır. Dünyadaki tüm ülkeler ve Afganistan'ın bölgesel ve uluslararası müttefikleri, Sovyetler Birliği'nin çekilmesinden (1989) sonra Afganistan'ın tecrit edilmesinin ve yeniden ortaya çıkmasının bölgesel güvenlik açısından korkunç sonuçları olduğu ve dünyanın ortaya çıkacağı sonucuna oybirliğiyle karar vermişlerdi. Bu nedenle, tüm katılımcı ülkeler 2014 yılında geçiş sürecinin tamamlanmasına kadar Afganistan ile ekonomik, siyasi ve güvenlik iş birliğini sürdürecektir ve desteklerini (2015-2024) dönüşümünün on yılına kadar ve hatta ötesini onayladılar.¹¹⁵ Üçüncü fikir birliği ise Afganistan ve uluslararası toplum arasında iki taraflı olarak gerçekleşmiştir. Afganistan hükümeti, istikrarlı bir Afganistan ihtiyacına dayalı olarak dünya ve uluslararası toplumla kalıcı ilişkileri güçlendirmek için geleneksel Loya Jirga'daki halkın istişarelerine güvenerek, demokratik, müreffeh, gelişmiş değerler, insan ve kadın haklarına bağlılık gibi önemli anlaşmalara varmışlardır. Diğer iş birlikleri ise uluslararası toplumun Afganistan'ın yanında olmak, barış, güvenlik, refah, sosyo-ekonomik kalkınma, Afgan halkının ulusal egemenliği, iyi yönetim ve en yüksek çıkarlarını güçlendirmeyi amaçlayan destekleme taahhüdüdür. 2014'te geçiş sürecinin tamamlanmasına ve Afganistan'ın 2015 ile 2024 arasındaki dönüşümünün on yılında ve hatta bundan sonrası, Chicago'nun yanı sıra Bonn ve Tokyo'daki Uluslararası Afganistan Konferansı, Afgan dış politika aygıtının başarılı olduklarını kanıtlayan örneklerdir.¹¹⁶ Afganistan; halkının refahı, güvenliği ve huzuru için bu fırsattan en iyi şekilde yararlanmayı ve uluslararası toplumun aktif ve dinamik bir üyesi olarak küresel siyasi-güvenlik denkleminde öncü bir rol oynamayı umuyor.

Bonn, Tokyo, Chicago konferansı ve uluslararası toplumun Afgan halkının yanında yer alma kararlılığının yanı sıra, Afganistan hükümeti ile uluslararası toplumun

¹¹⁴ Cemal Demir, GASAM, "Afganistan'ın Yeniden İnşası ve Uluslararası Konferanslar", 29 Kasım 20201, <https://gasam.org.tr/afganistanin-yeniden-insasi-ve-uluslararasi-konferanslar/>

¹¹⁵ (MOAFOJ) Ministry of Foreign Affairs of Japan, "International Conference on Reconstruction Assistance to Afghanistan", 21-22 January 2022, Tokyo, https://www.mofa.go.jp/region/middle_e/afghanistan/min0201/index.html

¹¹⁶ Narges Rahmani and Abbas Hosseini, *Pas az Inzowa: Barasi Siyaset khariji Afghanistan pas az Taliban (İzolasyondan sonra: Taliban'dan Sonra Afganistan'ın Dış Politikası Üzerine İnceleme)*, Stratejik Araştırmalar Merkezi, Kabil, 2012, ss.33-71.

11 Eylül'den sonraki ilk on yılın başarılarının korunması üzerine, Afganistan'ın dış politika aygıtı, dünya ile ilişkilerini giderek daha çok önemsemiştir.¹¹⁷ Afganistan'ın bölge ve dünya ülkeleri ile etkileşiminin son on yılda ülkenin dış politikasının hedefleri doğrultusunda, gerçekçi ve vizyoner, bölgesel ve dünya gelişmelerinin öngörü anlayışına dayalı olarak gelişmesi, Afganistan'ın önümüzdeki yıllar boyunca dış politikasının istikrarlı bir bileşeni olacak gibi görünüyor. Afgan halkının geleneksel Loya Jirga'daki istişarelerine dayanan Stratejik Ortaklık antlaşmalarının imzalanması, Afganistan'ın dünya ile bağlarını düzenlemiş ve yasal bir çerçeveye oturtmuştur. Buna göre, Hindistan ile bölgesel bir müttefik olarak uzun vadeli iş birliğine ek, Afganistan ile ABD de dahil olmak üzere yaklaşık yirmi uluslararası müttefiki arasında uzun vadeli stratejik iş birliğine ilişkin önemli belgeler imzalanmıştır. Ayrıca İtalya, Fransa, İngiltere, Almanya, Norveç, Avustralya ve diğer bazı Avrupa ülkeleri arasında uzun vadeli stratejik iş birliği anlaşması ve ikili savunma ve güvenlik iş birliği anlaşması imzalanmıştır.¹¹⁸ Tüm bu iş birliği antlaşmaların imzalanması, Afganistan'ın güvenlik politikalarında özel bir önem ve ağırlığa sahip olduğu görülmüştür.

Avrupa Birliği, son yirmi yıldır Afganistan'ın en güçlü müttefiklerinden biri olmuştur. Birliğin ekonomik yardımının yanı sıra ülkenin siyasi sürecine ve geçmiş ve önümüzdeki seçimler için vaat ettiği siyasi destek, Afganistan'daki durum üzerinde etkili olmuştur. Bu bağı güçlendirmek ve Afganistan'ın kalkınması ve ilerlemesi için bu birliğin yardımı kendine çekmek için bu ilişkileri genişlettiyerek çözümler bulmak, dış politika yapıcılar tarafından ciddi bir şekilde düşünülmelidir. Görünen şu ki NATO askeri iş birliği ve bu örgütün Afganistan'daki son on dokuz yılın rolü, Afganistan'ın sivil ve askeri sektörleri için başarılı bir deneyim olmuştur.¹¹⁹ Ayrıca, bu organizasyonda sivil ortaklar alanında var olan ve büyük bir kısmı Chicago Konferansı'nda (Mayıs 2012) sunulan birçok kapasite, Afgan sivil kurumlarının kapasitesini artırmak için faydalı olacaktır.

¹¹⁷ Mohammad Naser Watanyar, pp.132-172.

¹¹⁸ Abdul Ghafoor Arooz, *Siyasat Khariji Afghanistan dar hastana qarn 21* (Afghanistan's Foreign Policy on the Eve of 21st Century), Covers Afghanistan's Minister of Foreign Affairs, Rangin Dadfar Spanta's Interviews, Press Conferences and Speeches During 2006-7, Kabul, 2009, pp. 207-222.

¹¹⁹ Abdul Qahir Beheshti, Mohammad Latif Tabesh and Seyed Ghazanfar Fatemi, *Siyasat Khariji Afghanistan dar qebral amrika* (Afghanistan's Foreign Policy towards the United States), Kabul, 2009, ss. 47-112.

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki NATO üye devletlerinin liderleri arasında düzenlenen Chicago Zirvesi, iç organizasyon sorunları ele alınmanın yanı sıra, Afganistan ile NATO arasında uzun vadeli iş birliği ve Afgan Silahlı Kuvvetlerinin finansmanı ve teçhizatı konularını da ele alınacağını belirtmiştir.¹²⁰ Lizbon Zirvesi'nde (2010)¹²¹, Afganistan'ın yerli potansiyeline dayanarak 2014'ten sonra vatandaşlarının güvenliğini devralmasına yönelik kapsamlı bir plan, Afganistan hükümeti ve uluslararası toplum tarafından onaylanmıştı. Bu, Hamid Karzai hükümeti açısından son dış politika halkasıydı. Eşref Gani, Karzai döneminin üç dış politika çerçeve içeriğine ekleme yapmadan iki çerçeveye dönüştürülmüş ve sonra şeklini değiştirerek beş çerçeveye ayırmıştır. Bundan sonraki yazılacak iki diğer çerçeve yukarıda bahsedilen üç çerçevenin devamıdır.

2.2.4. Dördüncü Çerçeve

Afganistan dış politikasının Eşref Gani hükümeti döneminde ve Hamid Karzai'nin dış politikasının birinci ve üçüncü çerçevesinin kalbinden gelen Dördüncü Çerçevesi Asya ülkelerini kapsamaktadır. Çin, Hindistan, Japonya, Güney Kore, Türkiye, Endonezya, Singapur ve diğer bazı ülkelerin hızlı gelişimi, Asya'nın gelecek nesil için küresel büyüme ve kalkınmanın merkezi olacağını göstermektedir.¹²² Günümüzde Filistin, Suriye, Irak, Afganistan, Pakistan ve diğer bazı Asya ülkeleri gibi bölgesel aşırılık ve gerilim örnekleri, Asya'da büyük gerilimler yaşandığının bir göstergesidir. Asya ülkeleri, Afganistan'ın sahip olduğu konumu, coğrafi yakınlığı, tarihi bağları, dini ve kültürel ortaklıkları nedeniyle Afganistan'ın dış politikasında önemli bir yere sahiptir.¹²³ Afganistan'ın Asya ülkeleriyle etkileşimindeki fırsatları

¹²⁰ M. Sami Hashimi, 2016, p.247-269.

¹²¹ DW, "Lizbon'da kritik NATO zirvesi", 19.11.2022, <https://www.dw.com/tr/lizbonda-kritik-nato-zirvesi/a-6247110>

¹²² Habibullah and Eng and M.S. Habibullah, Y.K. Eng, "Does financial development cause economic growth? A panel data dynamic analysis for the Asian developing countries", Journal of the Asia Pacific Economy, 11 (4), Kabul, 2006, pp. 377-393.

¹²³ Sultan Mohammad Ansari, pp. 14-58.

inceleyecek olursak; Afganistan'ın kıtalararası denklemlerindeki varlığını artıracak temel fırsatlardan bazıları şunlardır:¹²⁴

- Afganistan'ın jeostratejik konumu,
- Asya, İslam medeniyetinin ağırlığın merkezi,
- Geniş Asya pazarları,
- Başarılı bir küresel model olarak Asya ülkelerine yakınsama,
- Ucuz Asya teknolojisi,
- Orta Asya'daki devasa petrol ve doğalgaz rezervleri,
- Afganistan'a yönelik Asya ülkelerinin desteği.

Afganistan'ın Asya ülkeleriyle etkileşimindeki zorlukları inceleyecek olursak; Asya ülkeleri çemberindeki fırsatlardan bahsetmek, bu grup ülkelerle etkileşimde zorluk olmadığı anlamına gelmez. Aşağıdakiler, bu alandaki başlıca zorluklardır:

- Terörizm ve aşırılık,
- Asya'daki büyük bölgesel ve küresel güçlerin rekabeti,
- Haksız ticaret politikaları ve adil olmayan tarifeler,
- Filistin sorunu,
- Dış politika alanında tutarsız karar alma mekanizmaları.

2.2.5. Beşinci Çerçeve

Afganistan'ın Ulusal Birlik Hükümeti dönemindeki dış politikasının Beşinci Çerçevesi uluslararası örgütlerden oluşmaktadır. Uluslararası ve bölgesel örgütlerin ortaya çıkışı ve büyümesi, son on yılda uluslararası sistemin en önemli özelliklerinden biridir.¹²⁵ Devlet kurumları ve hükümet dışı organizasyonu farklı bölgesel, uluslararası düzeylerde ve çeşitli fonksiyonel alanlarda faaliyet göstermektedir. Afganistan'ın temel

¹²⁴ Khair Mohammad Zamani, *Tarikh Rawabet Bainulmelal Afghanistan* (A History of International Relations of Afghanistan), 1747-1978", Kabul, 2016, pp.48-51.

¹²⁵ Neelapu Shanti, *Economic Times*, "View: Regional cooperation can leverage Afghanistan's development and stability", June 25, 2022, <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/world-news/view-regional-cooperation-can-leverage-afghanistans-development-and-stability/articleshow/64727971.cms>

politikalarını bu çerçevede ele aldığımızda, Afganistan'ın aşağıdaki bölgesel kurumlara ve uluslararası organizasyonlara yönelik dış politikasına şu şekilde odaklanmıştır:¹²⁶

- Birleşmiş Milletler Organizasyonu,
- Uluslararası finans kuruluşları,
- Dünya Bankası,
- Uluslararası Para Fonu,
- Asya Kalkınma Bankası,
- İslami Kalkınma Bankası,
- Asya Altyapı Yatırım Bankası,
- Dünya Ticaret Örgütü,
- Avrupa Birliği,
- Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO),
- Bölgesel iş birliği kuruluşları ve çerçeveleri,
- ECO, SAARC ve Şangay bölgesel örgütleri,
- Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı,
- Afganistan-Rika Bölgesel İş birliği Çerçevesi- RECCA ve Asya'nın Kalbi Süreci.

Bölgeselcilik ve küreselleşme arasındaki etkileşim, uluslararası ilişkilerde kimlik ve kültür gibi sorunların ortaya çıkması ve bunun bölgesel ve küresel güvenlikle ilişkisi, Afganistan'daki dış politika yapıcılar için ciddi bir sorun olmuştur.¹²⁷ Fakat görünen şu ki bu tür karmaşıklıklara ve zorluklara rağmen, Afganistan'ın ulusal çıkarlarını güvence altına almak için dünyanın coğrafi düzenlemeleri ve anlamsal düzeniyle ilişkilerini derinleştirme ve geliştirme çabaları devam etmektedir. Böylesi bir yaklaşıma dayalı olarak, Afganistan'ın iç düzeydeki dış politikası iki ana sütuna dayanmaktadır: Birincisi; Afganistan'ın kalkınması ve yeniden inşası, ikincisi ise güvenlidir. Bu nedenle, bu iki ilke, Afganistan'ın ulusal düzeydeki dış politikasının ana hedefleri olarak tanımlanabilir. Afganistan dış politikasının son yıllarda ülke dış politikasının hedeflerine ulaşmak ve bu hedefleri uygulama yöntemlerini organize etmek için sırasıyla doktrin, politika ve

¹²⁶ Zamani, *Tarikh Rawabet Bainulmelal Afghanistan* (A History of International Relations of Afghanistan), 1747-1978, Kabul, 2016, pp.98-104.

¹²⁷ Seyed Mohammad Baqer Mesbahzadeh, *Tarikh Mukhtasar Siyasi Afghanistan* (a Brief Political History of Afghanistan), Marandiz Yayınları, Tehran, 2009, pp. 49-74.

strateji kategorileri, ülkenin dış politika ajanları arasında ülkenin dış politikasının şimdi ve gelecekte nerede, nedir ve nasıl sorularına yanıt vereceği tartışılmaktadır.¹²⁸ Şu ana kadar yasal onay sürecinden geçmiş taslak belge ülkenin dış politika aygıtında mevcut olmasa da ancak dış politika belgelerine bakıldığında, dış politika için çerçeveler bulunabilir.

Dış politika alanındaki her türlü kapsamlı ve uzun vadeli belge aşağıdaki konulara dayanmalıdır: Birincisi, ulusal çıkarlar; burada ülkenin gerçekleri, kapasitesi ve tarihsel deneyimlerine dayanan ulusal çıkarlar kastedilmektedir. İkincisi, ulusal hedefler ve özelemler; bunlar bir ulusun geleceklerini çizme özelemlerini içeren ulusal hedefler ve özelemlerdir. Üçüncüsü ise ulusal normlar, değerler ve gelenekler; bir ulusun kültüründe değerlerin ve yapılması ve yapılmaması gerekenlerin boyutudur. Kapsamlı bir belge veya dış politika doktrini altında formüle edilmesi gereken Dışişleri Bakanlığı politikaları ve stratejik planı, bakanlığın üç ila beş yıllık bir dönemdeki çalışma önceliklerini de içermelidir.¹²⁹ Bu programlar başka herhangi bir dönemde gözden geçirilebilir. Bu plan, ulusal ve İslami kimliğini korurken, bölgede ve dünyada güvenli, barışçıl, istikrarlı, demokratik, müreffeh, ilerici ve son derece güvenilir bir Afganistan'a ulaşılmasına yardımcı olma yaklaşımı ile geliştirilmelidir.¹³⁰ Dışişleri Bakanlığı'nın amacı, ilişkilere ve iş birliğine dayalı ve diğer uluslarla karşılıklı saygı ve ortak menfaatlere dayalı olarak kamuya açık ve kapsamlı bir diplomasi uygulaması yoluyla uluslararası arenada en yüksek ulusal çıkarları ve vatandaşlarının haklarını korumaktır. Dışişleri Bakanlığı'nın politika öncelikleri, aşağıdaki dokuz ana sütunda formüle edilmiştir. Önemli konuları kapsayan bu sütunların her biri, Afgan dış politika yapımcılarının ülkenin dış politika çevreleriyle etkileşime girmesi için birer rehber niteliğindedir.¹³¹

- Komşularla ilişkiler,

¹²⁸ Shams Haghjoo, Dawat-Media, "Siyasat Khariji Afghanistan dar zaman hukumat wadat mili" (Afghanistan's foreign policy in the government of national unity), Mar 23, 2022, <http://dawatmedia24.com/%D8%A7%D8%AC%D8%AA%D9%85%D8%A7%D8%B9%D9%8A-%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%D9%8A/106268/>

¹²⁹ Khair Mohammad Zamani, pp.28-51.

¹³⁰ Loudik Adamak, *Rawabet Khariji Afghanistan dar nima awal Qarn 20* (20. Yüzyılın İlk Yarısında Afganistan'ın Dış İlişkileri), Mohammad Fazel Sahebzadeh, *Saeed Yayınları*, Kabil, 2014, ss.142-33.

¹³¹ Mir Haroon Ahmadi and Ziaulhaq Amiri, pp. 48-52.

- Bölgedeki büyük ülkelerle ilişkiler,
- İslam dünyası ile ilişkiler,
- Uluslararası müttefiklerle ilişkiler,
- Küresel yönetim ve vatandaşlık hakları,
- Bölgesel entegrasyon / uyum
- Ulusal güvenlik,
- Ekonomik refah,
- Kültür, eğitim ve kamu diplomasisi.

2.3. Afganistan Dış Politikasında Bölgesel İş Birliği

Bölgeselcilik, Afganistan dış politikasının İslam dünyası ve uluslararası toplum çevreleri nezdindeki ilk halkasıdır. Komşular ve bölgedeki diğer ülkelerle dostluk ve iş birliği ile karakterize edilen bir tarih ve son yıllardaki deneyimler, Afganistan ve bölgenin güvenlik ve istikrarının karşılıklı olarak birbirlerini etkilemiştir.¹³² Afganistan'ın istikrarı ve gelişmesi için bu çerçevenin ve bölgenin istikrarlı ve müreffeh olmasına ihtiyacı vardır. Karşılıklı olarak bölgenin istikrarsız ve gelişmemiş bir Afganistan ile gerekli istikrar ve ilerlemeyi sağlayamayacağı açık ve nettir. Afganistan'ın Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (SAARC), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO), Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği (CAREC) ve Şangay İşbirliği Örgütü (SCO) gibi bölgesel örgütlerdeki üyeliği ve rolü bu açıdan önemlidir.¹³³ Dolayısıyla bölgeyi gözetmenin dikkate alması Afganistan'ın dış politikasında değerli bir anlamı vardır. Dolayısıyla Kabil'in İyi Komşuluk Temelli İlişkiler Antlaşması'nda yer alan taahhütlere bağlı kalarak, Afganistan bölgesel güvenliği teşvik etmeye, bölgedeki ülkelerle, özellikle komşularıyla ilişkilerini güçlendirmeye, sağlamlaştırmaya ve derinleştirmeye odaklanmaktadır. Siyasi arenadaki bu ilişkiler, ekonomik, kültürel, güvenlik ve sivil toplum kurumları arasındaki ilişkileri ve insanlar arası ilişkileri bölgesel öncelikleri olarak kabul edilir. Son yıllarda bölgesel ekonomik iş birliğinin genişlemesi ve Afganistan'ın ekonomik kalkınması için bölge ülkelerinden daha fazla ilgi görmesi, Afganistan'ın ekonomi odaklı dış politikasının temellerinden biri olmaya

¹³² Ahmadi and Amiri, pp. 38-61.

¹³³ F. Temana, *Siyasat Khariji Afghanistan* (Afganistan'ın Dış Politikası), Amiri Yayınları, Kabul, 2020, ss.111-126.

devam etmektedir. Şimdiye kadar yedi turu düzenlenen Afganistan için Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı (RECCA), Afganistan'ın güvenlik ve istikrarını bölge ülkeleri arasındaki ekonomik iş birliğine bağlamaktadır.¹³⁴

Demiryollarının kurulması, enerji iletimi, madencilik, ticaret ve ekonomik ilişkilerin genişletilmesi, eğitim ve teknik iş birliğinin geliştirilmesi ve bu bölgesel konferansın gündemindeki diğer alanlar, dış politika aygıtının ve Afgan hükümetinin diğer ilgili organlarının gerçekleştirilmesi (kalkınma, yeniden yapılanma, istikrarlı güvenlik) için bir başka adımdır. Afganistan'ın bölgesel entegrasyonu/yakınsamayı güçlendirme politikasının bir parçası olan İstanbul Konferansı ve devamında Afganistan'ın bakanlar düzeyinde ev sahipliğini yaptığı "Asya'nın Kalbi" bakanları ve Kabil'deki sürecin uluslararası destekçileri, Afganistan'ın bölgesel iş birliğinde bir başka önemli adımdır. Afganistan, bu sürecin üye ülkeler arasında güven inşa etmenin ve bölgede güvenlik için iş birliğini artırmanın iyi bir yolu olduğuna inanmaktadır. Biliş unsuru, bölge ülkeleri, Dışişleri Bakanlığı ve Afganistan'daki diğer bilim ve araştırma kurumları arasında bilimsel ve güçlendirilmiş bilimsel ve güven inşası sürecini hızlandıran önemli bir bileşen olduğundan, araştırma kurumları bölgede Afganistan için fırsat, tehdit ve umutları belirlemek için kapsamlı ve faydalı çalışmalar yürütmektedirler.¹³⁵

Afganistan'ın dış politikasında bölgesel iş birliğinin net bir mantığı vardır. Hükümetler bölgesel bir iş birliğine veya bölgesel organizasyona girdiklerinde, iki ana konuyu göz önünde bulundururlar: Birincisi, göreceli maddi çıkarlar aradıkları ve ikincisi de bir dereceye kadar zorluklarla ile karşı karşıya kaldıkları.¹³⁶ Afganistan'ın bölgeselciliği böyle bir atmosferle renkleniyor. Afganistan'ın birincil hedefi, Asya'nın kalbindeki tüm ulusları çeşitli derecelerde etkileyen ortak tehditlerle mücadele etmek ve bunlarla mücadele etmek için birlikte çalışmaktır. Terörizm, aşırıçılık, uyuşturucu, organize suç, yasa dışı göç, mal kaçakçılığı, adaletsizlik ve yolsuzluk bölge halkını etkileyen yaygın tehditler arasındadır. Bu tehditler yaygın olduğu için bunlarla mücadele

¹³⁴ "Afganistan Bölgesel Ekonomik İşbirliği Dördüncü Konferansı (Recca IV) Çerçevesinde Düzenlenen İş Forumu", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 03.11.2022, İstanbul, https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-afganistan-bolgesel-ekonomik-isbirligi-dorduncu-konferansi-recca-iv--cercevesinde-duzenlenen-is-forumu_nda-y.tr.mfa

¹³⁵ F. Tamana, *Siyasat Khariji Afghanistan*, ss.75-78.

¹³⁶ Haroon Ahmadi and Ziaulhaq Amiri, *Afghanistan Political Geography*, Kabul, 2020, pp.36-40.

etmek de ortak kararlılık gerektirir. Afganistan'ın görüşüne göre hem bölgesel hükümetler hem de üye devletlerdeki diğer sosyal gruplar ve sivil toplum kuruluşları bu tehditlerle mücadele etmek için birlikte çalışmak zorundadır. Çünkü Asya'nın kalbindeki ekonomik, sosyal ve güvenlik sistemi, hükümetlerle aynı zamanda bölgedeki sosyal, kültürel ve ekonomik gruplara ontolojik öncelik verilmesini gerektiriyor.

Afganistan son yıllardaki tarihsel konumuna güvenerek hem hükümet düzeyinde hem de halk düzeyinde bölgede her zaman daha önemli bir rol oynamaya çalışmıştır. Afganistan, Asya'nın ticaret ve transit köprüsü olarak, Güney Asya bölgesini Orta Asya ve Orta Doğu'nun enerji zengini rezervlerine Doğu ve Güneydoğu Asya'ya bağlama potansiyeline sahiptir.¹³⁷ Asya'nın kalbindeki Afganistan, güvenli bir bölgesel topluma ulaşmak amacıyla bölgenin ekonomik kalkınmasını sağlamak ve ortak tehditlerle mücadele etmek için iş birliğini ve yakınlaşmayı artırmayı ve tüm üyelerin yeteneklerinden etkili bir şekilde yararlanmayı amaçlamaktadır. Afganistan, üyelerinin artan ekonomik iş birliği ve barışın temelini oluşturan güvenli bir toplumu ve yalnızca belirli organizasyonel düzenlemelere değil, aktörler arasındaki ilişkilere dayanan ekonomik olarak güvenli bir topluma ulaşmayı ummaktadır. Ayrıca Asya bölgesinin kalbinde veya İstanbul Süreci'nde böylesine güvenli bir topluluğun oluşturulması yoluyla, üyelerinin çoğu arasında görece bir iş birliğinin kurumsallaşmasını sağlamayı umuyor, böylece önümüzdeki yıllarda iş birliğinin yeni keşfedilmiş bir süreçten, büyümüş bir süreç haline dönüşmüş olacaktır. Böylesine büyüyen bir örgütün temel özelliklerinden biri, üyelerinin kendi aralarında yoğun ve iç içe geçmiş ağlar oluşturması, bunun sonucunda karşılıklı güvenin artması ve zamanla kolektif bir kimliğin ortaya çıkması olmalıdır. Asya'nın Kalbi bölgesinin en önemli üyeleri Hindistan-Pakistan, Afganistan-Pakistan, Hindistan-Çin, İran-Türkiye ve Özbekistan ile Tacikistan¹³⁸ arasındaki mevcut iş birliği, eğer engelleri kaldırıp kolektif bir kimlik oluşturursa, Asya'nın Kalbi bölgesinin kademeli olarak Güven Artırıcı Önlemlerin (CBM) uygulanmasıyla daha olgun bir iş birliği sürecine doğru ilerleyeceğine hiçbir

¹³⁷ Ahmadi and Amiri, pp. 21-40.

¹³⁸ Sultan Mohammad Ansari, *Knowledge about General Geography of Afghanistan*, Kabul, 2015, pp. 28-50.

şüphesiz kalmayacaktır.¹³⁹ Yani, üyeleri yüksek derecede karşılıklı desteğe sahip olan güvenli, iyi bağlantılara sahip bir topluma dönüştürecektir. Asya'nın Kalbi bölgesi halkının tarihi geçmişi ve ortak kimlikleri ile tüm bölge halklarını hedef alan tehditlere ek olarak Asya'nın kalbi ile İstanbul Sürecinin daha da başarılı olması için uygun ve güvenilir bir platformu olacaktır.

2.4. Güven Artırıcı Önlemlerinin Alanları

İstanbul Deklarasyonu'nda (2011) özetlenen güven artırıcı önlemler aşağıdaki alanları kapsamaktadır:¹⁴⁰

- Doğal Afet Yönetimi için Güven Artırıcı Önlemler,
- Terörle Mücadelede Güven Artırıcı Önlemler,
- Uyuşturucuya Karşıtı Güven Artırıcı Önlemler,
- Ticaret Odaları ve Yatırım Fırsatları için Güven Artırıcı Önlemler,
- Bölgesel Altyapı için Güven Artırıcı Önlemler,
- Eğitim ve Öğretim için Güven Artırıcı Önlemler.¹⁴¹

Doğal Afet Yönetimi için Güven Artırıcı Önlemler; Pakistan ve Kazakistan liderliğinde Afganistan, Çin, Hindistan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan ve Türkiye'yi kapsamaktadırlar.¹⁴² Ayrıca Mısır, Danimarka, Avrupa Birliği, Fransa, Japonya, İsveç, Polonya, Norveç Krallığı, NATO, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri de bu güven artırıcı önlemin uygulanmasına destek vereceklerini belirtmiştir. Terörle Mücadelede Güven Artırıcı Önlemler; girişime Afganistan, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri liderlik ediyor. Afganistan, Azerbaycan, Çin, Hindistan, İran, Kırgızistan, Pakistan, Rusya, Tacikistan, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri bu

¹³⁹ Konhaber, "Asya'da İş birliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı Afganistan gündemiyle toplandı", 12.10.2021, <https://www.konhaber.com/haberasya-da-isbirligi-ve-guven-arttirici-onlemler-konferansi-afganistan-gundemiyle-toplandi-1628714.html>

¹⁴⁰ Mohammad Naser Watanyar, *Post-Taliban Afghanistan...*, pp.44-55.

¹⁴¹ T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Asya'da İş birliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı 5. Zirvesinde Yaptıkları Konuşma", 15.06.2021, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/105687/asya-da-isbirligi-ve-guven-arttirici-onlemler-konferansi-5-zirvesinde-yaptiklari-konusma>

¹⁴² Bahtiyar Abdukerimov, Zafer Fatih Beyaz, AA, "Asya'da İş birliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı Zirvesi yapıldı", 15.06.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/asyada-isbirligi-ve-guven-arttirici-onlemler-konferansi-zirvesi-yapildi/1505045>

tedbirin uygulanmasına katılmaktadırlar.¹⁴³ Ayrıca Fransa, Mısır, İngiltere, Avustralya ve Amerika Birleşik Devletleri de bu güven artırıcı önlemin uygulanmasına destek vereceklerini belirtmiştir. Uyuşturucu Karıştığı için Güven Artırıcı Önlemler; Rusya ve Azerbaycan liderliğinde, Afganistan, Azerbaycan, Çin, Hindistan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Rusya, Tacikistan, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri tedbirin uygulanmasında yer almaktadır.¹⁴⁴ Ayrıca Kanada, Danimarka, Mısır, Avrupa Birliği, Fransa, İtalya, İsveç, Birleşik Krallık (Britanya) ve Amerika Birleşik Devletleri güven artırıcı önlemin uygulanmasına destek vereceklerini bildirmiştir. Ticaret Odaları ve Yatırım Fırsatları için Güven Artırıcı Önlemler; Hindistan bu önlemlere liderlik etmekte ve tedbirin uygulanmasında Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Rusya, Tacikistan, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri ve Türkmenistan yer almaktadır.¹⁴⁵ Ayrıca Mısır, Almanya, Avustralya, Birleşik Krallık, Kanada, Avrupa Birliği ve ABD önlemin uygulanması için desteklerini belirtmiştir. Bölgesel Altyapı için Güven Artırıcı Önlemler; Türkmenistan ve Azerbaycan liderliğinde, Afganistan, Azerbaycan, Hindistan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Rusya, Tacikistan, Türkiye ve Türkmenistan bu tedbirin uygulanmasına yer almaktadır. Ayrıca Mısır, İtalya, İngiltere, Almanya ve ABD de önlemin uygulanması için desteklerini belirtmişlerdir. Eğitim ve Öğretim için Güven Artırıcı Önlemler; İran İslam Cumhuriyetinin liderliğinde, Afganistan, Azerbaycan, Hindistan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Rusya, Tacikistan, Türkiye ve Türkmenistan bu tedbirin uygulanmasına yer almaktadır. Ayrıca Mısır, Polonya, Avustralya ve ABD de önlemin uygulanması için desteklerini belirtmiştir.¹⁴⁶

¹⁴³ TRTAvaz, “Asya’da İş birliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı Afganistan gündemiyle toplandı”, 12 Ekim 2021, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/asyada-isbirligi-ve-guven-arttirici-onlemler-konferansi-afganistan-gundemiyle-t/616575e101a30aba98e65f0c>

¹⁴⁴“Asya’da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler”, Kıbrıspostasi, 15/06/2022, <https://www.kibrispostasi.com/c37-DUNYA/n288303-asyada-isbirligi-ve-guven-arttirici-onlemler-konferansi-zirvesi->

¹⁴⁵ “Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia (CICA)”, *Embassy of the Republic of Kazakhstan*, 09.11.2022, <https://kazakhembus.com/foreign-policy/international-organizations/conference-on-interaction-and-confidence-building-measures-in-asia-cica>

¹⁴⁶ Kemlu, “Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia (CICA)”, *ministry of foreign affairs of the republic of indonesia*, 08/April/2022, https://kemlu.go.id/portal/en/read/130/halaman_list_lainnya/conference-on-interaction-and-confidence-building-measures-in-asia-cica

Bölgesel iş birliğini genişletmeye yönelik güven artırıcı önlemler çerçevesinde görülen net tablonun aksine, Afganistan ile Asya'nın kalbindeki diğer ülkeler veya İstanbul Süreci arasındaki bölgesel iş birliğinin olasılığı, diğer bölgedeki ülkelerle iş birliğinin önündeki engellerin kaldırılması gerektir. Özellikle Pakistan'ın Afganistan'a yönelik rolünü ve yaklaşımını değiştirmeye ciddi bir ihtiyaç vardır, çünkü Pakistan, Afganistan'ın güvenliği ve istikrarı üzerinde önemli bir etkiye sahip olmakla beraber, Afganistan'ın Hindistan gibi bölgedeki bazı önde gelen ülkelerle bağlantılarda önemli rol oynamaktadır.¹⁴⁷ Afganistan ile ilişkilerde Afganistan'daki durumu etkileyen en önemli faktörlerden biri bu bağlantılar üzerindedir. Son yirmi yılın deneyimi, Pakistan'ın Afganistan'a yönelik politikasının, yabancı yatırımı her iki ülke lehine yönlendirdiğini ve bölgenin ekonomik kalkınması üzerindeki olumsuz etkisini göstermiştir. Bu ilişkiler ve olumsuz sonuçları, bölgedeki diğer ülkeleri Afganistan'ın madenlerine ve altyapısına yatırım yapmaktan alıkoymuştur.¹⁴⁸ Görünüşe göre Asya'nın kalbindeki çoğu ülke, kendi ülke insanların ekonomik kalkınma ihtiyacından ve bölgenin bir ticaret ve transit eksenini olarak Afganistan'ın jeo-ekonomik konumundan yararlanmasından pek memnun olmayacak gibi görünmektedir. Bunun sebebi bölgedeki bir veya daha fazla ülkenin Afganistan'a yönelik özel politikasının kurbanı olmak istemedikleridir. İş birliğinin, hayati bir temel ve sürdürülebilirliğinin kilit bir unsuru olduğu ve güvenli bir topluma ulaşma hayalini teşvik ettiği Asya'nın kalbi gibi herhangi bir bölgede, üye devletler birbirleriyle gerilim yaratmaktan her zaman kaçınılmalıdır. Ayrıca, bir kooperatif bölgesel organizasyon olarak İstanbul Süreci veya Asya'nın Kalbindeki üyelik ve iş birliğiyle kendilerini tanımlamaları gerekir.

Bunun iyi bir örneği olarak, bir ülkenin kimliğinin üyeliğine bağlı olduğu Pasifik'teki ANZUS (Avustralya-Yeni Zelanda-ABD Güvenlik Antlaşması) Paktidir.¹⁴⁹ Bu nedenle, Asya'nın Kalbi bölgesinde yer alan ülkeleri, bu süreçten bir kimlik kazanırken, Afganistan ve bölgedeki diğer ülkelerle siyaset, dış politika ve ilişkilerini mevcut güven içerisinde toplu iş birliği norm ve değerlerine uygun olarak belirlemelidir. Diğer başarılı bölgesel topluluklar veya kuruluşlar gibi böyle bir zorluğun üstesinden

¹⁴⁷ Ahmed, Zahid Shahab ve Bhatnagar, pp. 159-174.

¹⁴⁸ Mohammad Naser Watanyar, *Post-Taliban Afghanistan...*, pp.34-75.

¹⁴⁹ Bülent Ecevit, Ecevit yazıları, "Pasifik Güvenlik Pakti", Son Havadis, (Dünya Politikası), Rahşan Ecevit Arşivi, 1952, 06,04,2022, <https://ecevit yazilari.org/items/show/60>

gelmek için, Asya'nın Kalbindeki hükümetler arasındaki boşluğun çok sistematik ve insanlarla dolu olması gerektiği unutulmamalıdır. İstanbul veya Asya'nın Kalbi sürecinde izlenen politikalar ve güven artırıcı tedbirler, bölge ülkelerinin mevcut tehditlere, birbirlerine ve Afganistan'a yönelik tutumlarını değiştirmeye yardımcı olmazsa, bölge ülkelerin bu süreçten algısı, hayali bir toplum dışında, zayıf yakınsak bir toplum olacaktır. Afganistan, merkezi bölgesel iş birliğini güçlendirmek için birçok neden var; Afganistan şu an su kıtlığı olarak tanımlanabilen kuraklıktan, Bölgede bağlayıcı bir ülke haline gelmektedir. Bu ülke bölgenin ticaret ve transit köprüsü olarak, benzersiz potansiyeli, Güney Asya'daki enerji talep eden ülkeleri Orta Asya'daki enerji üreten ülkelere ve Orta Doğu'dan Doğu Asya pazarlarına bağlayabilmesidir.¹⁵⁰ Bölge ülkelerinin bu kapasiteyi iyi kullanması ve mümkünse önündeki engelleri kaldırması gerekir. Afganistan'ın maden ve altyapı sektöründe de birçok yatırım fırsatı var¹⁵¹ ve bu ülkede özel sektöre gösterilen özel ilgi, bölgedeki ülkeler ve tüccarlar tarafından yatırım için uygun fırsatlar sağlamaktadır. Daha fazla maddi kazanç, hükümetlerin daha fazla yaklaşmasını ve birliğini kolaylaştıracaktır. Dolayısıyla Asya'nın Kalbindeki ortak girişimler için daha fazla fırsatın araştırılması gerekmektedir. Ekonomik iş birliği, araçsal bir hedef değil, normatif bir değer olarak kabul edilmeli ki bu iş birliğinin sürekliliği ve istikrarı için gereklidir. Asya'nın Kalbinde yer alan bir ülkenin bölgenin diğer üye ülkelerinin işlerine karışmaması, temel ve ihmal edilemez bir ilke haline gelmesi ve belgelerinin her birinde tekrarlanması şarttır. Müdahale etmeme ilkesi, bölgenin iç hedeflerine ulaşmanın yanı sıra, tüm bölgenin bağımsızlığını artırmada etkili olacaktır.

Asya'nın Kalbindeki ülkeler arasındaki farklılıklar veya çatışmaları çözmek için güç kullanmama ilkesini de vurgulamak gerekir. Unutulmamalıdır ki, hiçbir yakınsama toplum ve uluslar arasındaki yaklaşma, aralarındaki bilgi ve iletişim yoluyla yaratılmadıkça devam etmemiştir.¹⁵² Asya'nın Kalbinde bu hedefe ulaşmak kültürel yakınlık ve bölge halkının karşı karşıya olduğu tehditlere dair Ronald Reagan'ın sözleriyle Oksijen Bilgisi Yeni Çağdır, anlayışı üye ülkeler arasında bilim ve bilgi

¹⁵⁰ Mir Haroon Ahmadi and Ziaulhaq Amiri, pp.16-44.

¹⁵¹ Kabil Ticaret Müşavirliği Müşavirlik Raporu 2012-2015, "Afganistan Ülke Raporu", Kabul, 2017, ss. 3-40.

¹⁵² Sprout, Harold and Margaret Sprout, pp. 276-288.

paylaşımın artmasında epistemolojik bir rol oynayacaktır. Bölgenin bilim ve bilgi kurumları tarafından bugün ve yarın nesillerin yakınlaşmasında etkili olacak fırsatların değerlendirilmesi gerekir. Asya'nın Kalbi bölgesinde epistemolojik bir topluluk oluşturmak, üye ülkelerdeki hükümet yetkilileri ile bilim adamları ve araştırmacılar arasındaki doğrudan ve kişisel iletişimi artırarak bu hedefi kolaylaştırabilir.

2.5. Afganistan Dış Politikasında Bölgesel İş Birliğinin Epistemolojisi

Afganistan'ın dış politikası, yerel potansiyelleri anlamak, bölgedeki ve dünyadaki gelişmeleri öngörmek ve önümüzdeki yıllarda, özellikle de değişimin geçtiği son yılda, ulusal ve uluslararası çevrede şu temel sütunlara dayanmaktadır: Birincisi, Afganistan'ın kalkınması ve yeniden inşası; ekonomik ve kalkınma odaklı bir dış politika benimseyerek uluslararası kaynaklar elde ederek. İkincisi, ulusal güvenliğin sağlanması; vakıf ekonomisinin güvenlik sistemini oluşturarak. Üçüncüsü. Afganistan'ın bölgedeki ve uluslararası sistemdeki konumun güçlendirilmesi; bölge ve dünya halklarının barışına, refahına ve özgürlüğüne vb. katkıda bulunmak. Bu amaca ulaşmak için Afganistan'ın dış politikası iki alanda daha etkileyici aktivitelerde bulunmuştur: Dünyanın farklı ülkeleriyle uzun vadeli stratejik iş birliğinin sonuç belgelerinde görülebilen enternasyonalizm ve Afganistan için Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı'nın (RECCA) yanı sıra Asya'nın Kalbi ülkeleri arasında güven artırıcı önlemleri yansıyan İstanbul Süreci.¹⁵³ Afgan hükümeti, Afganistan'daki 2014 sonrası ortamı bölgesel ve küresel bir fikir birliği yoluyla yönetmeye ve yerel potansiyele güvenerek yerel endişelerin üstesinden gelmeye karardır. Bu nedenle mevcut durumu düzeltmek için ekonomik ilişkilere daha fazla ağırlık vermiştir.¹⁵⁴ Afganistan'ın bölgesel bir ticaret köprüsü olarak transit rolü, ülkenin bölgeyle

¹⁵³ F. Tamana, *Siyasat Khariji Afghanistan*, ss.73-95.

¹⁵⁴ Mahmoud Reza Âmini, "Siyasat Khariji Afghanistan dar sayay adaaf wa barnama Ghani" (Afghanistan's Foreign Policy in the Shadow of Eşref Gani Ahmadzai's Goals and Plans), YJC, 2022, <https://www.yjc.news/fa/news/5047830/%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%D8%AA-%D8%AE%D8%A7%D8%B1%D8%AC%DB%8C-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%D8%B3%D8%A7%DB%8C%D9%87-%D8%A7%D9%87%D8%AF%D8%A7%D9%81-%D9%88-%D8%A8%D8%B1%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%A7%D8%B4%D8%B1%D9%81-%D8%BA%D9%86%DB%8C-%D8%A7%D8%AD%D9%85%D8%AF%D8%B2%DB%8C>

etkileşimini sağlayan, en önemli potansiyelidir.¹⁵⁵ Buna göre Afganistan'ın bölge ülkelerine yönelik dış politikası şu temellere dayanmıştır:¹⁵⁶

- Güven artırıcı önlemlerin uygulanması yoluyla İstanbul veya Asya'nın Kalbi süreçlerinin devam ettirilmesi,
- Ekonomik-ticari diplomasi,
- İkili ilişkilerde gerilemeyi ortadan kaldırılması,
- Bölgesel politikaların netleştirilmesi,
- Afganistan'ın sınır sularına aktif diplomasi,
- Barış sürecine iş birliği sağlamak ve göçmenlerin usullere uygun geri dönüşü.

Doğal olarak, uluslararası sistemin yapısında meydana gelen değişiklikler, ülkelerin iç sistemleri üzerinde göreceli bir etkiye sahiptir. Ne de olsa Afganistan Soğuk Savaş sırasında ve hatta bir dereceye kadar neredeyse on yıl sonra geri kalmaya mahkûm bir ülkedydi. Afgan cihadındaki iç ittifakların türü ve onun merkezi ideolojisi ile Afganistan'daki Sovyet güçlerinin varlığı, uluslararası sistemle ilişkileri dış güçleri yararına kullanmasını imkânsız hale getirmişti.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra, yeni Afganistan hükümeti, genç ve acemi bir hükümet olduğu için, tüm Afganların dış dünya ve uluslararası toplumla ulusal çıkarlarına dayalı kapsamlı bir ilişki kurmak için gerekli yeteneklerden yoksundu. Siyasi iktidardan daha fazla pay almak için yaşanan iç çatışmalar ve parti rekabetlerinin bu dönemde dış politikaya zarar vermesi ve ayrıca, ülkenin yönetici elitleri arasında dış politikayı yönetme konusunda fikir birliğinin olmaması, dış politika aygıtında kapasitenin minimuma inmesine neden olmuştur. 11 Eylül 2001 olayları ve ardından gelen siyasi gelişmeler, Amerika Birleşik Devletleri ve ardından uluslararası toplum ve NATO liderliğindeki koalisyon güçlerinin ülkede bulunmasına yol açmıştır.¹⁵⁷ Bu akış, Afganistan açısından yeni bir hayat yaratmıştı; yani Afganistan'a yeni bir bakış açısıyla yeni bir dünyaya sahip yeni bir Afganistan. Bu iki yeni siyasi ortam, birbirleriyle ilişkileri geliştirme ve yükseltme potansiyeline sahiptir. Doğal olarak, bu yeni süreci

¹⁵⁵Abdul Hamid Mobarez, ss.182-87.

¹⁵⁶ F.Tamana, ss. 137-140.

¹⁵⁷ Alikuzai, Hamid Wahed, *A Concise History of Afghanistan in 25 Volumes*, Vol.I, Trafford Publishing, USA, 2013, pp. 16.

yönetebilmek için, rasyonel dünya ile ilişkileri kurabilmek için öncelikle ülkenin siyasi yapılarında bir iç tutarlılığa ihtiyaç vardır. İkincisi, Afganistan'daki uluslararası toplumun en iyi şekilde gelişmesi için, yani hükümetin çıkarma kapasitesi uluslararası imkânlardan yararlanmak için mümkün olduğunca artırılmalıdır. Uluslararası ilişkilerde yapı- aktör teorisi ve bunların karşılıklı tutarlılığı açısından, uluslararası ortam değiştiğinde Afganistan'ın iç sosyal-politika yapısında da değişiklikler olmuştur.¹⁵⁸ Afganistan'ın dış politika aktör/ajanları, sistemde meydana gelen büyük değişiklikler nedeniyle dünyaya yeni bir bakış açısıyla gitmiş ve dünya da bize yeni bir bakış açısıyla gelmiştir. Yani uluslararası sistem veya uluslararası sistemin yeni yapısı, dış politika yönetim uygulamalarını ve kararların kalitesini etkilemiştir.¹⁵⁹ Uluslararası sistemin bu yeni yapısı, Afganistan'ın dış politika aktörlerini de etkilemiş ve onlara dünya ile etkileşim kurmaları için yeni fırsatlar açmıştır.

2.6. Afganistan Dış Politikasının Tanımı ve Uluslararası ve Bölgesel Sistemdeki Gelişmeleri

Bir ülkenin dış politikası hakkında araştırma yapmak veya bir şey söylemek isterken konuya birikimli bir yaklaşımla tarihsel-kümülatif bir bakış açısına sahip olmak gerekir. Çünkü teorik olarak bir ülkenin önceki dönemlerini tarihsel olarak incelemeden başka bir dönemin dış politikasına girmek mümkün değildir. Afganistan'da son otuz yılda meydana gelen acı tarihsel olaylar göz önüne alındığında, Afganistan'ın dış politikası yeni dönemde yeni misyonlar üstlenmiştir. Dış politikanın kriz içindeki bir ülkede uygulanma şekli, nispeten istikrarlı veya tam istikrarlı bir ülkeden farklıdır.¹⁶⁰ Yani kriz döneminde bir dış politikanın yönetimi, istikrar dönemindeki bir dış politikadan farklı ve her birinin kendi bileşenleri vardır. Örneğin, 11 Eylül'den önce ne Afganistan'da etkisi olan komşu ülkeler arasındaki çıkar çatışması yönetilememiştir. Örneğin, İran ile Pakistan, İran ile Suudi Arabistan, Pakistan ile Hindistan, Rusya, Çin gibi Afganistan'a yönelik dış politikalarını doğal olarak etkileyen komşu ülkelerin çıkar

¹⁵⁸ Abdullaev, Kamoluddin. "Central Asian Emigres in Afghanistan First Wave 1920- 1931", *Central Asia Monitor*, No: 5, 1994, pp. 16-24.

¹⁵⁹ Arsalan, M., "Abdurrahman Han Reformlarında Afgan Moderleşmesi", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi, Türkiye, C. 7, 2015, ss. 309-336.

¹⁶⁰ F. Tamana, *Siyasat Khariji Afghanistan* ss. 67-73.

çatışmaları buna birer örnektir.¹⁶¹ 11 Eylül sonrası Afganistan'ın dış politikasında hala bir kriz döneminde olup olmadığını incelersek; 11 Eylül sonrası dış politika istikrar dönemi ama görece istikrardır. Kuşkusuz 11 Eylül'den bu yana Afganistan dış politikasının bileşenleri değişmiş ve bu politikayı şekillendiren bazı unsurlar vardı: Her şeyden önce, Afganistan'ın dünyadaki uluslararası imajını restore etme görevi vardı ve görev hala da devam etmektedir. Yani uluslararası sistemde Afganistan tarafından çizilen çatışma, uyuşturucu, iç savaşlar, etnik ve kimlik gerilimleri ile kastedilen karanlık yüzün değişimi, ülkenin dış politikasında kilit bir özellik olarak görülmelidir.¹⁶² İkincisi, Afganistan'ın son yıllardaki dış politikasını belirlemeye yardımcı olan ve dış politika kurumunun önemli misyonlarından biri olan dünya ile kapsamlı ilişkileri onarmak ve geliştirmektir. Soğuk Savaş döneminde dünya, Afganistan dış politikasının bileşenlerini bu yeni ve geniş dünyaya göre tanımlayabilecek kadar küreselleşmemiştir. Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Afganistan, kuşkusuz ki dünyanın ve hatta bölgenin güçlü bir parçası olacak kadar güçlü değildi.¹⁶³ Bu nedenle, 2001 yılı itibarıyla küresel kalkınmanın yaklaşık 10 yıl gerisinde kalmıştır. Dolayısıyla 11 Eylül sonrası Afganistan'da dış politikanın amacı bu bağı kurmak ve dünya ile ilişkileri geliştirmektir.¹⁶⁴ Bir bakıma dinamik bir ülke olabileceğini ve dünyanın tüm güç kaynaklarıyla, maddi ve manevi zenginlikleriyle bağlantı kurmak iradesini gösterebilirdi. Üçüncüsü, uluslararası toplumun dikkatini ülkedeki yeniden yapılanma ve ulus inşa sürecine katılmaya çekmektir. Böylece hükümet, Afganistan'ın içyapılarını canlandırmak için maksimum uluslararası kapasiteyi özümseyebilirdi. Bu üç unsurun, Afganistan'ın son on yılda dış politikasının tanımlandığı en temel unsurlardı. Elbette Afganistan'ın dış politika düzenleyicilerinin iç boyutta da yıllar süren savaşlar ve istikrarsızlıklar nedeniyle sorunlarla karşı karşıya olduğunu unutmamak gerekir. Dış ilişkilerin büyük hacmi nedeniyle, dış politika sisteminde teorik olarak birdenbire aşırı yüklenmiş olup, işlevsel ve tutarlı bir karar alma yapısından

¹⁶¹ Alexander Knyazev, Çev. Sercan Doğan, “Avrasya'nın Büyük Güçlerinin Mevcut Afganistan Politikaları”: (*Rusya, Çin, Hindistan ve İran*) cilt: 3, Ağustos 2011, ss. 31-32.

¹⁶² Abdul Ghafoor Arozoo, *Afghanistan's Foreign Policy...*, pp. 73-78.

¹⁶³ Abdul Hamid Mobarez, ss. 175-183.

¹⁶⁴ Aghileh Narges Rahmani and Abbas Hosseini, *Siyaset Khariji Afghanistan Bad az Taliban* (Taliban'dan Sonra Afganistan'ın Dış Politikası Üzerine İnceleme), Kabil Stratejik Araştırmalar Merkezi, Kabul, 2012, ss.93-97.

yoksundu.¹⁶⁵ Dış politika konusuna geçmeden önce politikanın, ele alınması gereken bazı temel unsurları vardır. Afganistan bu unsurlara ne ölçüde sahiptir? Ulus kavramı, ulusal çıkarları, ulusal çıkarların kapsamı, ulusal hedefler vb. Afganistan'ın bu unsurların tanımı konusunda henüz bir fikir birliğine varamadığı görülmektedir. Ekonominin özü arz ve talep olduğu gibi siyasetin özü de çıkardır.¹⁶⁶ Bu nedenle, dış politikayı tartışırken, doğal olarak en önemli ve tartışmalarının başında gelen şey ulusal çıkarlardır ve doğal olarak ulusal çıkarlar herhangi bir ülkenin dış politika amaçlarının başında gelmelidir.

Bir önceki soruya yanıt olarak sunulan üç kategorinin devamına bir yenisini daha eklemek gerekir; Afgan Dış Politika Enstitüsü'nün önümüzdeki on yıl boyunca takip etmesi gereken dördüncü boyut, Afganistan'daki komşularının çatışan çıkarları arasında bir denge kurmaktır. İran, Pakistan, Hindistan, Rusya, Çin ve Orta Asya ülkeleri vb. bunların Afganistan'da bir dizi çıkarları vardır, İslam ve Arap ülkeleri, bunlar son otuz yıldır Afganistan meselesinin bir yüzüydü¹⁶⁷ ki dış politikada dikkate alınmalıydı. Öte yandan Batı ve uluslararası toplumla bazı komşu ülkelerle iyi ilişkileri yoktu. Sorunun amacı, dış politika açısından çıkarların ne ölçüde olduğu ve dış politikaya bakışın net olup olmadığıdır. Afganistan'da iki önemli ve hayati belge eksik olduğundan dolayı Afganistan'ın dış politikasını derinden etkileyen boşluklar var: Birincisi, Afganistan'ın "milli güvenlik doktrini" belgesi yoktur; ya da varsa değerlendirilmemiştir. Bilimsel ve akademik forumlarda eleştirilmediği gibi politika forumlarında da gündeme anlanmadığı ve kullanılmadığı görülmektedir.

Dışişleri Bakanlığı son yıllarda belgeyi elde etmek için çaba sarf etmesine rağmen, Afganistan, dış politika doktrini hakkında kapsamlı ve kodlanmış bir belgeye sahip olamamıştır. Bunu elde etmek için, ülkenin bilim ve yönetici seçkinler arasında düşünme, çalışma, araştırma, tartışma ve fikir birliğini sağlamak gerekiyor. Unutulmamalıdır ki, günümüzde dış politikanın karmaşıklığı ve çok boyutluluğu

¹⁶⁵ Mohammad Naser Watanyar, *Post-Taliban Afghanistan Foreign Policy*, Review of Hamid Karzai's Foreign Policy Strategy and National Unity Government, Kabul, 2018, pp.48-52.

¹⁶⁶ Mahan, A.T., *The Problems of Asia* (Boston, 1900), pp. 20–5; and H. Mackinder, "Geographical Pivot of History," *The Geographical Journal*, Vol. 23, 1904, 4; J. Fair griev, *Geography of Peace*, London, 1915; H.W. Wiegert, et. Al. *Principles of Political Geography*, New York, 1957, pp. 25-6.

¹⁶⁷ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, "18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan'ın Jeostratejik Önemi", *T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı*, Avrasya Etütler ,34/2008-2, ss. 61-82.

nedeniyle farklı kurumlar karar vermekte, dış politikanın tanımı ve araçlarının önceliği, güvenlik kavramı ve diplomasi farklı bir tanım bulmuştur. Bu nedenle ülkenin 15'ten fazla bakanlığı ve çok sayıda yürütme ve bilim kurumu dış politika oluşturma sürecinde yer almakta ve görüşlerini ifade etmektedir.¹⁶⁸ Bu iki önemli belgenin eksikliği, dış politikayı şekillendirmede başarılı olamamıştır. Ulusal çıkarların sınırlarının net olmaması, dış politikanın temel yönelimlerinin bilimsel, teorik ve uzun vadeli ulusal çıkarlarımıza dayalı olmaması ve bu konuların gölgesinde ilerleyip ülkenin yıllık hedeflerini ortaya koyan bir planın olmaması nedeniyle günlük sorunlarla karşılaşılabilir. Bu nedenle, bu iki belgenin herhangi bir siyasi veya partizan kargaşası olmadan mümkün olan en kısa sürede değerlendirilmesi ve uygulanması gerekir. Afganistan'ın dış politika stratejisini on veya yirmi yıl ve ülkenin ulusal güvenlik doktrinini otuz ila elli yıl için formüle edebilmesi gerekir.¹⁶⁹ Bu iki belge ileriye dönük bir yol gösterici olabilir ve bu iki belgenin eksikliği Afganistan'ın dış politikası için zorluklar yaratmıştır.

Ülkenin içyapılarının oluşumunun en başından itibaren, dış politika stratejisi ile özellikle dış politikada doktrin konusu olmak üzere dış yapılar konusunun düşünülmesi gerekiyordu. Neden sistematik olarak bir dış politika stratejisi geliştirilememiş, ihmal mi edilmiş, yoksa Afganistan, bunu yapacak kapasiteye sahip değil miydi? Tartışmanın ana öncülü olarak kabul edilmesi gereken şey, Afganistan'ın bir geçiş toplumu olmasıdır; doğal olarak geçiş toplumunda eksiklikler olacaktır.¹⁷⁰ Ülkenin araçsal ya da siyasi seçkinleri, entelektüel seçkinlerin yardımıyla neyin ulusal çikara uygun olduğu konusunda bir uzlaşmaya vararak ulusal çıkarları sınıflandırmaları gerekiyordu. Dış politika hedefleri kategorize edilerek uygulanma yolları belirlenmeli, ardından tüm öğretiler, politikalar ve stratejiler formüle edilmeliydi. Ancak oluşum halindeki her toplumun eksiklikleri olduğu için, Afganistan'daki bu eksiklikler şimdiye kadar böyle bir şeyin olmasını ya da en azından tam olarak mevcudiyetini engellemiştir. Yapılması gerekiyordu, ancak aradan uzun zaman geçmesine rağmen hala çok geç değil, ülkenin

¹⁶⁸ N. Ataie, "Afganistan'a Müdahale ve yeni Devlet Düzeni", Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası ilişkiler anabilim dalı, 2015, ss. 154-163.

¹⁶⁹ B. M. Büyük, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a Müdahalesi ve Afganistan'da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı", Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye, 2006, ss. 213-126.

¹⁷⁰ M. Ahamadi, Asas Nama (Statüde), Kabil Mecma yayınları, Kabul, 2011, ss. 74-77.

yürütme ve bilim seçkinleri arasındaki etkileşim, Afganistan'ın dış politika stratejisini, ulusal güvenlik doktrinini ve ulusal çıkarlarını formüle etmek için kullanılabilir.

Afganistan'ın eski dışişleri bakanı Dr. Spanta, bir röportajında, dış politika doktrinini formüle etmek için başlattıkları çalışmaların neden yürümediği sorusuna verdiği cevapta; o zamanlar bir dış politika doktrini formüle etmek Afganistan için bir lükstü- demiştir.¹⁷¹ Afganistan'daki mevcut duruma uygun yeni bir perspektif olarak bu alandaki etkili kurum ve şahsiyetler tarafından henüz görülmeyebilecek bir dış politika doktrini formüle etme sorunu vardı ve net bir dış politika doktrinine duyulan ihtiyaç henüz anlaşılmamıştı. Ancak açıklanması gereken bir değer konu, bir ülkenin dış politika doktrini veya stratejisi meselesinin dışişleri bakanlığının meselesi olup olmadığıdır. Dışişleri Bakanlığı, Afganistan'ın dış politikasını uluslararası arenada uygulayan organdır, ancak ülkenin dış politikasının ilkelerini, doktrinini veya stratejisini formüle etmesi gereken tek kurum değildir.¹⁷² Bir ülkenin dış politika stratejisi, bir yandan bilim adamları, bilim çevreleri, araştırma kurumları ve dış politika uzmanları tarafından yıllarca süren araştırmaların, diğer yandan doğrudan veya dolaylı olarak dâhil olan bakanlık ve kurumların tüm deneyimlerinin ürünüdür. Savunma, Dışişleri, İçişleri, Çalışma ve Sosyal İşler Bakanlıkları, hatta Çevre Koruma, Ulusal Güvenlik Bakanlığı ve ülke içindeki diğer kurumlar, dış politika konularını araştırmak için yıllarını harcamak zorundadır.¹⁷³ Daha sonra bu deneyimler ve araştırmalar çok sayıda toplantıda ve üst düzey karar alma süreçlerinde ve bilimsel konferanslarda tartışılarak değerlendirilmelidir. Bu konular ülkenin bilimsel, akademik ve yönetici çevrelerinde ve ilgili diğer kurumlarında kapsamlı ve derinlemesine tartışılmalıdır.

Bir ülkenin ulusal güvenliğini ve dış politikasını tüm yönleriyle koruyarak yapılan tüm eleştirilerin, konferansların ve seminerlerin sonucunun çok kapsamlı, doğru bir belge elde edilmesi için sorgulanmalı, eleştirilmeli ve değerlendirilmelidir.¹⁷⁴ Sonuçta bu süreci yöneten ve kontrol eden bir kurum olmalı, Dışişleri Bakanlığı, dış

¹⁷¹ Mohammad İbrahim Atayi. *Nigah-i mukhtasar ba tarikh-i Afganistan* (A brief look at the history of Afghanistan), Mayvand Yayınları, Kabil, 2001, ss. 122-127.

¹⁷² Fazıl Ahmed Burget, ss. 54-57.

¹⁷³ Thomas Barfield, "Afghanistan: A Cultural and Political History", Princeton University Press, Oxford 2010, pp. 47-52.

¹⁷⁴ M. Halim Tanwır, *Afghanistan: History, Diplomacy and Journalism*, Xlibirs Corporation Press, London, UK, 2012, pp. 136-141.

politikanın yürütme organı ve bu konunun çeşitli yönlerinin farkında olduğu için başlatıcı olabilir. Küresel atmosferi ve ülkenin uluslararası sistemdeki dünü, bugünü ve gelecekteki konumunu anlayarak bir taslak tasarlayabilir.¹⁷⁵ Bu bakanlık tek başına kapsamlı ve kalıcı bir belge ortaya koyamaz. Ama sonunda bir dış politika doktrini olarak tasarlanacak bir yasal hiyerarşi olmalıdır. Dışişleri Bakanlığı bu sürecin başlangıcında tek kendisi yer alabilir, ancak bu sürecin tek sonlandırıcısı olmayacaktır. Dışişleri Bakanlığı dış politika alanında ülkenin ulusal çıkarlarını tüm yönleriyle göz önünde bulundurarak taslak planı yazabilir ve maddelerini önerebilir.¹⁷⁶

Bu planı üniversitelere, araştırma enstitülerine, bakanlıklara yani dış politikaya doğrudan veya dolaylı olarak dâhil olan bir grup kişi ve kurumlara gönderebilir. Sonra bu grup gelecek dış politika planını gözden geçirerek kapsamlı, olgun ve güçlü bir plan ortaya çıkana kadar toplantı, seminer ve tartışmalar yapılacak ve ardından yasal süreç onaylanacaktır. Çok derin, karmaşık ve kesin bir süreç olan bu planın oluşturulması sürecidir ve bu alanda siyasetin bilimsel ve pratik alanları arasında olağanüstü bir etkileşim olmalı ve bu süreçte öne çıkan siyasi görüşler üzerinde uzlaşmalar sağlanmalıdır. Siyasi ve bilimsel seçkinler arasında, önemli ve hayati bir konu olmasına rağmen, dış politika söyleminin hala herkesin favori söylemi olmadığı ve dikkate alınmadığı bir sorun daha vardır. Dış politika konusu ve bu konudaki tartışmalar neden ülkenin bilimsel ve siyasi elitleri arasında yerini henüz alınmadığı konusunu incelersek; bunun temel nedenlerinden biri ülkenin akademik kurumlarının zayıflığıdır. Dış politikayı bilim ve siyaset biliminin bir dalı olarak bilimsel ve akademik kurumlarda halen eğitilmiyor. Bu önemli konu, ne yazık ki Afganistan'da bu alan henüz ihtisaslaşmış ve bilimsel bir alan haline gelmemiştir.¹⁷⁷

Bir başka boyut da böyle bir sürecin sonucunda dış politika uzmanı bakımından yetersizliktir; yani, dış ilişkilerde veya dış politikada ve politika yapımında gerçekten söz sahibi olan sadece bir avuç insan vardır. Örneğin, Çin ile yıllar süren diplomatik ilişkilerin önemini göz önüne alındığında güçlü bir Çin bilgisine sahip olan, güçlü bir Japon bilgisine sahip olan, bir Amerikan bilgisine sahip olan ve güçlü bir Ortadoğu

¹⁷⁵ Abdul Qaium Sajjadi, pp. 54-57.

¹⁷⁶ Loudik Adamak, pp. 31-46.

¹⁷⁷ Omid Mir Azimi, ss. 44-48.

bilgisine sahip olan uzmanların yetiştirilmesi gerekiyordu. Ne yazık ki şu anda böyle bir potansiyel bulunmamaktadır.¹⁷⁸ Afganistan’da dış politika bir kamu malı gibidir ve bu aslında Afganistan’ın dış politikasının en büyük belasıdır.¹⁷⁹ Bir dış politika doktrini üzerinde çalışmaları başlatmak için atılacak ilk adım, Dışişleri Bakanlığı’nın Afganistan’ın dış politika stratejisini hazırlamak için uzman bir ekip belirlemesidir. Bu uzman ekip, Dışişleri Bakanlığı bünyesinden, araştırma ve geliştirme kurumlarından ve ülkenin akademik ve bilimsel kurumlarından olabileceği gibi, diğer bakanlık ve kurumların seçkinleri arasında da belirlenebilecektir. Bu konuda ülkenin ulusal çıkarlarını, bölge ülkeleriyle ilişkilerin temelini, Batı dünyasıyla ilişkileri, İslam dünyası ve dünyanın diğer ülke ve bölgeleriyle ilişkileri tüm yönleriyle dikkate alan uzman bir ekibin görevlendirilmesi gerekir.¹⁸⁰ Siyasi-güvenlik konuları bu planın en başında yer almalı,¹⁸¹ yeniden yapılanma ve ulus-devlet konuları da dâhil edilmelidir. Afganistan’a uluslararası toplum yardımını çekmek, hangi ülke ve bölgelerle daha güçlü stratejik iş birliği yapabileceğini bilmek, dünyanın hangi bölgelerinde ve ülkelerinde çıkarlarının daha güvenli olacağını bilmek gerekiyor. Ayrıca Afganistan’ın dış ilişkilerinin dünyadaki fırsat ve zorlukları belirlenmeli ve son olarak yabancı yatırımı kolaylaştıran bir dış politika planı geliştirilmelidir. Bu fikirler dış politika doktrininin ilk taslağına dâhil edildikten sonra, daha önce bahsedilen diğer forumlara gidilmelidir. Araştırma enstitüleri bu konuda kitap ve makale yazmalı, konferanslar düzenlenmeli ve bu konuda yapılan tüm fikirler, çalışmaların ürünü ve üyeleri milli Güvenlik Kurulu cumhurbaşkanlığı ile ülkenin çeşitli bakanlık ve kurumlarından oluşan aynı ilk komisyona iade edilmelidir.¹⁸² Böyle bir süreç yaşanırsa, bölge ve ötesindeki önemli ülkelerin olası tepkisini dış politika doktrini değerlendirme aşamasında az çok incelemek bile mümkün olacaktır; buldukları ve gizledikleri tepki ve reaksiyon türlerinden, dış politikanın karşılaşılabileceği olumsuz yönler veya zorluklar en aza inecektir.

¹⁷⁸ Âmin Saikal, “Modern Afghanistan”: A History of Struggle and Survival, I.B. Tauris Publications, New York, 2012. Analiz, Cilt 6, Sayı: 23, 2010, pp.43-71.

¹⁷⁹ Masuod Razavi, Tarikh Afghanistan (Afganistan Tarihi), *İnteşarat Şapeki*, Kabil, 2005, ss. 13-16.

¹⁸⁰ Bernard, Paul. “The Greek Kingdoms of Central Asia” *History of Civilizations of Central Asia*, Volume II, Ed. J. Harmatta, Unesco Publishing, Paris, 1996. pp. 107-108.

¹⁸¹ Paul. pp. 108-110.

¹⁸² Tamana, *Wisdom and Governance in the Sphere of Afghanistan's Foreign Policy*, pp. 73-82.

Afgan siyasetine ilişkin bir diğereleştirel görüş ise, Afganistan'ın siyasi bağımsızlıktan ve ulusal egemenlikten yoksun olduğudur. Uluslararası ortamda yaşanan gelişmeler sonucunda uluslararası ilişkiler bilimi de gelişmiştir. Uluslararası ilişkilerde değişimin en önemli yönlerinden biri de kavramlarındaki değişimdir. Bağımsızlık kavramı, Soğuk Savaş dönemi, 11 Eylül öncesi dönem ya da küreselleşmenin hızlanmasından önceki dönemler gibi artık eski anlamını yetirmiştir.¹⁸³ Bu şekilde bakılırsa, günümüzde bu kavramın geleneksel tanımına göre dünyanın tüm ülkeleri bağımsızlıktan yoksundur. Bağımsızlık, güvenlik, egemenlik ve kendi kaderini tayin hakkı vb. farklı kavramlar haline gelmiştir. Bunlar iç içe geçmiş bir toplumda yaşadığımızı göstermektedir. Dünyanın bütün ülkeleri ve milletleri hayatta kalmak için birbirine ihtiyaç duyar, şimdi dünyanın imkânlarının bir kısmına ihtiyacımız olabilir ve dünyanın da sahip olduklarımızın bir kısmına ihtiyacı olacak; bu hem teorik ve hem de politik olarak, bağımsızlığı inkâr etmek için bir sebep değildir.¹⁸⁴ Uluslararası toplumun Afganistan'daki varlığı, siyasi-tarihsel bir çıkara dayanmaktadır. Afganistan'ın siyasi yapısının ve toplumunun büyük bir bölümünün iradesine dayanır. Bu nedenle Afganistan'da yabancı güçlerin varlığını bir dış politika stratejisine sahip olmanın önünde bir engel olarak görülmemiştir.

Afganistan, son yıllardaki dış politika görüşmelerinde şöyle bir paradoksle karşı karşıya kalmıştır: iç savaş sırasında, bölge ülkelerinin Afganistan'daki varlığı ve etkisi, onların çatışan çıkarlarını dikkate almak zorunda bırakmıştır.¹⁸⁵ Öte yandan Afganistan'da liberal demokrasinin varlığıyla anlam kazanan yeni dönemde bazı komşu ülkeler ve İslam ülkeleri konusunda güvensizlik hissettirmiştir. Bu paradoksun da bir şekilde yönetilmesi gerekiyordu. Afganistan ise geleneksel bir Rus etki alanıdır ve Rusya, Çin, Hindistan, İran ve Pakistan'ın zaten var olduğu bir bölgede, ABD ve (NATO) gibi güçler, bölgenin dışından Afganistan'ın siyasi denkleme girecektir.¹⁸⁶ Afganistan, bölgesel ve bölge üstü güçler arasındaki bu çatışmayı yönetmek ve dünyanın bu iki bölgesi ile dış ilişkilerde bir denge oluşturmak zorunda kalmıştır. Bir başka

¹⁸³ M. Sami Hashimi, pp. 39-46.

¹⁸⁴ Sultan Mohammad Ansari, pp.62-68.

¹⁸⁵ Abdul Hamid Mobarez, ss. 223-248.

¹⁸⁶ E. Burke, "War, Death and Hubris Return of a King": The Battle for Afghanistan, William Dalrymple, and Bloomsbury Press, 1985, pp. 82-94.

paradoks ise Afganistan’da yabancı güçlerin varlığının ülkenin sosyal ve entelektüel yapısıyla çelişmesidir. Bir diğer konu da göçmenler meselesidir; yurt dışında bulunan çok sayıda göçmenin ülkeye geri dönmesi ve potansiyellerini ülkeyi yeniden inşa etmede kullanmalarının, ülkenin dış politikasında dikkate alınması gerekiyordu. Bunlar, Afganistan dış politika aygıtının yönetmek zorunda kaldığı pek çok çatışma ve paradokslara birer örnektir. Geçmiş yıllar bu çelişkileri yönetmekle geçmiş, bu nedenle Afganistan’ın dış politika kurumu bazı alanlarda gerçekten başarılı olamadıysa, nispeten haklı da olabilir. Ancak ülkenin dış politikasının karşılaşılabileceği tüm zayıflıklar sadece buna dayanamaz daha ziyade, Afganistan’ın dış politikasında yetenekli seçkinlerinin ülkenin dış politikasındaki uzak tutulması. ABD ile stratejik ilişkiler konusundaki görüşleri değerlendirerek bölgesel kaygılara nasıl cevap verilebilir? ABD ile Afganistan arasındaki iş birliği veya ilişkiler sadece bir ülke ile değil, Batı ile ilişkileri de belirlemektedir.¹⁸⁷ Dünyanın en güçlü teknolojileri bu koleksiyonda üretilmekte ve kullanılmakta, en büyük ekonomik faaliyetler bu coğrafyada yürütülmektedir. Batı ile ilişkiler, Afganistan’ın kalkınmasının anahtarıdır.¹⁸⁸ Bu nedenle bu konu Afganistan’ın ulusal çıkarlarının ön sıralarında yer almalıdır.

Bugün Afganistan bölgesel zorlukları ve komşularla endişelerini en aza indirecek şekilde yönetmelidir. Öncelikle bölge ülkeleriyle Afganistan’da yabancı güçlerin varlığının bu ülkeler için bir tehdit olmadığı açıklanmalı ve onlara bu konuda güvence verilmelidir.¹⁸⁹ Yani dünyanın önde gelen ülkeleri ile ilişkilerde denge sağlamak, ülke dış politikasının gündeminde olmalıdır. ABD ile Afganistan şu konulara öncelik vermelidir: Birincisi, ABD uluslararası toplumun Afganistan’a dikkat etmesi için bir kapı olabilir. Yani, ABD’nin kendisi Afganistan’a yönelik küresel ilgi için bir kanaldır.¹⁹⁰ ABD Afganistan’ın bir destekçisi olmaya devam etmeli, stratejik bir ortak, bir dost ve bir destekçi olarak ABD’nin yanında yer almak Afganistan için bir önceliktir. İkincisi güvenlik konusudur. Önümüzdeki yıllarda hem orduyu ve hem de güvenlik güçlerini eğitmek, lojistik ve askeri teçhizatın güçlendirilmesi için ABD’nin askeri ve

¹⁸⁷ M. Andışmand, *Amerika Dar Afganistan* (USA in Afghanistan), Sabah Yayınevi, Kabul, 2005, pp. 38-46.

¹⁸⁸ Abdul Shakoor, “Orta Asya; Amerikanın Çıkar Algılaması ve Güvenlik Politikaları”, *Avrasya Etütleri TİKA*, Türkiye, Cilt: 2, 1995, Sayı: 2, ss. 17-18.

¹⁸⁹ Andışman, pp. 83-97

¹⁹⁰ A. Shakoor, ss. 17-25.

mali desteğine Afganistan'ın olacaktır. Üçüncü konu ise, eğitim alanındaki teknolojik ihtiyaçlar, okulların donatılması, bilgi düzeyini artırmak, demokrasinin kurumsallaştırılması, insan hakları ve kadın hakları, yasal konular vb. ihtiyaçlar, ABD ve Batının yazılım ve teknoloji imkânlarından karşılanabilmesidir.¹⁹¹ Bu üç alanda ABD ile uzun vadeli iş birliği için bir strateji formüle etmek öncelikli önemi haizdir. Afganistan'ın son yıllardaki dış politikası ana göstergelerinden biri ikili veya bölgesel ekonomik iş birliği olmuştur. Afganistan, SAARC ve ECO üyesidir.¹⁹² Bölgedeki siyasi sorunların bir nebze de olsa azaltılması için bölgesel ekonomik yakınsamının sağlanmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır, ancak bölgesel ekonomik ilişkilerde hala sorunlar yaşanmaktadır. Bir yandan bölgesel ekonomik iş birliği organizasyonlarında gerekli kapasiteler kullanılamazken, diğer yandan İran ve Pakistan başta olmak üzere çeşitli ülkelerle ikili ekonomik ilişkilerde sorunlar yaşanmıştır.¹⁹³ Bu ülkeler, iki ülke arasındaki bölgesel ve ikili ekonomik iş birliğinin ilke ve anlaşmalarına uygun olarak Afganistan'ın haklarına saygı göstermemektedir.

Afganistan'ın ekonomik iş birliğine ilişkin görüşler ve bu konuda dış politikanın merkezinde yer almasına rağmen diğer ülkelerle ilişkilerinde sorunlar yaşanmaktadır. Günümüzde dünya bölgeselcilik merceğinden küreselleşmeye doğru ilerlemektedir. Bu, uluslararası ilişkilere bir bakıştır. Bu ülkelerle etkileşime geçmenin yolu, bölgesel bir organizasyon çerçevesinde onlarla çalışmak ve onların yanında yer almaktır. Doğal olarak, bölgesel iş birliği kısa vadede olmasa da uzun vadede bölgesel istikrar ve barışa ve iki ülke arasındaki iş birliğinin genişlemesine etki edecektir. Dolayısıyla bölgeselcilik Afganistan'ın lehine olacaktır.¹⁹⁴ Ancak SAARC ve ECO konusunda, “Afganistan'ın ECO üyeliği yeni bir hükümetin kurulmasından önceydi.”¹⁹⁵ Yani 1992'de

¹⁹¹ Jafar Javadi, Maedeh Karimi and Mohsen Akhbari, Kiau.ac.İr, “The Evolution of Foreign Policy of United State toward Afghanistan” *On The Base Geopolitics Theories*, 02,04,2022, http://psq.kiau.ac.ir/article_520625.html?lang=fa

¹⁹² Mirdaq Nabi, pp. 18-24,.

¹⁹³ Henner Fuertig, Research gate, “Afghanistan in the Foreign Policies of Middle Eastern Countries”, 03,02,2022, https://www.researchgate.net/publication/290948257_Afghanistan_in_the_Foreign_Policies_of_Middle_Eastern_Countries

¹⁹⁴ Tamim Asey, Smallwarsjournal, “Afghanistan's Enigmatic Foreign Policy”, 03,01,2022, <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/afghanistans-enigmatic-foreign-policy>

¹⁹⁵ A. Giustozzi, pp. 136-142.

Burhaneddin Rabbani hükümeti döneminde. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Afganistan ECO'ya, yıllar sonrası da SAARC'a katılmıştır. Ancak hem ECO hem de SAARC yapıları içinde birçok çekişmeler devam etmektedir. Afganistan bu iki bölgesel örgüte (SAARC- ECO) üye olmasına rağmen diğer üye olan ülkelerle gerilim halinde olan tek ülke değildir. Hindistan ve Pakistan arasında da çatışmacı bir hava hakimdir.¹⁹⁶ İran, Pakistan, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan da ECO'da yer almaktadır.¹⁹⁷ Özbekistan ve Tacikistan, birçok sınır ve kültürel farklılığa sahip olan ancak aynı zamanda ECO üyesi olan iki ülkedir. Bölgesel anlaşmalar veya kuruluşlar, gerilimleri ve çatışmaları hafifletmenin ve bölge ülkelerini birbirine yakınlaştırmanın uygun yoludur. Bu iki örgütün oluşumunun temeli ekonomiktir. Amaçları ekonomik iş birliği yoluyla siyasi-kültürel iş birliğini genişletmektir. Bu yönde iyi adımlar atılmış, ama olması gerektiği kadar başarılı olamadığı da doğrudur. Sebebi her iki bölgesel örgütte de birçok ideolojik zorlukların yaşanmasının devam etmesidir. Bu ülkelerin siyasi sistemleri farklı ve yönetim biçimleri de çok tutarsızdır, bu da ülkeler arasında zorluklara ve boşluklara neden olmuştur. Ancak bu bölgesel örgütlerin nihayetinde ülkeler arasındaki iş birliğinin genişlemesine yol açacağından şüphe duymamalı. Afganistan'ın coğrafi ve kültürel durumu hem SAARC hem de ECO'da olumlu ve etkili bir rol oynayabilecek şekildedir.¹⁹⁸

Afganistan, ECO ve diğer ülkeler arasındaki etkileşimlerde ülkelerinin bağlantı noktasıdır. Doğal olarak, ülke dahilinde siyasi, ekonomik ve kültürel konularda fikir birliği ne kadar güçlüyse, üye olduğu örgütlerdeki rolü de o kadar güçlü olacaktır.

2.7. Afganistan Dış Politikasının İniş ve Çıkışları

Dünyadaki tüm ülkeler dış çevreleriyle etkileşim kurmak için bir dış politikaya sahip olmak zorundadır ki Afganistan'da bu ülkelerden istisna değildir. Afganistan'ın dış politikası, Afgan hükümeti tarafından dünyanın bilgi, güç ve zenginlik merkezleriyle

¹⁹⁶ Harsh V. Pant, The Diplomat, "The Emerging India-Afghanistan Front against Pakistan", 06,04,2022, <https://thediplomat.com/2016/12/the-emerging-india-afghanistan-front-against-pakistan/>

¹⁹⁷ 14. EİT Liderler Zirvesi Türkiye Dönem Başkanlığı Açıklaması, T.C DB, "Ekonomik İş Birliği Teşkilatı", Ankara (çevrimiçi), 4,04,2021, <https://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-eit.tr.mfa>

¹⁹⁸ Mohammad Javadi Aghajari; Siminsadat Rostamifar, İAUCTB, "SAARC and Its Effect on Regionalism", Volume 5, Issue 20, Pages 9-40,03,08,2022, http://prb.iauctb.ac.ir/article_524301.html

ilişki kurmak adına gerçekleştirilen bir dizi eylemdir. Doğal olarak, dış politika, resmi ve gayri resmi hükümet karar vericilerinin, Afganistan'ın uluslararası arenadaki konumunu güçlendirmek, Afganistan'ın bölgesel ve uluslararası etkileşimlerdeki tarihi rolünü canlandırmak, uluslararası kapasiteleri güçlendirmek ve bunları ülkenin kalkınması için kullanmak adına gerçekleştirildiği bir etkileşimdir. Bu nedenle Afganistan'daki dış politikanın diğer ülkelerdeki dış politikadan ayrı bir tanımı yoktur.¹⁹⁹ Afganistan'ın dış politika kararlarının son on buçuk yılda nasıl alındığını incelersek, 2001 yılından bu yana Geçici Yönetim dönemi, Geçiş Hükümet dönemi ve Afganistan İslam Cumhuriyeti dönemi olmak üzere üç karar alma dönemini tecrübe etmiştir.²⁰⁰ İlk dönemde kararlar daha çok iç savaş ortamındaydı, modern anlamda hükümet henüz kurulmamıştı, geçici yönetimde kararlar sistemden çok bireyle ilgiliydi. Bu dönemde, dış politika kararları üzerinde en büyük etkiye, Dışişleri Bakanı Dr. Abdullah Abdullah ve geçici yönetimin başındaki Hamid Karzai sahipti. Bu dönemde alınan kararlar tepkisel nitelikteydi ve diğer ülkelerin Afganistan'a yönelik kararlarına bağlıydı. Geçici Yönetim sırasında, Afganistan'ın dış politikasına dair bir tür evrensel görüş hâkimdi. İkinci dönemde Geçiş Hükümeti kurulduğunda Afganistan dış politikasındaki karar alma yapısı biraz daha kapsamlı hale gelmiştir ve dış politika alanında başka aktörlerde ortaya çıkmıştı. Bu dönemde dış politika kararlarında dışişleri bakanı, Cumhurbaşkanı'nın yanı sıra Güvenlik Konseyi, Geçiş Hükümeti Başkan Yardımcıları ve cihatçı liderler gibi aktörlerin de rolleri çoktur.²⁰¹ 2004 yılında Afganistan İslam Cumhuriyeti hükümetinin kurulmasıyla birlikte Afganistan'da yönetim yapısında birçok değişiklik meydana gelerek dış politikayı da etkilenmişti. Afganistan İslam Cumhuriyeti hükümetinin kurulmasından sonra, Dışişleri Bakanlığı dış politikaya ilişkin karar alma sürecinde daha büyük bir güç ve kuvvetle sahip olmuştu. Dış siyasetin makro politikaları, anayasaya uygun olarak Cumhurbaşkanlığı tarafından

¹⁹⁹ Mohsen Pak Ain, IPSC, "Aadaf Siyasat Khariji Afghanistan" (Afghanistan Foreign Policy Objectives), 08,09,2022, <http://peace-ipsc.org/fa/%D8%A7%D9%87%D8%AF%D8%A7%D9%81-%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%D8%AA-%D8%AE%D8%A7%D8%B1%D8%AC%DB%8C-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%DA%AF%D9%81%D8%AA%DA%AF%D9%88-%D8%A8%D8%A7/>

²⁰⁰ F. Tamana, *Siyasat Khariji Afghanistan* ss. 123-142.

²⁰¹ Abdul Hamid Mobarez, ss. 152-163.

belirlenerek hazırlanır ve uygulanmak için Dışişleri Bakanlığı'na sunulurdu.²⁰² Bu dönemde Güvenlik Konseyi ve Parlamento gibi aktörler, özellikle parlamento onayı gerektiren uluslararası anlaşmalar alanında dış politika karar süreçlerine dâhil olmuştu. Bu dönemde dış politika kararlarına dâhil olan diğer aktörler, sivil toplum (dolaylı da olsa), medya, özellikle görsel medyaydı. Afganistan'ın dış politikasında son 17 yılda karar verme mekanizmalarının zedelenmesinin temel sorunları şöyle sıralanmaktadır:²⁰³

- Afganistan'ın bölgesel ve uluslararası etkileşimler konusunda nasıl net bir duruş sergilemesi gerektiği konusunda dış politika yapıcılar arasında fikir birliği olmaması,
- Genellikle önceki çalışma ve araştırmanın yokluğunda alınan dış politika kararları, alan kararları rasyonelleştirmek için önceden araştırma yapılmaması. Bu eksiklik, tüm dış politika kararlarının Afganistan'ın ulusal çıkarları doğrultusunda alınmamasına yol açmıştır,
- Dış politikaya, dünyada olup bitenlere yanıt vermesini her zaman beklediği (reaktif görünüm) bir şekilde bakmaktı, yani dünyada meydana gelen olayların çoğu dış politika eylemlerine yön vermiştir,
- Dış politika yapıcılarının arasında uzman bir karar alma yapısının eksikliği,
- Farklı siyasi partiler ve dış politika konusunda aynı görüşe sahip olmayan gruplar arasındaki güç mücadelesi,
- En önemli zorluk, dış politika karar vericilerine alan sağlayabilecek belgelerin eksikliğidir. Afganistan'ın dış politika doktrini, politikaları ve stratejileri formüle edilmemesi ve onaylanmaması, çoğunlukla rastgele bir atmosferde kararlar almaya ve dış politikaya günlük olarak bakmaya sevk etmiştir.

Son 17 yılda Afganistan'ın dış politikasının odak noktası olduğu konular dikkate alındığında, dış politikası iki sütun üzerine kurulmuştur. Birincisi, Afganistan'ın uluslararası kapasitelerini ve müttefiklerini kullanarak güvenliği sağlamak. İkincisi, uluslararası sistemin kapasite ve potansiyellerini kullanarak Afganistan'ı geliştirmek ve

²⁰² Tamim Asey, Smallwarsjournal, "Afghanistan's Enigmatic Foreign Policy", 12/14/2022, <https://smallwarsjournal.com/jrn/art/afghanistans-enigmatic-foreign-policy>

²⁰³ F. Tamana, *Siyasat Khariji Afghanistan* ss. 87-90.

yeniden inşa etmek.²⁰⁴ Afganistan hükümetinin bu iki ana hedefi olmuştur, ancak bu iki ana hedefe ek olarak birkaç başka konu daha vardır:²⁰⁵

- Afganistan’ın uluslararası imajını restore etmek
- Komşu ülkelerle iyi komşuluk, özellikle Afganistan’daki siyasi sürece müdahalelerinin önlenmesi,
- Afgan mültecilerin ve yurtdışındaki vatandaşların işleriyle ilgilenmek,
- Afganistan’ı dönüştürmek ve bölgede ticaret ve geçiş köprüsü olarak tarihi konumuna geri getirmek,
- Sahip olduğumuz coğrafi konumun üstesinden gelmek, kurulluk ile çevriliyiz ve açık sulara bağlanmanın alternatif yollarını bulunmak,
- Küresel yönetim kurumlarıyla bağlantı ve Afganistan’ın uluslararası kurumlardaki konumunun sağlanması,
- Afganistan’ın insan hakları, kadın hakları ve liberal demokratik kültür ve değerlerin ifadesi alanında dünya ile iş birliğini güçlendirmek,
- Bölgesel ekonomik ve siyasi projeler, RECCA gibi ekonomik projeler, Asya’nın Kalbi veya İstanbul Süreci gibi siyasi projeler yoluyla bölgesel iş birliğini güçlendirmek,
- Afganistan’ın dış politikasının izlediği barış görüşmelerini ilerletmek ve Afganistan’ın dış politikasında güvenlik aşamasından ekonomik bir aşamaya geçmek.

Genel olarak kilit dış politika karar vericileri: Dışişleri Bakanlığı, Cumhurbaşkanlığı Sarayı ve Güvenlik Konseyi olmuştur. Dış politika hakkında tavsiye niteliğinde görüşler sunarken veya uluslararası belgelerin onaylanması, Parlamento gibi rolleri daha ikincil olan başka aktörler de olmuştur. Televizyonda yayınlanan haber programlarında dış politika alanındaki epistemolojik konuların sunulması, gazeteler, spor takımları, müzik grupları, yurtdışındaki Afgan öğrenciler, Afgan üniversite profesörleri, Afganistan ve diğer ülkeler arasında yapılan bilimsel toplantılar; tüm bunlar bir şekilde dış politika kararlarını etkilemiştir. Ancak merkezi olarak konuşursak, Dışişleri Bakanlığı, Başkanlık Sarayı, Güvenlik Konseyi ve daha az bir ölçüde

²⁰⁴ Abdul Hamid Mobarez, ss. 125-167.

²⁰⁵ Abdul Hamid Mobarez, ss. 172-175.

parlamentonun, medyanın ve sivil toplumun gözetim rolü, dış politikada kilit karar vericiler olmuştur.²⁰⁶ Afganistan'ın dış politikasını son yıllarda iki geniş alana ayıracak olursak, Afganistan'ın dış politikası öncelikle Bölgecilik, ardından Enternasyonalizm peşinde olmasıdır.

Afganistan'ın bölgedeki dış politikasını tanımlayabilecek göstergeler ise birincisi, bölgesel ekonomik projelerin takibi; REECA, CASA, TAPI, Tap 500 gibi projeler ve diğer ekonomik projeler. İkincisi, Prusya İstanbul, Kabil Diyalogu, Kabil Basını, ikili, üçlü, dördü ve çok taraflı toplantılar, Afganistan'ın SAARC ve Şanghay gibi bölgesel organizasyonlara katılması ve bu gibi bölgesel siyasi güvenlik projeleri.²⁰⁷ Afganistan'ın ister demiryolları ister kara yolları ister hava bağlantıları, bölgenin transit yapılarını diğer ülkelere bağlamak için yaptığı çalışmalar, siyasi, güvenlik ve ekonomik alanlarda bölgeciliği göstermektedir.

Enternasyonalizm alanında ise Afganistan'ın yaklaşık 20 ülke ile yaptığı uzun vadeli stratejik iş birliği anlaşmalarının sayısı ve kalitesi, uluslararası ortamda 70'e yaklaşan Afganistan büyükelçilik ve konsolosluklarının sayısı, Afganistan'ın dünya ülkelerinden ve üniversitelerden yıllık olarak aldığı burs miktarı, Afganistan'ın dış politikasının performansını ölçmek için iyi bir göstergedir.²⁰⁸ Ayrıca Kabil'de ikamet eden yabancı elçilik sayısı, Afganistan'a gelen turist sayısı, Afganistan'da güvenlik alanında görev yapan yabancı asker sayısı, Afganistan'ın uluslararası toplumdaki varlığı, NATO ve BM Güvenlik Konseyi,²⁰⁹ bunların hepsi iyi göstergelerden ibarettir. Afganistan'ın uluslararası medyadaki konumu, dünya üniversitelerinde ders veren veya çalışanların sayısı, Afganistan'ın uluslararası itibarını canlandırmak için yurtdışında düzenlenen sergi sayısı, Afganistan'ın dış politikasının uluslararası arenada nasıl çalıştığını ve bazı yönlerini bunlara atıfta bulunarak ölçebiliriz. Bütün bunlarda başarılı

²⁰⁶ F. Tamna, *Siyaset Khariji Afghaniستان* (Afganistan Dış Politikası: Bölgesel İş birliği Alanında), Afganistan İslam Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Kabil, 2014, ss. 135-163.

²⁰⁷ M. Akkurt, ss. 86-97.

²⁰⁸ Z. N. Karacasulu, "Bölgesel Güvenlik Analizi Afganistan", Beta Yayınevi, İstanbul, 2011, ss. 37-45.

²⁰⁹ Andışman, ss. 42-63.

olamamakta, bunlara atıfta bulunarak, enternasyonalizmin yönleri gözlemlenebilir ve ölçülebilir.²¹⁰

2.8. Afganistan Dış Politikasının Gereksinimleri

Günümüzde dış politikanın uluslararası ilişkilerdeki yeri, bir ülkenin uluslararası ortamda sahip olduğu ve ulus ötesi arena ile etkileşime girdiği yönelimler, dış politikanın kısa bir tanımıdır. Ulusal çıkarlar, ulusal güvenlik ve ülkelerin sınır ötesi çıkarlarını neyin belirlediği tartışması, her ülkenin dış politikasında benzersiz bir yere sahip olan bileşenlerdir. Bugünkü uluslararası ilişkiler, 17-20. yüzyıllarda var olan uluslararası ilişkilerden çok farklıdır.²¹¹

Bu bileşenler, uluslararası ilişkilerdeki birkaç temel içeriğin sonucudur. Birincisi, 1990'larda Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra küreselleşmenin genişlemesi. İkincisi, uluslararası sistemdeki ülkelerin karşılıklı bağımlılığının artması. Üçüncüsü ise, güvenlik ve güç gibi kavramları bulmanın bilgi, kimlik, normlar ve uluslararası ilişkilerin sosyal boyutlarının ölçüsü. Ayrıca uluslararası ilişkilerde güç düzeni değişmiş ve uluslararası sistem iki kutuplu bir devletten hegemonik bir düzene, ardından çok kutuplu bir sisteme girmiştir.²¹² Bu konular hem uluslararası ilişkilerin hem de dış politikanın bileşenlerini değiştirmiştir. Bu nedenle dış politika, uluslararası ilişkilerde artık sadece donanım sorunları veya ülkeler arasındaki normal ilişkilerden ibaret değildir. Ekonomik sorunlar, kalkınma, güvenlik sorunları, bilimsel konular, bilgi, kültür ve dünyadaki ortak değerler gibi çeşitli konular da dış politikaya bağlanmıştır.²¹³ Öte yandan her ülkenin dış politikasında verdiği manevra miktarının, o ülkenin gücüne büyük ölçüde bağlı olduğunu da belirtmek gerekir. Dolayısıyla böyle bir dünyada ülkelerin bugünü ve geleceği büyük ölçüde dış politika tutumlarına bağlı olmuştur. Dünya ulusları ve ulus ötesi etkileşimlerine büyük önem vermektedir. Bu nedenle uluslararası ilişkiler, kendisiyle orantılı bir dış politika talep etmektedir. Yani bir boyutu ekonomi ve kalkınmaya, diğer boyutu ise artan sosyo-politik etkileşimlere dayanan dış

²¹⁰ Ahmed, Zahid Shahab ve Bhatnagar, pp. 159-174.

²¹¹ Valerie M. Hudson and Christopher S. Vore, pp. 9-27.

²¹² Valerie, Hudson and Christopher S. Vore, pp. 32-37.

²¹³ Sönmezoğlu, ss. 136-154.

politika.²¹⁴ Son dönemdeki dış politika araştırmalarında örtüşen başka bir değişik ise, eski dünya siyasi sistemlerinde hükümetler dış politikada tek aktörlerdi. Ancak günümüzde devlet aktörleri öncü rol oynamasına rağmen, sivil toplum kuruluşları, ekonomik kurumlar ve sivil toplum doğrudan veya dolaylı olarak dış politika ve karar alma süreçlerinde yer alır.²¹⁵ Öyle ki bugün örneğin “El Kaide dış politikası” gibi bir kavram ortaya çıkmıştır. Bütün bu hususlar, içinde bulunduğumuz çağda dış politika anlayışının değişmesinin örnek ve işaretleridir. Afganistan’ın dış politikasındaki değişiklikleri etkileyen faktörler ise, Afganistan’ın dış politikasında farklı dönemler olmuştur. Son otuz yılda Afganistan’ın eski Sovyetler Birliği tarafından işgali de dâhil olmak üzere birçok faktör ülkenin dış politikasını derinden değiştirmiştir.

Komünist dönemde Afganistan’ın dış politikasını iki konu etkilemiştir. Birincisi, Doğu’nun Afganistan’daki süper gücü olarak Sovyet varlığı ve ikincisi ise, Komünizm ideolojisi ve Afgan siyasi sisteminin oluşumundaki rolü.²¹⁶ Mücahidin hükümetinin yükselişi ve Taliban’ın ortaya çıkmasıyla Afganistan’ın dış politikası ciddi bir şekilde hasar görmüştü. Düzenleyici ve grup savaşları, Afganistan’ın tutarlı ve tanımlanmış bir dış politikaya sahip olmasını hep engellemiştir. Çünkü o dönemde her grup ve kurum, bir dış aktör arzusuyla belli bir politika izlemiştir.²¹⁷ Taliban’ın yükselişi ile Afganistan’ın dış politikasının kaderi bir kez daha ideolojiye bağlanmıştır. Taliban’ın sadece üç ülkeyle (Suudi Arabistan, Pakistan ve Birleşik Arap Emirlikleri) resmi siyasi ilişkileri vardı.²¹⁸ Bu dönemde ülke aynı anda iki dış politikayı tecrübe etmişti. Bir yanda Mücahidin dış politikası, diğer yanda Taliban dış politikası. Ancak Afganistan’ın dış politikasında, ABD’nin Afganistan’a gelişi ve yeni hükümetin (2001) kuruluşundan bu yana ciddi bir konu olmuştur. Bu aşama birkaç faktöre bağlı olmuştur.²¹⁹

214 Sönmezoğlu, ss. 163-184.

215 Sönmezoğlu, ss. 82-104.

216 Ali Asker, “Rusya’nın Afganistan Politikasındaki Belirsizlik”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Dergisi*, Türkiye, s. 40. 2014.

217 Z. Karacasulu, “Bölgesel Güvenlik Analizi Afganistan”, İstanbul, Beta Yayınevi. Türkiye, 2011, ss.73-86.

218 Anelise Borges, Euronews, “Afganistan; Bazgasht Taliban ba Qudrat” (Afghanistan; Taliban return to power), 05/11/2022, <https://per.euronews.com/2021/11/04/afghanistan-the-return-of-the-taliban>

219 Mohammad Mousa Jafari, pp. 82-97.

- Ülkenin barış, istikrar ve güvenliğini sağlamak için ABD, NATO ve dünyanın güçlü ülkelerinin varlığı,
- Yeni bir hükümetin kurulması ve Afganistan'ın yeni yüzünü uluslararası sistemde canlandırma misyonu,
- Afganistan'a ekonomik yardım akışı,
- Büyük uluslararası oyunlarda Afganistan'a girişleri,
- Diğer ülkelerden çok sayıda Afgan seçkininin geri dönüşü ve nihayetinde dünyanın diğer ülkeleriyle ilişki kurma arzusu.

Bu konular, Eylül 2001'den sonra Afganistan'ın dış politikasında farklı bir yöne yol açmasına sebep olmuştur. Çünkü bu konuların her birinin ülkenin dış politikası için kendi sonuçları vardı. Dünyanın en güçlü ülkelerinden biri olan ABD ile Afganistan'ın ilişkileri, uluslararası siyasette Afganistan ile ilgili denklemleri değiştirmiştir.²²⁰ Afganistan büyük bölgesel ve küresel oyunlara girmesi, diğer ülkelerdeki Afganistan büyük elçiliklerinin ve Afganistan'daki yabancı büyükelçiliklerin yeniden açılması, Afganistan'ın dış politikasına önem kazandırmıştır. 2001'deki Bonn Konferansı ve yeni sistemin oluşumundan sonraki Afganistan'ın dış politikasını etkileyen bileşenleri su şekilde tanımlanmıştır.²²¹

- Makro analiz düzeyinde, uluslararası sistemde meydana gelen değişim dikkate alınmaya değerdir. Şu anda iki kutuplu bir sistemle karşı karşıya değiliz. Afganistan her geçen gün bu karmaşık dünyada, dünyanın etkin, bilgi, güç ve zenginlik merkezleriyle olan bağlantısını ve etkileşimini artırmaktadır,
- Afganistan'ın dış politikasında belirginleşen bilimsel, kültürel, sosyal, askeri ve ekonomik ihtiyaçların çeşitli boyutlarında Afganistan'ın kalkınma ihtiyaçları ve dış politika bu ihtiyaçları karşılamak adına bizi uluslararası sistemden kaynak çıkarmaya yönelmiştir,

²²⁰ M. Andışmand, pp. 25-41.

²²¹ Gül Seda Acet ve Fazlı Doğan, "11 Eylül Olayları Sonrası ABD-Afganistan İlişkileri: *İstiladan İşbirliğine*", Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Türkiye, Cilt: 17, Nisan 2017, s. 33.

- Afganistan’ın dünya ile ilişkilerini genişletmek; Afganistan, Taliban döneminin tecridinden çıkıp, kendisini karanlık Taliban dönemiyle değil, 5.000 yılı aşkın medeniyetiyle,222 dünyaya yeniden tanımlanması,
- Ülkeyi bölgesel gerilimlerden uzak tutmak, bölgesel güçler ve uluslararası müttefiklerle ilişkileri dengelemek ve yurtdışında yaşayan Afgan mültecileri.

Afganistan’ın ulusal çıkarlar konusundaki tanımını ve dış politikası ne ölçüde ulusal çıkarlar doğrultusunda hareket ettiğini göz önünde alarak, ulusal çıkarlar kavramı daha çok zihinsel ve soyut bir kavramdır ve kolay tanımlanamaz. Ancak bu kavramın da sosyal bilimler alanındaki diğer kavramlar gibi örneklere dayanması doğaldır. Ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda, diğer birkaç bileşeninde söz konusu olacaktır. Bir ülkenin milli değerleri ve gelenekleri, idealleri, hedefleri ve ülkenin çıkarlarıyla ilgili her şey, o ülkenin ulusal çıkarlarının bir parçasıdır.²²³ Bu çıkarlar kısa veya uzun vadeli olabileceği ve içerik olarak bir ülkenin hayati ve temel çıkarlarından biri olabileceği gibi daha küçük çıkarlar da olabilir. Bir ülkenin ulusal çıkarları, toprak bütünlüğünü korumak gibi nesnel veya bağımsızlık duygusu gibi öznel de olabilir.

Bir ülkenin en temel çıkarının, vatandaşlarının haklarının da ulusal çıkarların ayrılmaz bir parçası olduğu gölgesinde o ülkenin korunması ve yaşatılma olması doğaldır. Afganistan, aktif bir dış politika konusunda komşularına nazaran en genç ve dinamik demokrasiye sahiptir. Ülkede, üniversiteye giden öğrenci sayısı, 170’den fazla kamu ve özel yükseköğretim kurumu,²²⁴ sivil ve kadın alanında faaliyet gösteren çok sayıda kuruluşlar bulunmaktadır. Bu başarıların yanı sıra yeni para dağıtımı, ülkenin ekonomik büyümesi, bursların cazibesi, 300’den fazla yayın, 50’den fazla televizyon ağı ve çeşitli haber sitelerinin yayınlanması gibi konulardan örnekler verilebilir. Bugünkü Afganistan kuşağı altmışlar ve yetmişler kuşağından çok farklıdır. Bu kuşakta var olan farklı anlayış ve bilinç, onlar için farklı ihtiyaçlarda yaratmaktadır. Bu genç kuşak geleceği daha istikrarlı olursa, ülkenin geleceği de iyi şekillenecektir. Afganistan’ın dış

²²² Shir Ali Samimi, *Tarikh Mohaser Afghanistan az Saltanat ta Jamhuri* (Contemporary History of Afghanistan from the Monarchy to the Republic, 1978-1747), Kabul, 2019, pp. 26-47.

²²³ Mitat Çelikpala, "Geçmişten Günümüze Vazgeçilmeyen Kavram: Ulusal Çıkar", H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Ankara, Cilt 23, Sayı 1, 2005, ss. 439-461.

²²⁴ Mohammad Hanif Farzan; *Deputy Spokesman of the Ministry of Higher Education*, 8am, "Nezam Tahsili Emruz Afghanistan" (Afghanistan Education System Today), 02,04,2022, <https://8am.af/todays-education-system-in-afghanistan-a-new-window-into-the-bright-tomorrow/>

politikası tüm bu başarılarla doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunmuştur. Bir ülkenin doğru ve maksatlı bir dış politikası varsa, uluslararası ortamda başarılı olabileceği ve iç ortamda gelişebileceğine şüphe yoktur. Araştırmalar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kalkınmanın, bir toplumun yerli potansiyeline dayalı olmasına rağmen, ülkelerin dış politika ve uluslararası ilişkilerinden de önemli ölçüde etkilendiğini belirtmiştir.²²⁵ Buna ek olarak ülkeyi kalkındırmak için bilgiye, servete ve güce ihtiyacı vardır; çünkü bilgi, güç ve zenginlik bizi destekleyecek ve gelişmenin önünü açacak üç önemli unsurdur.²²⁶

Dış politika alanından, Afganistan'da kalkınmanın önündeki zorlukları inceleyecek olursak; ilk olarak, sorunun bir kısmı tarihsel bir boyuta dayanmaktadır. Afganistan'daki kritik durumun gelişimine dış müdahaleler, bölge ülkelerinin Afganistan işlerine müdahalesi, örneğin iç savaş sırasında İran ve Pakistan'ın Afganistan işlerine müdahaleleri olmuştur.²²⁷ Arap ülkeleri de işin içindeydi. Batılılar, Soğuk Savaş sırasında Afganistan'da dolaylı olarak bulunuyorlardı. İkincisi, Afganistan'daki durum, bölgedeki tüm tehditlerin kaynağı Afganistan olduğunun düşüncesi. İster uyuşturucu üretimi ve kaçakçılığı olsun, ister teröristlerin alanı haline gelmesi olsun, ama artık herkes terörist barınakları ve bunların finansman üsleri "Durand" Hattı'nın diğer tarafında yani Pakistan topraklarında olduğunu bilmektedir.²²⁸ Devam eden güvenlik kesintisi, Afganistan'ın gelişimi için ciddi bir tehdit olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Bu nedenle Afganistan ve komşuları arasında güven inşa etmek ve ülkenin yeniden olumsuz bölgesel rekabete girmesini önlemek için Afganistan 2002 yılında altı komşu ülke ile iyi komşuluk anlaşması imzalamıştır.²²⁹

Afganistan'ın dış politika aygıtı yıllar boyunca bölge ve İslam dünyasıyla iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Afganistan, dünyanın büyük ve gelişmiş ülkesi olan NATO

²²⁵ M. Akkurt, ss. 58-71.

²²⁶ Valerie M. Hudson and Christopher S. Vore, pp. 9-27.

²²⁷ Ahmet Dursun, Anadolu Ajansı, "İran'ın Afganistan ve Taliban'a yönelik politikası", 12.09.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-afganistan-ve-talibana-yonelik-politikasi-muhafazakarlari-ve-reformistleri-karsi-karsiya-getirdi/2362564>

²²⁸ Jawad Arjomand, Mohammad Jafar, *Taharuk hay Taliban wa Tasir on Dar Rawabet Afghanistan-Pakistan-US* (Taliban Movements and Its Impact on Pakistan-Afghanistan-US Relations), *Central Eurasian Studies*, Kabul, Volume 6, Number 3, 2009, pp. 43-60.

²²⁹ Mohammad Mousa Jafari, pp. 72-97.

ile iyi ilişkilerini, sadece Afganistan'ı değil, bölgedeki diğer ülkelerinde istikrar, güvenlik ve kalkınmaya sağlayacak şekilde yönetmeye gayret göstermiştir. Barış Afganistan halkı için kutsal bir idealdir. Afganistan'da barışı düşünmeyen ve istemeyen yoktur. Barış, zaman alan bir süreçtir ve kendine has sorunları ve evreleri vardır; aynı zamanda zorluklarla da karşı karşıyadır. Afganistan'da barışın sağlanmasını istemeyen iç ve dış aktörler vardır. Taliban bu ülkelerin Afganistan'daki siyasi nüfuzu için bir araçtır. Barış sürecinde yer alan bazı ülkelerle müzakereler devam etmektedir. Pakistan'ın Afgan barışına karşı, bakışı belirsizdir.²³⁰ Afganistan, bölge ülkelerini Afgan hükümetinin liderliğinde ve sahip olduğu barış süreciyle uyumlu hale getirmekten başka bir seçeneği yoktur. Bilimsel ve politik olarak, bir ülkenin komşularının zihniyet ve davranışlarını değiştirmek için yirmi veya otuz yıla ihtiyacı vardır. Bu aşamalı bir süreç, planlama ve sabır gerektirir. İnşa edilecek bir barış, Afganistan'ın kalkınmasının düğümünü çözecektir.²³¹

Afganistan'ın dış politikasında Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Afganistan hükümetindeki dış politika ve uluslararası ilişkiler için tek büyük bilim ve araştırma merkezidir. Bilindiği üzere, siyaset bilimi ve pratiği birbiriyle bağlantılı olmalıdır. Siyasî arenada bilgisizce çalışmak, ilmî arenada tecrübesiz ve güncel siyaset meselelerine bağlı kalmadan çalışmak verimli olmayacaktır.²³² Dış politika bilgiye dayanmalıdır. Araştırmadan, dünyayı bilmeden, dış ilişkilerde var olan fırsat ve tehditleri tanımadan hiçbir şey elde edilemez. Başarılı bir dış politika, ülkenin gelecekteki dünya sisteminde “nerede” olduğunu belirleyen bir politikadır. Ayrıca bu konudaki tespitler araştırma ve analize dayanmalıdır. Afganistan'ın önümüzdeki yılların içinde nerede olacağını bilmek ve anlamak gerekiyor, o noktaya nasıl varmalı ve stratejisi nasıl olmalı sorusunun somut cevabı olmalıdır. ASAM, bu konuları göz önünde bulundurarak, ülkenin dış politikasını bilimselleştirmeyi amaçlayan yeni bir bakış açısı önermiştir. ASAM'ın kurulduğu ilk yıllarda Afganistan'ın dış politikasının bilimsel zemine oturtulması övgüye değer olsa da yeterli değildi. Dış politika

²³⁰ Harsh V. Pant, The Diplomat, “The Emerging India-Afghanistan Front against Pakistan”, December 07, 2022, <https://thediplomat.com/2016/12/the-emerging-india-afghanistan-front-against-pakistan/>

²³¹ Lindsay Maizland, Council on Foreign Relations (CFR), “The Taliban in Afghanistan”, Sep 15, 2021, <https://www.cfr.org/backgrounder/taliban-afghanistan>

²³² Sazmand Bahareh, *Siyasat Khariji Qudrat hay Buzurg* (Foreign Policy of the Great Powers), Contemporary Abrar, Tehran, 2011, ss. 84-95.

başarılarının çoğu, uygun ve stratejik bir analiz ve fırsatların anlaşılmasından ziyade tesadüflere veya bir politikacının kişisel niteliğine dayanmıştır.²³³ En önemli hedefler, tüm ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirmek, bilimsel ve kültürel başarıları tanımak, ulusal güvenlik çalışmaları ile ilgili bilgilere teşvik etmek, literatürü desteklemek, ekonomik kalkınma ve ülkenin sürdürülebilir kalkınması için bilimsel yolları tanımak ve ülkenin dış politikasını bilimsel temele oturtmaktır.

Afganistan'ın dış politikasının mevcut zorlukları ve sorunlarını inceleyecek olursak; Birincisi, genel olarak dış politikanın en önemli zorluğu proje odaklı olmak ve sorunlara proje bakış açısına sahip olmaktır. Dış politika bir proje değil, bir süreçtir.²³⁴ İkincisi, dış politika görüşüdür. Gelişmenin ve ilerlemenin zirvesinde yabancı ülkelerin ne kadar sabırlı olduğunu gösteren örnekler vardır. Dr. Sâri al-Qalam, 1820'de ABD birliklerinin Lübnan'a girdiğini ve bir İngilizce dil eğitim kurumu kurduğunu yazmıştır. Bu eğitim kurumu 1866'da geliştirilerek yıllar sonra, aynı İngilizce dil eğitim kurumu Beyrut Amerikan Üniversitesi olarak geliştirilmiştir.²³⁵ Bugün Ortadoğu ve Arap dünyasının önde gelen liderlerinin ve ileri gelenlerinin yarısından fazlası Beyrut Üniversitesi mezunudur. Afganistan siyaset kültür ve psikolojisinde bekleme iradesi olmamış ve her şeyin bir an önce olması istenmiştir. Afganistan'ın Pakistan'a karşı da başarılı olamamasının nedenlerinden biri de budur. Uluslararası ilişkilerde ve birbiriyle gergin olan ülkeler arasında, komşusunu kısa vadede bu kadar etkileyebilecek ikinci bir örneği bulmak pek zordur.²³⁶ Komşuların davranışlarını etkilemek kademeli bir süreç ister. Afganistan'ın güvenliği ile ilgili yeni gelişen bir güvenlik sistemi mevcuttur.

- Kuzeyde, Orta Asya güvenlik sistemi,
- Güneyde, Güney Asya güvenlik sistemi,
- Batı'da, Ortadoğu güvenlik sistemi,

²³³ Ramezani Boonesh, Farzad, "Siyaset Khariji Afghanistan dar Goftogo ba Mohieddin Mehdi" (Afghanistan's Foreign Policy in an Interview with Mohieddin Mehdi), International Center for Peace Studies, Kabul, 2011. s.21.

²³⁴ Mitat Çelikpala, ss. 439-461.

²³⁵ Hooker, Jr. "The Grand Strategy of the United States", *National Defense University Press*, Washington D.C, October 2014, pp. 14-23.

²³⁶ Farhad Ghasemi, pp. 42-59.

– Doğu ve kuzeyde “Şanghay” adı verilen yeni bir güvenlik sistemi.²³⁷

Afganistan, çevresindeki güvenlik sistemlerinin hiçbirine üye olmayan dünyadaki tek ülkedir. Güvenlik göstergeleri, çevresindeki üç güvenlik sisteminin mevcut göstergeleriyle eşleşmemektedir. Bölge ülkeleri sorunlarını Afganistan içinde çözmektedir. Örneğin, eğer İran ve Pakistan’ın kendi aralarında sorunları varsa, sorunlarını Afganistan içinde çözerler. Aynı şekilde Suudi Arabistan-İran, Rusya ve Güney Asya ülkeleri de aynı şekilde davranmaktadır.²³⁸ Afganistan, çevredeki güvenlik sistemleri için bir savaş alanı haline gelmiştir. Burada iki paradoksla karşı karşıya kalmaktayız: Birincisi, bölgenin güvenlik sistemlerinin bir üyesi değildir. İkincisi, bölgenin güvenlik sistemleri Afganistan’ın güvenliğinin sağlanmasında sadece olumlu bir rol oynamamakta, aynı zamanda olumsuz bir yaklaşımla sorunlarını Afganistan’ın içinde çözmektedirler. Vekâlet savaşları (Proxy Wars) konusu bu tür davaların ürünüdür. Ancak üç olgun sisteme ve gelişmekte olan bir güvenlik sistemine ek olarak, Afganistan çevresinde başka bir sistem daha vardır. Bölge coğrafyasında olmayan, fakat Afganistan’da var olan ve kavramsal olarak etkileşime giren “Shadow Security System” NATO dur.²³⁹ Afganistan’ın bölgedeki güvenlik sistemlerine üye olmayan dünyada tek ülke olduğuna göre çözüm olarak Afganistan araştırmacıları iki konuyu önermektedir. Birincisi, bölgede ve bölgedeki güvenlik bataklığında hareketsiz kalmak, ikincisi ise bu güvenlik batağından çıkıp NATO ile bağlantı kurmak. En azından kısa vadede de olsa Afganistan’ın temel sorunları olan zenginlik, bilgi ve güç eksikliğini çözene dek çevresindeki güvenlik sistemlerinden birine katılamamasının sebebi bu duruma diğer sistemlerin müsaade etmeyeceği olgusudur. Eğer Afganistan Güney Asya’nın güvenlik sistemine katılırsa Ortadoğu’nun güvenlik sistemi bloke olur. Orta Asya’nın Rusya ve enerji tartışmasını merkeze alan güvenlik sistemine katılırsa hem Orta Doğu hem de Güney Asya bloke olur.²⁴⁰ Herhangi bir güvenlik sistemine katılması başka bir güvenlik sistemini engelleyecektir. Bu üç sistem birbirine karşı nispeten eşit caydırıcı güce

²³⁷ Giray Saynur Derman ve Babür Hayâ, “11 Eylül Sonrası Afganistan’daki Güvenlik Sistemi”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler, *Akademik Bakış Dergisi*, Sakarya, Sayı: 41, Mart-Nisan 2014, ss. 6-14.

²³⁸ M. S. Erol, “Orta Asya ‘da Güvenlik Sorunları”, *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1. 12 Ocak 2022, http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/mse_guvenlik/mse_guvenlik.htm

²³⁹ Mahan, pp. 6-25.

²⁴⁰ Saynur Derman, Babur, 41. ss. 6-14.

sahiptir. Bu nedenle kısa vadede olsa da Afganistan'ın tek yolu NATO güvenlik sistemine katılmaktır. Bağlama potansiyeline sahip tek sistem NATO olmasının iki nedeni vardır. Birincisi, NATO kendisi için üç tehdit tanımlar; terörizm ve köktencilik, uzun menzilli nükleer füzeler ve uyuşturucu.²⁴¹ Her üç tehdit de Afganistan ve çevresindeki bölge ile bağlantılıdır, dolayısıyla Afganistan NATO üyeleri için çok önemlidir. İkincisi ise Afganistan, komşuları arasında demokrasiye sahip ve yaşamakta olan en güçlü ülkedir. Demokrasi, Afganistan için NATO topluluğu ile temas noktasıdır.²⁴² Bu iki neden, Afganistan'ın NATO üyesi ülkelerle derin bağlar kurmasını sağlayacaktır. Afganistan dış politikasının onundaki engelleri ve sorunlarını inceleyecek olursak, dış politikanın birinci sorunu, dış politikanın sokakta ve piyasada olmasıdır. Bilimsel kurumlar, akademisyenler, üniversiteler dış politika analizi ve değerlendirmesine girmeli ve dış politika üzerine makale ve kitaplar yazılmalıdır. Bu, araştırma kurumları, üniversite ve eğitim merkezlerinin dış politika konusunda uzmanlaşmış akademik bir bakış açısına sahip olması durumunda mümkün olacaktır. İkinci sorun ise, Afganistan'ın dış politika sorunlarının epistemolojik ağacının (Matrix) gelişmemesidir. Dış politikada güçlü ve zayıf yönlerin neler olduğunu ortaya çıkarmak gerekir. Bu konudaki ilk sorun Afganistan'ın dış politikasında jeopolitik önceliklendirme eksikliğidir, oysa ülkeleri jeopolitik, jeoekonomi ve jeokültürün olumlu ve olumsuz bileşenlerine göre sınıflandırmak gerekir.²⁴³ Olumsuz veya olumlu etkisine göre Afganistan için en yüksek puanı hangi ülke alacaksa dış politikada en büyük odak noktası o ülkeye yönelik olmalıdır. Geçmiş yıllarda dış politika düşüncesiz ve bazen de reaktif olmuştur.²⁴⁴ Dış politika sisteminin iyileştirilmesi için en önemli öneriler aşağıdakilerden ibarettir;

²⁴¹ Sara Bjerg Moller Sunday, Lawfare, "Five Myths About NATO and Afghanistan" 05.10.2021, <https://www.lawfareblog.com/five-myths-about-nato-and-afghanistan>

²⁴² Nato/Otan, "NATO and Afghanistan", 16.10..2021, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_8189.htm

²⁴³ Henner Fuertig, Research Gate, "Afghanistan in the Foreign Policies of Middle Eastern Countries", 04.08.2014, https://www.researchgate.net/publication/290948257_Afghanistan_in_the_Foreign_Policies_of_Middle_Eastern_Countries

²⁴⁴ Mohammad Mousa Jafari, pp. 72-97.

- Dışışleri Bakanlığı'nın yapısal reformların gerçekleşmesi,²⁴⁵
- Dış politikada, bilgiye dayalı kararların alınması,
- Afganistan imajını uluslararası toplumda ve özellikle de İslam dünyasına iyi bir şekilde sunulması,
- Dış politikanın daha çok halkın ekonomik durumunu iyileştirmeye odaklanması,
- Afganistan'ın dış politika doktrinine ilişkin bir belge veya Afganistan'ın dış politikasının ana politikasını ana hatlarıyla ortaya koyabilecek kapsamlı bir belge bir an önce hazırlanması,
- ABD ve Batı ile olan ilişkimiz, siyasi-güvenlik durumundan teknik, bilimsel ve eğitim alanlarına kadar uzanılması,
- Dünyadaki tüm ülkeler gibi stratejik bir derinlik aranması.

Büyük küresel etkileşimlere girmek isterken, küresel oyunun dilini öğrenmek önemlidir.²⁴⁶ Ayrıca Afganistan'ın dış politikasında çoğu zaman tarafsız kalmaması gerekir. Afganistan'ın dış politikası son yıllarda bu konuda az çok başarılı olmuştur. Örneğin, Afganistan'ın Yemen savaşında Suudi Arabistan'a verdiği desteği inceleyecek olursak, Suudi Arabistan Ümmü'l-kurâ'nın ideolojik bakış açısına göre İslam dünyasında en etkili İslam ülkesidir.²⁴⁷ Aynı zamanda Pakistan üzerinde en etkili ülkedir. En zengin İslam ülkesi olarak, İslam ülkeleri arasında ABD ile en samimi ilişkilere ve dostluğa sahiptir. Ayrıca Suudi Arabistan'ın İslami köktencilikle çok güçlü bir bağlantısı vardır. Bu altı unsur Afganistan'ı Suudi Arabistan'ın yanına koymaya yeterlidir. Dış politika rasyonel bir kategoridir. Her şeyden önce, her zaman bir tartıya ihtiyaç vardır ne kazandığınız ve ne kaybettiğiniz önemlidir. Bu durumda Suudi Arabistan'ın Afganistan'a verdiği puanı diğer muhalif ülkelerin verdiği puanlarla

²⁴⁵ Paul Kennedy, "Success Stories: A Reader's Guide to Strategy", Lawrence Freedman, "Strategy: A History", 2022, <https://www.foreignaffairs.com/reviews/review-essay/2014-08-11/success-stories>

²⁴⁶ TASAM, "Küreselleşmenin Boyutları ve Etkileri", 93.02.2022, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/211/kuresellesmenin_boyutlari_ve_etkileri

²⁴⁷ Ali Oğuz Diriöz, "Suudi Arabistan Dış Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri", Bilkent Üniversitesi UİB Araştırma Görevlisi, *Ortadoğu Analiz*, Ankara, Cilt: 4, Mart 2012, s. 39.

karşılaştırılması gerekir. İkinci konu ise, ABD, Avrupa ülkeleri, Pakistan ve Türkiye dahil olmak üzere Suudi Arabistan'ın yanında yer almasıdır.²⁴⁸

²⁴⁸ James Wynbrandt, "The Brief History of Saudi Arabia", Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, USA, 2004, p. 243.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AFGANİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASI VE İKİLİ İLİŞKİLER

3.1. Afganistan-ABD İlişkileri

11 Eylül terör olayları sonucunda dünyanın gündemi değişmiş ve terör konusu merkez oturmuştur. Globalleşen dünyada giderek artan ikili ve sürekli ilişkiler sonucu terör olayları farklı boyutlara ulaşmıştır. 11 Eylül 2001 günü dünyanın merkezine yapılan korkunç terör olayında Afganistan'da yaşayan ve bu terör olayının baş sorumlusu olarak görünen Usame Bin Ladin ve El Kaide ve benzeri terör örgütleri önem kazanmıştır. Bu olay sonucunda binlerce sivil insan hayatını kaybetmiş, süper güç olarak görülen Amerika Birleşik Devletleri gibi süper gücün bile bir terör olayında hiçbir şey yapamayabileceği anlaşılmıştır.²⁴⁹ Pentagon hükümeti, yaşanan 11 Eylül terör olayının ardından olayın nedenini Ortadoğu'da görmüş; olayın sonucunda ise doğrudan Afganistan'a operasyon düzenlemiştir. Böylece insan hakları, demokrasi ve yeni düzen sağlama gerekçeleri ile temellendirilmiş bölgeye demokrasi götürme ve bölgede terörizmi bitirme adına yapıldığı dillendirilen Büyük Ortadoğu Projesini başlatmıştır.²⁵⁰

Amerika Birleşik Devletleri operasyondan önce Afgan yetkilileriyle diyaloga geçmiş, terörist ilan edilen Usame Bin Ladin'in teslim edilmesini istemiştir. Taliban ise bu teklifi şiddetle reddetmiştir. Bu sebeple ABD hemen operasyon hazırlığına başlamış, 7 Ekim 2001 tarihinde Afganistan'a operasyonu başlatmıştır. 2 ay süren bu operasyon ABD'nin ve ABD'nin yanında bulunan ve yardım eden müttefik güçleri lehine sonuçlanmıştır. Yapılan operasyonlar sonucunda ülkenin geleceği ve yönetimi açısından Almanya'nın Bonn kentinde bir de konferans düzenlenmiştir. 25 Kasım- 5 Aralık tarihleri arasında gerçekleşen bu konferansa Türkiye'nin de dahil olduğu 12 gözlemci ülkeyle birlikte katılmıştır.²⁵¹ Toplantıda bulunan ve Afganistan'da söz sahibi olan Peşevar grubu (Pakistan), Kuzey İttifakı, Kral Zahir Şah'ın grubu (Roma), Afgan mülteciler grubu ve ek olarak da Afganların farklı etnik adı altında bulunan Kıbrıs grubu

²⁴⁹ Abdul Karim Safa, "Amerika Birleşik Devletleri-Afganistan İlişkileri;" 11 Eylül 2001 Terör Saldırıları Öncesi-Sonrası, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü*, Yüksek Lisans Tezi, Konya-2017. s. 50.

²⁵⁰ Salih Doğan, "Obama'nın İkinci Dönemi'nde ABD-Afganistan-Pakistan İlişkileri", Türkiye, 2012, ss. 12-14.

²⁵¹ K. Safa, ss. 40-45.

da toplantıya iştirak etmişlerdir. Bu toplantıda hüküm sürülen anlaşmalar gereği ilk başkan olarak Hamid Karzai devlet başkanı olma statüsüne getirilmiştir. Sonuç olarak, yapılan bu konferansla birlikte Taliban ve hükümeti devri bitmiş, Hamid Karzai dönemi başlamış, böylece yeni şekillenen bir devlet modeli ve yeni bir oluşumun temelleri atılmıştır. 11 Eylül saldırıları sonrası dünyanın pek çok etkili ülkesi Afganistan'a uluslararası güvenliğin en önemli aktörlerinden biri olarak bakmaya başlamış ve bu ülkeler son on altı yılda Afganistan'ın siyasi, ekonomik ve güvenlik meselelerini yakından takip etmişlerdir. 11 Eylül sonrası Afganistan'ın başta ABD olmak üzere güç merkezleri ile olumlu etkileşim içinde olması Afganistan siyaseti ve dış ilişkileri açısından önem kazanmasını sağlamıştır.²⁵²

Siyasi ilişkilerin arka planı ve iki hükümet arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıcı ve Afganistan-Amerika hükümetleri arasında ilişkilerin kurulmasına yönelik ilk adımlar, 19. yüzyılda atılmıştır. Daha sonra 20. yüzyılda, 1921'de Afganistan ve Hindistan hükümetleri arasında Amerikan hükümetin vekilliği altında imzalanan Ravalpindi Anlaşması'nın imzalanması sonucunda iki hükümet arasındaki resmi diplomatik ilişkiler başlamıştır.²⁵³ Bu anlaşma, Amerika Birleşik Devletleri ile Afganistan hükümeti arasındaki siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin güçlendirilmesi için zemin sağlamıştır. Böylece 1930-1940 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri, Afganistan'da iki ülke arasındaki ilişkilerde iyi bir adım olarak kabul edilen bazı yapısal yenileme programlarına başlamıştı.²⁵⁴ 1959'da Başkan D. Eisenhower Kabil'i ziyaret ederek iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir sayfa açmıştı. Bu ziyaretin önemli sonucu, 1978 yılına kadar eğitim, sağlık ve tarım alanlarında kullanılan Amerika Birleşik Devletleri'nden Afganistan'a 500 milyon dolarlık kredi verilmesi olmuştur. Bu dönemde Kabil'deki ABD Büyükelçiliği, ABD'nin kültürel ve

²⁵² Mustafa Güler, "Afganistan". Ankara: *Kara Kuvvetleri Dergisi*, Yıl 2, 2004, s. 9

²⁵³ A. Gussarova, *Current Challenges to Central Asia and Afghanistan: Towards a Better World*. (Central Asia Institute for Strategic Studies), 2019, pp.64- 65.

²⁵⁴ Malek Setiz, DW, "Rawabit Siyasi ve stratejik Afganistan-ABD" (ABD-Afganistan arasındaki siyasi ve stratejik ilişkiler), 04.02.2021, <https://www.dw.com/fa-af/%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%B7-%D8%B3%D9%8A%D8%A7%D8%B3%D9%8A-%D9%88-%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%B1%D8%A7%D8%AA%DA%98%D9%8A%DA%A9%D9%8A-%D8%A7%D9%85%D8%B1%D9%8A%DA%A9%D8%A7-%D9%88-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86/a-6191541>

sosyal programları Afganistan’da da genişlemiştir. Bu dönemde Afganistan Kralı Muhammed Zahir de Washington’u ziyaret ederek Başkan Kennedy ile görüşmüştür.

1978’deki siyasi gelişmelerle birlikte Afganistan’ın ABD ile ilişkileri soğumuştur ve 1979’da ABD büyükelçisinin Kabil’de öldürülmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerde ilk krize neden olmuştur.²⁵⁵ ABD ile Afganistan ilişkileri önemli bir siyasi konu olarak birkaç yönden önemlidir. Amerika-Afganistan ilişkisinin başladığı ve hangi süreçten geçtiği tarihsel açıdan önemlidir. İkincisi, ABD-Afganistan ilişkileri bölgenin mevcut koşullarına ve Afganistan’ın iç koşullarına göre tartışılabilir. Bu açıdan bakıldığında, her iki ülkenin ilişkilerini etkileyen bir faktör olarak tarihe geri dönmek, çok fazla önem arz etmemektedir. Daha ziyade, her iki ülkenin ilişkileri, her iki taraf için ve özellikle Afganistan için işlevine göre değerlendirilmektedir. Afganistan ve Amerika arasındaki ilişki, her iki ülkenin uluslararası ilişkilerdeki konumunun nesnel bir örneğidir ve bu ilişkiler, mevcut uluslararası ilişkiler teorileri üzerinden tartışılabilir. Görünüşe göre birçok teori Afganistan ve Amerika arasındaki ilişkileri açıklayabiliyor.²⁵⁶

Kenneth Waltz’ın uluslararası sistemin ana döngülerini vurgulayan Neo-realizm teorisi, ABD-Afganistan ilişkilerini tüm boyutlarıyla kapsayabilen ve gizli yönlerini açıklığa kavuşturabilen teorilerden biridir. Üstelik tüm uluslararası ilişkileri bu yaklaşımın değerleri ve unsurları üzerinden ele alan Mearsheimer’in agresif gerçekçiliği, Afganistan ve Amerika arasındaki ilişkileri her iki boyutuyla açıklayabilen başka teoridir. Görünen o ki Afganistan-ABD ilişkilerinin kuramlaştırılması ayrı alan gerektiriyor, burada tartışılan ABD-Afganistan ilişkilerinin nasıl bir süreçten geçtiği ve bu ilişkilerin günümüzde ne kadar önemli olduğudur. Afganistan ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişki, tarihsel ve uluslararası sistemin yapısına uygun olarak birkaç aşamada ele alınmıştır.²⁵⁷ Birincisi, Uluslararası sistemin çok kutuplu aşaması (1919-1945); bu aşamada, ABD ve Afganistan arasındaki ilişkiler sadece ekonomik niteliktedir ve ekonomik işlemler, iki ülke arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde ana eksen olarak

²⁵⁵ Faramarz Tamana, *Siyaset Khariji America dar Afghanistan* ss. 44-56.

²⁵⁶ W. Charles, And J. Kegley, “Bilateral Relations Fact Sheet, U.S. Relations with Afghanistan, *World Politics: Trend and Transformation*. U.S.A: Wordsworth Cengage Learning, 2019, p.27.

²⁵⁷ Zakir Hossein Irshad, “Char Fasle Rawabit Afghanistan wa America” (Afganistan-ABD İlişkileri) 03.06.2022, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2014/10/141001_k04_afg_us_relation

kabul edilir. Elbette her iki ülkenin ekonomik etkileşimi bile uluslararası sistemdeki üstün güç olan İngiltere'nin siyasetinden etkilenmiştir.²⁵⁸

İkincisi, Uluslararası sistemin iki kutupluluk aşaması (1945-1989); her iki kutup arasında soğuk savaşın sürdüğü bu dönemde, uluslararası sistem alanındaki tüm ilişkiler Soğuk Savaş'ın gereklerinden etkilenmiştir. ABD-Afganistan ilişkileri de bu dönemin hâkim kuralları ve mantığıdır. Bu dönemde, önceki dönemden farklı olarak ABD-Afganistan ilişkileri sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi bir nitelik kazanıp, ekonomik ve askeri araçlarla birlikte yürütülmüştür. İdeolojik kutuplaşmanın uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisi nedeniyle, Amerika'nın Afganistan ile ilişkileri Kabil merkezli sistemle bu noktada çok ciddi değildi ve ABD'nin ilişkileri belirlemedeki tarafı Afganistan Mücahitleridir.²⁵⁹

Üçüncüsü, İzolasyon ve sessizlik aşaması (1989-2001); bu dönem, sanki Amerika'nın Afganistan'la ilişki kurma konusunda ciddi bir motivasyonu yokmuş gibi, Amerika'nın Afganistan'ı unuttuğu ve sessiz kaldığı bir dönemdir. ABD'nin izolasyonist politikası ve ardından gelen tüm boyutlara ve sonuçlara ek olarak, Afganistan ve bölgedeki anarşist durum ve aşırıçılık-radikal terörist grupların ortaya çıkması en belirgin tezahürlerinden biridir. Bu dönemde bölge ve tüm uluslararası sistem için bir terör yuvası olan Afganistan, Taliban İslam Emirliği'nin yönetimine tanık olmuştur. Taliban rejimi Afganistan'a onarılamaz zararlar vermekle kalmamış, aynı zamanda başta ABD olmak üzere uluslararası sisteme de zarar vermiştir. Bu adresten en belirgin uluslararası hasar, 11 Eylül olayı şeklinde değerlendirilebilir ve analiz edilebilir.²⁶⁰

Dördüncüsü, Eylül sonrası aşama; bu aşama geçmişten farklı ve yeni bir aşamadır. Bu aşamada Afganistan ile ABD arasındaki ilişkiler geleneksel durumundan çıkıp yeni bir aşamaya girmiştir. Bu dönemde Afganistan'daki iç siyasi ilişkiler, Afganların meselesi olduğu kadar Amerikalıların da meselesi haline gelerek stratejik öneme sahip olmuştur. Çünkü Afganistan'daki iç olaylar ve bu ülkede siyasi kaidelerin

²⁵⁸ Irshad, 08.03.2022, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2014/10/141001_k04_afg_us_relation

²⁵⁹ G. S Acet, & F. Doğan, "11 Eylül Olayları Sonrası Abd-Afganistan İlişkileri", İstiladan İşbirliğine. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi. 17(33), 2017, ss. 59-76.

²⁶⁰ Zakir Hossein Irshad, "Char Fasle Rawabit Afghanistan wa America" (Afganistan-ABD İlişkileri), 07.05.2022, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2014/10/141001_k04_afg_us_relation

uygulanması, ABD'nin hayati çıkarlarını doğrudan etkiliyor. ABD-Afganistan ilişkilerinin basit ve indirgemeci bir ilişki düzeyinde kalmamasının nedeni budur.²⁶¹

Amerika Birleşik Devletleri, diğer uluslararası ortaklarıyla birlikte, Afganistan'da NATO kuvvetleri şeklinde doğrudan bir varlığa sahiptir ve bu ülkedeki ilişkileri ve siyasi olayların nasıl oluştuğunu yakından gözlemler.²⁶² Afganistan ve Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkarları ve mevcut ortak iç ve bölgesel tehditlerin iç içe geçmesiyle, bu iki ülke arasındaki ilişki sadece normal bir aşamadan stratejik bir aşamaya ilerlemekle kalmamış, aynı zamanda oyunların karmaşıklığı ve ortaya çıkan IŞİD ve Taliban gibi tehditler de iki ülke arasında bir güvenlik anlaşması yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu dönemde Afganistan ve ABD arasındaki ilişki çok fazla kapsayıcı nitelikte olmuştur.²⁶³ Maksimum düzeyde ilişkilerin oluşumu ve devamı, Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'daki programları ve pratik hedefleri üzerinden analiz edilebilir. ABD, Afganistan ve bölgedeki korkunun epidemiyolojisi ile bu ülkedeki gizli ve etkili kapasiteleri göz önünde bulundurarak, Afganistan'daki varlığını ve ilişkilerini ciddiyetle sürdürmeye çalışmıştır.²⁶⁴

Afganistan ile ABD arasında güvenlik anlaşmasının imzalanması, ABD'nin başkanlık seçim sürecindeki ciddi varlığının yanı sıra bu ülkenin seçim denklemindeki etkisi, bunların hepsi Afganistan'ın iç olaylarının ABD için hala önemli ve stratejik bir konu olarak görüldüğünü gösterir. Görünen şu ki, uluslararası toplumun ve Afganistan ile Amerika arasında aktif ilişkilerin varlığının sürdüğü on üç yılda, Afganistan için iç ve uluslararası alanda ciddi kapasiteler oluşturmuş, ancak geçmiş cumhurbaşkanının düzensiz ve sıkıntılı politikaları nedeniyle bazen bu fırsatların bir kısmı kaybedilmiş ve hatta bu ülkenin bölgesel denklemlerdeki konumunu ikinci dereceye düşürmüştü. 11 Eylül 2001 olayı, Amerikan gücünü uluslararası düzeyde yeniden gösterme fırsatı

²⁶¹ Ab. Matin Mati, Ghorbandiyan, "Rawabit ABD-Afganistan" (ABD-Afganistan ilişkileri), 21.11.2022, <http://ghorbandiyan.blogfa.com/post/15/%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%B7%D8%A2%D9%85%D8%B1%8C%DA%A9%D8%A7-%D9%88%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86>

²⁶² P. Goodson, L. and H. Johnson, "U.S. Policy Toward Afghanistan After 2014", Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, 2014, pp.18-22.

²⁶³ L. Alred, And Michael Kelly, "Us Policy Towards Central Asia Under Trump", UNISCI Journal, (45), 2017, pp.44-48.

²⁶⁴ Timur Kocaoğlu, "Afganistan Ulusal Sorununun Uluslararası Boyutları". Afganistan Üzerine Araştırmalar. Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı. İstanbul, TATAV Yayınları. 2002. ss. 34-39.

vermişti. Amerika ise terörle mücadele planıyla küresel gelişmelerin öncüsü olarak bir kez daha dünyanın dikkatini kendine çekmişti. 11 Eylül terör olayını yöneten ve Taliban'ın desteklediği Bin Ladin ve El Kaide, Amerika'nın Afganistan'daki üslerine saldırarak bölgede nüfuzunu olabildiğince tesis etmesine neden olmuştur.²⁶⁵

İki ülke arasında diplomatik alanda tanımlanmış istikrarlı siyasi ilişkiler ve aktif iş birliği Afganistan için önemlidir. Afganistan artık uluslararası toplumun aktif bir ortağı ve üyesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu arada Amerika ile aktif ve istikrarlı ilişkiler özel bir önem taşımaktadır. Afganistan, Amerika'nın aktif diplomatik kapasitesinin bölgede barış ve istikrar yararına kullanılmasını beklemektedir. Amerika'nın Afganistan'a karşı olumsuz tavır sergileyen bazı ülkeler üzerinde azami baskısı, bölge istikrarın yararına kullanılabilir. Ayrıca Amerika, bazı ülkelerin olumsuz yaklaşımlarına ilişkin Afganistan halkı ve hükümetinin gerçeğini geçmişe nazaran daha fazla fark etmiştir.²⁶⁶ Amerika'nın bölgesel politikadaki desteği ve iş birliği, ortamı barış ve istikrar lehine değiştirebilir. Dünya ülkelerinin aşırıcılık ve terörizmi destekleyen ülkelere karşı sorumluluğu önemli ki bu konuda Amerika'nın rolü belirleyici ve etkili olacaktır. Bu ilişkiyi ekonomik açıdan inceleyecek olursak; 2001 yılından bu yana Amerika Birleşik Devletleri, kalkınma ve altyapı sektörünün yanı sıra birçok insani yardım sağlamıştır. Bu katkılar farklı sektörlerde dönüşüme neden olmuştur. Afganistan savaş yıllarında altyapısını kaybetmişti. Ne yazık ki, devam eden savaşlar altyapıya çok fazla zarar vermeye devam etmiştir. Taliban'ın yıkıcı eylemleri ülkenin altyapısına bir milyar dolardan fazla zarar vermiştir. Mülkün yağmalanması ve tahrip edilmesi, Taliban tarafından önemli bir savaş aracı haline gelmiştir. Bütün bunlara rağmen Amerikan yardımının devam etmesi Afganistan'ı yeniden inşa edecek ve altyapıyı yeniden aktif hale getirecektir.²⁶⁷

Bu ilişkiyi güvenlik açıdan inceleyecek olursak; Başkan Gani'nin ziyareti tam da Amerikan güçlerinin Afganistan'dan çekilme süreci devam ederken gerçekleşmiştir; bu ziyaret güvenlik açısından da ayrı bir önem taşımıştır. Öte yandan, ülkenin farklı

²⁶⁵ A. Tellis, & J. Eggers, U.S. Policy in Afghanistan: Changing Strategies, Preserving Gains (2017th ed.). Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace. 2017, pp. 24-28.

²⁶⁶ Faramarz Tamana, *Siyaset Khariji America dar Afghanistan* ss. 34-46.

²⁶⁷ R. Neumann, "Failed Relations between Hamid Karzai and the United States", *United States Institute Of Peace*, 2015, pp.8-15.

bölgelerinde savaşlar yoğunlaşmıştı. Bu ziyarete ABD'nin Afganistan'ın güvenlik ve savunma güçlerine verdiği desteğin ve iş birliğinin sürdürülebilirliğinin incelenmesi ele alınmıştır. ABD Başkanı ve Gani arasındaki görüşmede siyasi, ekonomik ve güvenlik desteğinin dayanıklılığı vurgulanmıştır.²⁶⁸ Afganistan güvenlik güçleri teröristlere karşı savaşın ana yükünü taşımakta, ama başta Amerika olmak üzere dost ülkelerin desteği çeşitli sektörlerde önemli olabilir. Bu bölümdeki temel ve önemli nokta, sorumluluk devri sırasında boşlukların araştırılmasıdır. Taliban'ın bazı bölgelerdeki başarısının temelinde bu boşluklar yatıyor.²⁶⁹ Terörle mücadelede 2001 yılından bu yana Afganistan'da uluslararası güçlerin varlığının temel amacıydı. Amerika, Bin Ladin'i Pakistan'da öldürerek veya İran'dan ayrılırken Molla Ahtar Mansur'u hedef alarak bazı başarılar elde etse de ancak bu grupların kökleri Afganistan'da hala aktiftir.²⁷⁰

Asıl konu Taliban çatısı altına sığınan terör örgütlerine karşı mücadelenin devamı için pratik yöntem ve mekanizmanın ne olduğudur. Çekilme sonrası bu mücadelede Amerika ve NATO üyelerinin rolü ne olacaktır? Bölge ve bölge dışı ülkelere yönelik tehditler varsa, bununla nasıl başa çıkılmalıdır? Amerikan ve NATO güçlerinin çekilmesinin ardından terörle mücadele, iki ülke arasındaki önemli ve temel tartışmalardan biridir. Afganistan bu mücadelede üzerine düşeni yapıyor, ancak diğer ülkelerin uluslararası terörizm olgusuna karşı aktif bir rol oynamasını bekliyor. Önemli konulardan biri terör örgütlerinin desteklenmesidir. Taliban ve diğer gruplar, diğer ülkelerin desteği olmadan savaşı sürdüremezler. Terörü kendi çıkarları için siyasi bir araç olarak kullanan ülkelerle yüzleşmek gerekiyor. Bazı hükümetlerin terörizme verdiği destek izlenmeli ve ciddiyetle ele alınmalıdır.²⁷¹ Asıl mesele, Amerika'nın bu alanda aktif ülkelerden biri olduğu barış sürecinin kaderidir. ABD ile Taliban arasındaki anlaşmanın imzalanmasından sonra, olumlu görüşmeler ve şiddetin azaltılması konusunda iyimserlik oluşmuştu. Taliban şiddeti azaltma, El Kaide ile bağları kesme ve

²⁶⁸ Alexander Knyazev, "Avrasya'nın Büyük Güçlerinin Mevcut Afganistan Politikaları: Rusya, Çin, Hindistan ve İran", Çeviren: Sercan Doğan, Ortadoğu Analiz, İnceleme, Cilt: 3, Temmuz-Ağustos 2011. ss. 79-82.

²⁶⁹ Shah Hossein Mortazavi, 8 Sobh, "Fasle Taze Rawabit Afganistan-ABD" (Afganistan-ABD ilişkilerinin yeni bölümü), 05.04.2021, <https://8am.af/a-new-chapter-in-us-afghan-relations/>

²⁷⁰ A. Tellis, & J. Eggers, pp.26-32.

²⁷¹ P. Gallis, NATO in Afghanistan: *A Test of the Transatlantic Alliance*, Connection, Vol. 6, no. 3, 2007, p.12-17.

hükümetle olumlu ve yapıcı diyalog kurma sözü vermiştir. Ne yazık ki taahhütlerinin hiçbirini yerine getirilmemiştir. Trump döneminde Amerika'nın Taliban ile anlaşması bu gruba meşruiyet kazandırmıştır. Buna ilave olarak Taliban, sahte gururlarıyla hükümetle yapıcı müzakerelere girmeyi reddetmiştir.²⁷²

ABD'nin Afganistan'dan ayrılmak istese de NATO Afganistan'ı terk etmeyebilir. Çünkü, Afganistan'ın bölgedeki stratejik konumu, Çin, Hindistan, İran, Rusya ve Pakistan'a yakınlığı, kuzeyden güneye ve doğudan batıya, Afganistan'ın Asya'ya geçiş rolü, NATO açısından önemli faktörlerdir. Yine de Afganistan konusunda NATO, Amerika'nın stratejisini izleyecektir. Genel Sekreter ve NATO üyelerinin her zaman "Afganistan'a Amerika ile birlikte geldik ve birlikte gideceğiz" vurgusu yapan açıklamalarında açıkça görülmektedir. Afganistan'ın NATO ile 2014 yılında imzaladığı güvenlik anlaşmasının yanı sıra IŞİD, El Kaide ve bağlantılı kolları Afganistan'da varlığını sürdürüyor ve Taliban, IŞİD ile bağlarını kopardığını henüz kanıtlamış değildir. Yine de Amerika geri çekilirse Afganistan'ın NATO'yu Afganistan'da kalmaya ikna etmesi zordur.²⁷³ El Kaide ve IŞİD'in Afganistan içindeki terör tehditlerini, Taliban'ın El Kaide ile bağlarını kesme konusundaki samimiyetsizliğini açıklayarak, NATO ile yaptığı 2014 anlaşmasına atıfta bulunarak Afganistan, NATO ile ilişkilerini yeni koşullara ve gereksinimlere göre sürdürebilir. NATO artık Afganistan'daki birliklerinin varlığıyla ilgilenmeyebilir, ancak Afganistan NATO'yu Afganistan'a askeri yardımı sürdürmeye ikna etmelidir.²⁷⁴ Elbette bu, Afganistan'ın önümüzdeki yıllarda NATO'nun stratejisini doğru şekilde analiz etmesi ve NATO'nun büyük stratejisindeki konumunun kesin bir tanımını yapması halinde mümkün olacaktır.²⁷⁵

²⁷² S. Dorani, "America in Afghanistan Foreign Policy and Decision Making from Bush to Obama to Trump", *Bloomsbury publishing*, UK. 2019, pp. 22-35.

²⁷³ Qais Ahmed Qadri, "Subhe Kabul, Mamuryat NATO dar Hukumate Biden" (Biden hükümetindeki NATO misyonu ve NATO-Afganistan ilişkilerinin geleceği), 01.05.2021, <https://subhe Kabul.com/%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%D8%AA/natos-mission-in-biden-and-the-future-of-nato-afghanistan-relations/>

²⁷⁴ Ab. Matin Mati, Ghorbandiyan, "Rawabit ABD-Afganistan" (ABD-Afganistan ilişkileri), 07.09.2021, <http://ghorbandiyan.blogfa.com/post/15/%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%B7%D8%A2%D9%85%D8%B1%8C%DA%A9%D8%A7-%D9%88%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86>

²⁷⁵ Nurşin Ateşoğlu, Güney, "Batı'nın Yeni Güvenlik Stratejileri AB, NATO, ABD", İstanbul; Bağlam Yayınları, 2006, ss. 43-47.

3.2. Afganistan-İran İlişkileri

Afganistan ve İran Arasındaki ilişkiler geçmişten günümüze bazen olumlu bazen de olumsuz şekilde gelişmiştir. Afganistan'ın İran ile yaklaşık 936 km'lik sınırı bulunmaktadır. Ayrıca Afganistan ve İran arasında tarihî, dinî ve kültürel bağlantıları vardır. Afganistan'ın dış ülkeleri ile ilişkilerinin çok önemli bir kısmını Afganistan ve İran Arasındaki ticari ve siyasî ilişkiler temsil ve teşkil etmektedir. Afganistan'ın Pakistan ile ilişkileri gergin olduğu zamanlarda Afganistan dış dünyaya açılması İran üzerinden gerçekleşmektedir.²⁷⁶ Afganistan'ın büyük güçler tarafından işgal edilmesi ülkenin siyasî ve içtimai çalkantılarla karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır. Ancak bu işgal ve kargaşa sadece Afganistan'ı değil, bölgede bulunan ve Afganistan'ın diğer komşu ülkelerle olan ikili ve çoklu ilişkilerini de etkilemektedir. Bu ülkelerden birisi İran'dır. Örnek olarak 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi sonucunda yaklaşık iki milyon Afganistanlı mülteci İran'a göç etmiştir. Bu durum İran'ı ekonomik açıdan zor durumda bırakmıştır. Ayrıca Sovyet Ordusunun 1989 yılında Afganistan'ı terk etmesi sonrasında 1990'lar boyunca ülke içinde yaşanan istikrarsızlık ve başlayan iç savaşlar İran'ın güvenlik kaygılarının artmasına neden olmuştur. İran'ın düşman olarak gördüğü Taliban 1996 yılında Kabil denetimi ele geçirmiş, bu durum, İran'ı Afganistan'daki gelişmeler yakından takip etmeye ve bu gelişmelere yönelik proaktif bir politika uygulamaya sevk etmiştir.²⁷⁷

Taliban'a karşı İran'a kültürel ve dini açıdan yakın olan Şii'lere farklı yollardan kendi çıkarları için destek vermiştir. İran, 2001'den sonrası dönemde Afganistan'da kurulan yeni hükümetle yakın siyasî ve ekonomik ilişkilerini geliştirmiştir. İran Tokyo konferansta Afganistan ile yaptığı yardımlar vasıtasıyla Afganistan'daki nüfuzu artmıştır.²⁷⁸ Taliban hükümetinin devrilmesinden sonrası dönemde Afganistan'da en önemli dış aktörlerden birisi olmuştur. Ayrıca 2001'dan sonra İran Afganistan'ın önemli bir ticari ortağıdır. Böylece, bölgede İran ve Afganistan gelişmelerini ve İran Afganistan'da nasıl bir rol çalıştığını anlaşılması için Afganistan'ın İran ile ticari ve siyasi ilişkilerinin incelenmesi gerekmektedir.

²⁷⁶ Abdul Hamid Mobarez, s. 486.

²⁷⁷ Bkz: Yaşar Semiz, "Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri", Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt; 5 Sayı; 9, Konya, 2005, ss. 23-34.

²⁷⁸ Abdul Hamid Hamid Mobarez, s. 492.

Afganistan ve İran arasında ekonomik ilişkilerin genişlemesi için muhtelif alanlarda her iki ülke arasında iş birliği yapılmıştır. Bunlar ticari, ekonomi, tarım alanlarında, kültür, bilim, eğitim, telekomünikasyon ve diğer alanlarda da iş birliği yapılmıştır. Örneğin 2013 yılında Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai'nin İran'a yaptığı son ziyareti sırasında Hassan Ruhani ile Stratejik İşbirliği Anlaşması imzalamıştı.²⁷⁹ Anlaşmada karşılıklı askeri, istihbarat ve ekonomik iş birliği içermektedir. Anlaşma esas olarak bir güvenlik anlaşmasıdır. En son Afganistan ve İran arasında yapılan bu anlaşma çok kapsamlıdır.²⁸⁰

Anlaşmada askeri eğitim alanlarında deneyim alışverişi, terörle mücadele, organize suçla mücadele, ortak askeri tatbikatlar yapmak, “ortak terörizm, uyuşturucu ve diğer tehditlere karşı” mücadele, “ulusal güvenlik tehditleri alanındaki gelişmeler”, Orta, Batı ve Güney Asya ile ilgili istihbarat paylaşmaktır. Ayrıca buna ek olarak transit, yatırım, ilmi, eğitim değişimleri ve turizm sektörü alanındaki iş birliğini geliştirmektedir.²⁸¹ İran ve Afganistan ortak önemli ekonomik projelerinden biri, İran ve Afganistan'ın büyük şehri olan Herat'a demiryolları ile bağlamaktır. Havf-Herat demiryolu 191 km uzunluğunda, 77 km'si İran arazisindedir, 114 km'si ise Afganistan arazisinden geçmektedir. Ayrıca proje tamamlandıktan sonra “Havf-Herat demiryolu hattı gelecek 10 yılda, yıllık 100 milyon ton yük taşıma kapasitesine sahip olacaktır. Bu projenin gerçekleştirilmesi ile her iki ülke arasında iş birliği artacaktır. Taşıma maliyeti azalacak, her iki ülke arasındaki ticaret daha da geliştirecektir. Ayrıca Afganistan, deniz kıyısına yol bulacaktır.²⁸²

Afganistan'da tren yolları inşası için çoğu proje planlanmıştır. Ancak tüm bu projelerin inşası imkânsız gibi görünüyor, eğer tüm bu projelerin gerçekleşmesi imkânı varsa da mali yönden yararlı olmayabilir ve Afganistan'ın milli gelirlerinde azalmaya sebebi olabilir. Bu nedenle Afgan hükümeti ilk önce tren yolları inşa etmektedir.²⁸³

²⁷⁹ Alexander Knyazev, s. 79.

²⁸⁰ Mustafa Caner, Kriterdergi, “İran'ın Afganistan Siyaseti”, Eylül 2021, <https://kriterdergi.com/dosya-afganistan/iranin-afganistan-siyaseti>

²⁸¹ Jan M. hemat, “Afganistan ve İran Arasındaki Ticari ve Siyasi İlişkiler”, Uluslararası Ticaret ve Finans Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s.69.

²⁸² Duwche Pashto News, 10.05.2022, <http://p.dw.com/p/Grjv>

²⁸³ World Bank. “Afghanistan- Resource Growth Corridor:” Railway Development Plan. Rapor No: 79683. Washington DC, 2013, p. 36.

Afganistan ve İran arasındaki su üzerine problemlerini inceleyecek olursak; Helmand Nehri, Kabil'in kuzeybatısındaki Baba ve Paghman Dağlarından kaynaklanmaktadır. Helmand Nehri 1.150 km uzunluğunda Afganistan'ın uzun nehridir. Helmand Nehri su yolunu yaklaşık %84'ü Afganistan'ın içinde, kalanı Afganistan dışında yer almaktadır.²⁸⁴

Helmand Nehri Havzası, Afganistan'ın yüzey alanının yaklaşık yüzde 45'ini oluşturmaktadır. Ancak nehir, ülkenin toplam su kaynaklarının sadece yüzde 10'u kadar katkıda bulunuyor. Helmand Nehri Havzası'nda yeterli baraj ve su deposu olmadığı için kuru ve yağışlı yıllarda su akışı kontrol edilmediğinden Helmand'daki arazilerin sulama miktarı sınırlanmaktadır. Bazı çiftçiler yetersiz su kaynağının olduğu yerleri haşhaş ekimine teşvik ettiklerini iddia etmiştir. Çünkü haşhaş az sulanıyor ve dayanıklı bir üründür. Afganistan ve İran arasındaki su problemi, su kıtlığı zamanında siyasi anlayış ve koordinasyon olmadığı için arttırılmıştır. Gelecekte kuraklık yaşanırsa Afganistan ve İran arasında su üzerine problemleri daha da artabilir.²⁸⁵

Afganistan ve İran arasındaki sınır sorununu inceleyecek olursak; İran-Afganistan sınırı, genel olarak İran ve Afganistan kuzey-güney arasında uzanır. Ayrıca bu büyük coğrafi bölgenin şu anki siyasi bölünmesi ve kültüre ilişkileri 18. yüzyıla kadar uzanır.²⁸⁶ Afganistan'ın batı tarafında İran ile iki sınır çizgisi bulunmaktadır. Bu sınır çizgiler MacMahan ve Fahrettin çizgileri olarak adlandırılır. a) MacMahan Sınır Çizgisi: Afganistan'ın güneybatısında bulunan Sistan bölgesi, tarihin farklı dönemlerinde bazen Afganistan yönetimi altında bazen de İran yönetimi altında olmuştur. Ahmet Şah Baba yönetiminden yani 1747 yılından 19. yüzyılın yarısına kadar Sistan Afganistan toprağının parçasıydı. Amir Şir Ali Han hakimiyeti döneminde bu bölgedeki kabile lideri Şir Ali olarak adlandırılan kendi kabile ile İran vatandaşı kabul etti ve kabilesi ile beraber İran devletine teslim olmuştur. Bu olaydan sonra Afganistan ve İran arasında sınır problemi ortaya çıkmış, bu çizgi zorunlu bir hale gelmiştir. Afgan ve İran

²⁸⁴ A. Jalal, "Uluslararası Hukuka Göre Afganistan Suyollarının Hukuki Durumu", Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Haziran 2015. s. 31.

²⁸⁵ P. Hanasz, "The Politics of Water Security between Afghanistan and Iran", Independent Strategic Analysis of Australia's Global Interests. *Strategic Analysis*, 1 March 2012, Paper. pp. 2-3.

²⁸⁶ "Encyclopaedia Iranica Boundaries of Afghanistan", 28.08.2022, <http://www.iranicaonline.org/articles/boundaries-iii>

hükümetleri sınır problemlerini çözmesi için bir sonuca ulaşamamışlardır.²⁸⁷ İran ve Afganistan arasında yaşanan sınır problemiyle ilgili 19. yüzyılın sonlarından 1930'lu yıllara kadar tam manası ile bir çözüm gerçekleşmemiştir. İran ve Afganistan arasındaki sınır sorunu dönemin en büyük gücü olan İngiltere 2 yılda çözemediğini, en sonunda Türkiye 6 ayda çözmüştür. Türkiye bu görevi ihlas ile yaptığı için Türkiye hem Güney Asya'da hem de uluslararası arenada bir prestij sağlayan unsur olmuştur.²⁸⁸

Afganistan ve İran arasındaki ilişkileri belirleyen birkaç unsur üzerinde durulmaktadır. Bu unsurlar: etnik, tarihi, kültürel, güvenlik ve ekonomik unsurlar olarak sıralanabilir. İran'la ilişkileri etkileyen dış faktörler arasında ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan'ı sıralayabiliriz. İran-ABD denklemini inceleyecek olursak; İran'ın son yıllarda Afganistan açısından yapıcı bir etkileşimi olmamıştır. Belki de Hindistan ve Pakistan'ın sorunlarının yanı sıra Batı ile olan sorunları nedeniyle bu iş birliğinin eksikliği Afganistan'ın sadece ABD ve NATO'ya güvenerek büyümeye devam etmesine neden olmuştur.²⁸⁹ Afganistan'ın komşuları ile arasındaki ilişkilerin düzeyi yeterli ve yapıcı olmayınca, tek başına Batı'nın varlığı Afganistan'ın bölgesel sorunlarını çözemez. Afganistan'da istikrarın sağlanmasında İran'ın rolü ne şekilde etkili olacağını inceleyecek olursak, Afganistan'da güvensizliği artıran eksikliklerden biri, bölge ülkeleri arasında Afganistan meselesi ile ilgili fikir birliğinin olmamasıdır.²⁹⁰ Bu ülkelerden biri de İran'dır. İran'ın özellikle son yıllarda Afganistan ile ilgili zayıf taraflarından biri, Afganistan'a yönelik ortak bir politika oluşturabilecek uyumlu bir ekibin eksikliği olmuştur.²⁹¹ Eğer Afganistan'a yönelik dış politikasını ortak ve tutarlı bir şekilde açıklayabilseydi, Afganistan'da daha elverişli bir İran varlığı söz konusu olur ve karşılıklı fayda sağlanabilirdi. Ne yazık ki bu organların her biri Afganistan'a karşı

²⁸⁷ N. Rafiq, *Joghrafya Dowalasum Tolgay*, (10. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı. Afganistan İslam Cumhuriyet. Milli Eğitim Bakanlığı) 2017, Kabul, ss.14-18.

²⁸⁸ E. Küçük, "Türkiye'nin Arabulucu Rolü:" İran-Afganistan Sınır Hakemliği. *Tarih Okulu Dergisi*, 11(34), Haziran. 2018, ss. 810-811.

²⁸⁹ Aneja, Atul, "India to Develop Iranian Port", *The Hindu*, May 5, 2013. As of November 7, 2021, <http://www.thehindu.com/news/national/india-to-develop-iranian-port/article4684162.ece>

²⁹⁰ Arif Keskin, "ABD-İran Gerginliğinde Yeni Bir Dönem: *ABD-AB Yakınlaşması Stratejik Analiz*, Cilt 5, Sayı 60, 2005, ss. 57-59.

²⁹¹ Ali Omid, Sipri "Afghanistan Regional Dialogue", Iran's narrative of security in Afghanistan and the feasibility of Iranian-US engagement, Department of Political Science, University of Isfahan, *Afghanistan Regional Dialogue Background*, Paper No. 2, September 2013. Iran, pp.185-193.

kendi bağımsız politikasını uygulamıştır ve doğal olarak bu bölünmenin bir sonucu olarak mevcut süreçlerde etkin bir İran varlığı görülmemiştir.²⁹² İran'ın katılımı ve faaliyetinin doğası, ABD'nin Afganistan'daki varlığından bu yana değişmiştir. İran kendi çıkarları için fırsat aramaktadır.

Afganistan, İran için kültürel, sivil ortaklıklar, coğrafi bağlar ve ortak tarihsel açısından dünyanın en yakın ülkelerinden biridir. Dünyanın hiçbir yerinde Farsça veya Darı dili, Afganistan'daki kadar önemli olmamıştır.²⁹³ İki ülke arasında daha iyi bir ilişki için beklentileri artıran çok sayıda örnek vardır. İran'ın Afganistan üzerinden sağlanabilecek uluslararası toplumla bağlantısı unutulmuştur. Taliban, İran'ın bölgedeki en büyük ideolojik rakibi iken, İran Taliban'ı desteklemek veya ABD ile ittifak yapmak için bir yol ayrımındadır. Afganistan'daki Taliban yönetimi sırasında iki ülkenin askeri çatışmanın eşiğine kadar geldiğini de unutmamak gerekir.²⁹⁴ İran, ABD ve Batı'nın Afganistan'daki varlığına karşı çıkmakta ve bu varlıkla, bölgedeki hegemonyasını artıramayacağını ve bölgenin ötesindeki güçlerle uğraşmak zorunda kalacağını hissetmektedir.²⁹⁵ Irak örneğinde olduğu gibi. İran iyi fırsatlara sahip olabilirken, ABD'nin Irak'taki hâkimiyeti nedeniyle çok başarılı olamamıştır. Bu nedenle ABD'nin Irak topraklarındaki başarısızlığından ve ona karşı hareketlerinden memnuniyet ifade etmiştir.²⁹⁶ Tabii ki, Irak ve Afganistan konusu farklı meselelerden ibarettir. İran'ın Irak'ta tarihi bir etkisi vardır, orada İran'ın çıkarlarına hizmet eden partiler mevcuttur. Orada İran'ın Batı'ya yönelik siyasi yönelimi, Doğu'dan daha büyüktür. Irak, İran'ın ABD'ye meydan okuyabileceği ve Batı ile sözde hesaplaşabileceği bir bölgedir. İran'ın Ortadoğu'daki dış politikası da deneyimlidir. Ancak Afganistan'daki durum farklıdır. Afganistan meselesi, terörle mücadele için küresel bir konsensüsün sonucudur. Afganistan'daki ABD varlığının meşruiyeti uluslararası bir meşruiyettir. Ancak Irak'ta

²⁹² Eylem Yılmaz, Euronews, "İran gerilimi bölgeyi nasıl etkileyecek?" 10/01/2021, <https://tr.euronews.com/2020/01/10/iran-geriliminin-bolgeye-etkisi-abd-nin-turkiye-ye-ihhtiyac-artacak-mi>

²⁹³ Kazım Ütük, "İran'ın Orta Asya Politikası", 2023, Sayı 14, 2002, ss. 14-20.

²⁹⁴ Patrick Bet David, PBD, "History of US-Iran Conflict Explained", 17 September 2022, <https://www.patrickbetdavid.com/history-of-us-iran-conflict-explained/>

²⁹⁵ Mustafa Caner, SETAV, "İran'ın Afganistan Siyasetini Anlamlandırmak", 17 Temmuz 2021, <https://www.setav.org/iranin-afganistan-siyasetini-anlamlandirmak/>

²⁹⁶ Tayyar Arı, Irak, İran ve ABD, İstanbul, Alfa, 2004, ss.45-50.

başından beri bu meşruiyet yoktu ve hatta birçok ABD müttefiki Irak'ın işgaline karşı çıkmıştı.²⁹⁷ Dolayısıyla İran ayrı bir taraf olamaz ve ABD'nin Afganistan'daki varlığını Irak örneğinde olduğu gibi gayrimeşru olarak kınamaz. Çünkü o dönemde Afganistan hükümeti ABD ve Batı'nın varlığını talep etmişti.²⁹⁸ İran 2001'de Bonn Konferansı'nda ve ardından Londra, Tokyo ve Afganistan'la ilgili konferanslarda bulunması, Afganistan'da uluslararası toplumla ve hatta ABD gibi rakipleriyle bir masaya oturabileceğini göstermiştir.²⁹⁹

Afganistan istikrarının sağlanması, İran ile Batı arasındaki bağları yeniden kurabilirdi. Uluslararası düzeyde İran'ın, Afganistan'ın ve Batı'nın çıkarlarına hizmet eden ilişkiler, Afganistan ve İran'ın bölgesel rakiplerini izole edebilirdi. İran'ı Afganistan'ın kapılarının arkasında tutan sebeplerden biri de nükleer enerji meselesidir. Afganistan'daki yardımı ve rolü karşılığında İran, devam eden nükleer zenginleştirme konusunda Batı'dan tavizler arıyor gibi görünmektedir.³⁰⁰ Aslında İran, Afganistan'ı Batı'ya karşı bir oyun kartı olarak kullanmaktadır. Batı, nükleer meselesi ile ilgili yeşil ışık gösterirse Batıya, Afganistan'daki sorunlarının çözülmesine yardımcı olacaklarını belirtmiştir. Afganistan, İran'ın Batı ile daha fazla pazarlık gücü elde edebileceği bir ülke olmasına rağmen İran bu durumu gerektiği gibi kullanmamıştır. Örneğin, Pakistan üzerinden Afganistan'a giden NATO tedarik yolların tehlikeye girmesi, NATO'nun Rusya ile sorunları, Orta Asya üzerinden Afganistan'a hava yoluyla erzak sevkiyatının verimsizliği, doğal olarak geriye kalan tek yol İran'dır.³⁰¹ İran bu durumu değerlendirip, toprakları üzerinden NATO'ya sivil bir tedarik yolu sağlanması karşılığında nükleer konuda tavizler alabilirdi. Nedense gündeme getirilmeyen bir diğer konu ise İran'ın Afganistan ile Batı arasında her zaman bilimsel arabulucu olduğudur. Afganistan'daki Farsça bilimsel kitapların çoğu, İranlı yazar ve araştırmacılar tarafından yazılmış ve

²⁹⁷ Yasemin Konukçu, "Küresel hegemonya ve güç dengeleri bağlamında ABD-İran ilişkileri", *Marmara Üniversitesi (Doktora Tezi)*, İstanbul, 2018, ss.49-61.

²⁹⁸ Yaşar Semiz ve Birol Akgün, "Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri" Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Konya. 2018, ss. 116-121.

²⁹⁹ Semiz, Cilt: 5 Sayı: 9, ss.58-67.

³⁰⁰ Mustafa Caner, *Kriter Dergi*, "İran'ın Afganistan Siyaseti", Eylül 2021, <https://kriterdergi.com/dosya-afganistan/iranin-afganistan-siyaseti>

³⁰¹ Aman, Fatemeh, and Barbara Slavin, "Iran-Afghanistan and South Asia:" *Resolving Regional Sources of Instability*, Washington, D.C. Atlantic Council, 2013. ss. 53-57.

çevrilmiştir. Sanayi, meslek ve hatta eğitim çoğu zaman İran üzerinden Afganistan'a aktarılıyor.³⁰² Kültürel ve tarihsel benzerliklere dayanarak, gelişme modelleri nispeten eşzamanlı olmuştur. 1311'de Kabil Üniversitesi'yle eşzamanı 1313'te Tahran Üniversitesi'nin kurulması bu tesadüfün açık bir örneğidir.³⁰³

Afganistan'daki krizlerden biri de enerji krizi olduğu için İran, nükleer bilgisini Afganistan'a aktarmayı önerebilirdi. Bu şekilde İran, nükleer bilgisini Afganistan'ın geliştirmesi için kullanarak, nükleer bilgisini enerji üretimi için kullandığını göstererek uluslararası topluma güvence verebilirdi.³⁰⁴ Çoğunun görüşü, İran'ın Afganistan'da bulunma kapasitesinin çok fazla olduğu ama görmezden gelindiği yönündedir. Her halükârda İran bölgesel bir güçtür. Afganistan'daki bölgesel nüfuzuyla orantılı olarak her iki ülkenin çıkarları için yararlı bir varlığa sahip olabilir. Ayrıca Afganistan, Pakistan'la ilgili düşüncesine karşı, İran'a olumlu bir bakış açısına sahiptir.³⁰⁵ ABD, Afganistan sorununun, yerel kökleri ve uluslararası sonuçları olmasına rağmen, bölgesel bir çözüm olduğunu ve Afganistan'da istikrar ve güvenliği sağlamak için komşu ülkelerin kapasitesinin kullanılması gerektiğini anlamıştı.³⁰⁶ Bu stratejide bir şekilde yabancı güçlerin çekilmesinden söz edilmektedir. Ancak yabancı güçlerin Afganistan'dan çekilmesi bu ülkedeki zaferle bağlantılıysa, o zaman zafer önemini açıklamak gerekir. Zafer, El Kaide-Taliban'ın tamamen ortadan kaldırılması anlamına mı yoksa, güçlü bir hükümetin kurulması, demokrasi ve ifade özgürlüğünü genişletmesi ve hukukun kurumsallaşması anlamına mı geliyor? Zaferi, Taliban ve El Kaide'nin ortadan kaldırılması olarak düşünürsek, bu kadar kısa sürede zaferi elde edilemez. Zaferden bahsederken, hukukun ve demokrasinin kurumsallaşmasıysa, yıllar süren eğitim

³⁰² Alam Shah, "The Changing Paradigm of Iranian Foreign Policy Under Khatami," *Strategic Analysis*, Vol. 24, No. 9, December 2000, pp. 1629–1653.

³⁰³ M. H. Sadat, and Hughes, J. P. US–Iran engagement through Afghanistan, *Middle East Policy*, no. 1, vol. 17 (spring 2010), pp. 31–51.

³⁰⁴ Afrasiabi, Kaveh L. "The Iran-Pakistan Nexus," Asia Times Online, January 13, 2006. As of November 7, 2021, http://www.atimes.com/atimes/South_Asia/HA13Df03.html

³⁰⁵ Brzezinski Zbigniew, Büyük Satranç Tahtası, Çev. Ertuğrul Dilebaş, *Ergun İCocabiyık, İstanbul: Sabah Kitapları*, 1988, ss.124-133.

³⁰⁶ Mohammad Tohidfam and Farhad Paydar, *Research Letter of International Relations RLOIR*, "America's Strategy in Afghanistan and Its Impact on National Security of Iran", 09.07.2022, http://prb.iauctb.ac.ir/article_524303.html?lang=en

önkoşullarına ihtiyaç olacağını vurgulamak gerekir.³⁰⁷ Dolayısıyla zaferin kesin bir tanımını olmadığını ve ne zaman kazanılacağı söylemek mümkün olmadığını açıklayabiliriz. Afganistan'ın jeostratejik, jeoekonomik ve jeokültürel konumu Batı ve özellikle NATO için önemli olduğunu unutulmamalıdır. ABD'nin bir gün Afganistan'dan ayrılmak istediğini varsayarsak, NATO Afganistan'ı terk etmeyebilir.³⁰⁸ Çünkü, Afganistan'ın bölgedeki stratejik konumu, Çin, Hindistan, İran, Rusya ve Pakistan'a yakınlığı, kuzeyden güneye ve doğudan batıya Afganistan'ın Asya'ya geçiş rolü, NATO'yu oluşturan faktörlerdir. ABD bu fırsatları asla kaçırmaz.³⁰⁹ Son yıllarda NATO için askeri ve siyasi amaçların yanı sıra demokrasiyi desteklemek, kültürel bir hedef olmuştur. Bu kültürel hedefler aynı zamanda siyasi ve askeri hedeflere de yol açabilir, (liberal demokrasi kültürünün geliştirilmesi yoluyla hegemonyanın sağlanması.) Afganistan'daki NATO, ekonomik, kültürel ve askeri-stratejik hedeflerin yanı sıra Afganistan'ın yeniden inşasını gerçekleştiren Provincial Reconstruction Teams (PRT) veya İl İmar Timleri çerçevesinde çok amaçlı bir örgüttür.³¹⁰

3.3. Afganistan-Çin İlişkileri

Bilindiği üzere tarihi İpek Yolu, Asya'yı Akdeniz üzerinden Avrupa'ya bağlayan bir karayoludur. Bu yol Afganistan'dan geçilmiştir. Çinliler bu karayolu üzerinden Afganistan'a, bölge ülkelerine ve Avrupa'ya olan ticari ilişkiler kurmuştur.³¹¹ Afganistan ve Çin arasındaki siyasi ilişkiler Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonraki dönemde, Tsetong'un Chiang Shai liderliğindeki diğer Çinli güçlere karşı kazandığı zaferle başlamıştır. İki Çinli yönetimi olmasına rağmen (Çin Halk Cumhuriyeti ve Famosa Adası'ndaki ABD destekli Çinliler) Afganistan, Çin Halk

³⁰⁷ Basar, Eray, "The Roles of India and Pakistan in Afghanistan's Development and Natural Resources", ed. Steven A. Zyck, Norfolk, Va. *Civil-Military Fusion Centre*, 2012. ss. 42-46.

³⁰⁸ Birol Akgün, "Amerikanın Yeni Dünya Vizyonu ya da Yaklaşan Küresel Anarşi", *Stratejik Analiz*, Sayı 37, 2003. ss. 81-85.

³⁰⁹ Barnett R. Rubin with Sara Batmanglich, MIT Center for International Studies, The U.S. and Iran in Afghanistan: *Policy Gone Awry*, New York University, US, October 2008, pp.72-78.

³¹⁰ Abdul Shakoor, ss. 17-25.

³¹¹ Zhao Hong, China's Afghan Policy: The Forming of the March West strategy? *Institute for National Security Strategy*, Chin, 2013, pp.35-41.

Cumhuriyeti’ni tanımış ve ülke ile siyasi ve diplomatik ilişkilere girmiştir.³¹² Çin Halk Cumhuriyeti’nin Afganistan Şahı Hükümeti ile ilişkileri, karşılıklı ülke ziyaretlerinin ardından gelişmeye başlamıştır. Her zaman sessizlik politikası izleyen Çin Halk Cumhuriyeti, Kabil’deki Bagram Tekstil Fabrikasını, Pervandaki su, elektrik barajını ve Drenthe’deki balık yetiştiriciliği projesini gerçekleştirmiştir.³¹³ Zahir Şah döneminde Afganistan ile Çin arasındaki iyi anlayış, yakınlık, karşılıklı iyi niyetlerin belirlenmesi ve dostluk derneklerinin kurulması ile ilişkiler dahada yakınsamıştı. Afganistan-Rusya Savaşı sırasında Çin, Afganistan mücahitlerine önemli yardımlarda bulunmamıştı. Elbette bölgedeki iki büyük komünist ülke arasında rekabet vardı, ancak Afganistan, iki komünist dev arasında tam bir tarafsızlık politikası izlemiş ve bu tutumunu sonra da devam ettirmiştir.³¹⁴ Çin’in büyük bir projesi olan Logar eyaletindeki “Aynak Bakır” madenine verdiği teklifi kazanması, Afganistan-Çin ilişkilerini yeni düzeye taşımıştır. ABD-NATO’nun liderliğindeki uluslararası koalisyonun Afganistan’daki askeri, siyasi ve ekonomik varlığı, bu ilişkilerin gelişmesini engellememiştir. Çin’in Pakistan ile de yakında ilişkileri vardır. Bu ilişkiler devam etikçe Afganistan’ın Çin’le ilişkileri kuşkusuz daha da genişleyecektir.³¹⁵ Özellikle Çin büyük bir ticari giyim üreticisi olduğundan beri, Kabil pazarları Çin malları ile dolmuştur. Afganistan, siyasi farklılıklara sahip olan ancak 100 milyar dolarlık hazineye ulaşması planlanan Çin ve Hindistan ile dostluğunu sürdürüp bölge ülkeleri özellikle Pakistan, Çin ve Hindistan arasında bir köprü olmayı planlamıştır.³¹⁶

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra iki kutuplu dünya yok olmuş ve dünyanın tek gücü olarak ABD boy göstermeye başlamıştır. Rusya Devlet Başkanı

³¹² Erman Kubilayhan, “Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikasında Afganistan”, *YÖK Ulusal Tez Merkezi-Bahçeşehir Üniversitesi*, Dergi: Karadeniz, 2019, ss.18-25.

³¹³ Bonnie Girard, TheDiplomat, “China-Afghanistan Relations”, august 23, 2021, <https://thediplomat.com/tag/china-afghanistan-relations/>

³¹⁴ Shubhangi Pandey, ORF, “Understanding China’s Afghanistan Policy: *From Calculated Indifference to Strategic Engagement*”, Observer Research Foundation, *Issue Brief No. 305*, 2022, <https://www.orfonline.org/research/understanding-chinas-afghanistan-policy-from-calculated-indifference-strategic-engagement-54126/>

³¹⁵ Andrew Small, “China’s Caution on Afghanistan-Pakistan,” *The Washington Quarterly*, July, 02.04.2022, https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/twq10julysmall.pdf

³¹⁶ Raffaello Pantucci, RUSİ, “Central Asia and Afghanistan”: *Old Fears, Old Actors, New Games*, 27 July 2021, <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/central-asia-and-afghanistan-old-fears-old-actors-new-games>

Vladimir Putin ve Çin Şansölyesi Jiang Zemin, 1950’de Soğuk Savaş’tan sonra bölgenin en büyük ve en güçlü iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran bir iş birliği anlaşması imzalamışlardır.³¹⁷ Çin çeşitli zamanlarda uyguladığı dış siyaset çizgisini (bölgesel, siyasi ve askeri çatışmalara girmek istemediği) değiştirerek askeri ve ekonomik büyüme politikasını izlemiştir. Pakistan hem Çin’den hem de ABD’den ustalıkla büyük fayda sağlamasına rağmen, 11 Eylül sonrasında, Çin’i ABD’ye rakip yapmaya çalışmıştır. Ancak Çin ABD’ye karşı çıkmadan Afganistan ile özellikle ekonomik alanda ilişkilerini sürdürmüştür.³¹⁸ Kuşkusuz ekonomik ilişkilerin gelişmesi iki ülke arasındaki siyasi ve kültürel ilişkilerin gelişmesine yol açacaktır. Çin’in Afganistan’daki temel çıkarışı istikrardır. Çünkü Afganistan’daki huzursuzluk, özellikle Şincan’da (Doğu Türkistan) Çin’in iç güvenliğini tehdit eden İslami köktenciliğin artmasını istemediklerinden. Afganistan’da bir seçim söz konusu olduğunda Çin, tarafsız olmaktan ziyade istikrarı ve etkili bir hükümet görmeyi tercih etmektedir.³¹⁹ Çin, geleneksel olarak, ne pahasına olursa olsun Afganistan’a ciddi müdahaleden kaçınması gerektiğine inanmaktadır. İngiltere, Sovyetler Birliği ve ABD’nin Afganistan bataklığına düştüğünü gören Çin, Afganistan’ın her zaman “imparatorlukların mezarlığı” olduğuna inanmıştır.³²⁰ Çin’in Afganistan’daki ABD varlığına ilişkin genel görüşü çelişkilidir. Bu varlığın olumsuz tarafı, daha sonra Çin’i kontrol altına alacağı olasılığıdır; zira ABD Avrupa-Asya kıtasının kalbinde bir dayanak oluşturacaktır.³²¹ Pekin, ABD’nin Taliban ile mevcut savaşı ülkeyi istikrarsızlaştırma ve bölgede huzursuzluk yaratma konusundaki “sorumsuzluğu” olarak görmüştür. Ancak 11 Eylül 2001’den sonraki ABD ve Soğuk Savaş’ın sona ermesinden bu yana bu varlığın olumlu tarafına da şahitlik etmiştir. Yani ABD’nin, Afganistan ve Irak’ta milyarlarca dolar harcayarak dikkati dağılırken, bu

³¹⁷ Huasheng, Zhao, Russia and the Afghanistan issue, *China International Studies*, no. 28, May-June 2011, pp.37-49.

³¹⁸ Tom Hussain, SCMP, “Pakistan fears US is targeting its China links as it seeks to settle scores form Afghanistan”, 2 Oct 2021, https://www.scmp.com/week-asia/politics/article/3150790/pakistan-fears-us-targeting-its-china-links-it-seeks-settle?module=perpetual_scroll&pgtype=article&campaign=315079

³¹⁹ F. Talash, “Afganistan-Çin İlişkileri”, Yüksek Lisans Tezi, *Niğde Üniversitesi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2016, ss.48-53.

³²⁰ Z Huasheng, "China and Afghanistan: *China's Interests, Stances, and Perspectives*", Centre for Strategic and International Studies. pp. 114-128, Washington DC. 2012. s.53.

³²¹ Voanews, “The US withdrawal from Afghanistan poses challenges for China, Russia, and Iran”, 2021, <https://ir.voanews.com/a/opinion-us-withdrawal-afghanistan-creates-challenges-china-russia-and-iran/6215275.html>

gelişme Çin'in güçlenmesi için fırsat sağlayan bir yardım kaçağıydı.³²² ABD, teröre karşı savaşta Çin'in sarsılmaz desteğine ihtiyaç duyarken, Çin, Sincan'ın "terör tehdidi" olgusundan yola çıkarak, bu durumu Uygur bölgesine karşı politikalarını haklı çıkarmak için kullanmıştır.

Afganistan hiçbir zaman Çin için öncelikli bir ekonomik ortak olmamıştır. Çinli şirketler küresel pazarı keşfetmeye teşvik etmek için "Bir Kuşak Bir Yol" (Kuşak-Yol) girişiminin bir önceki planı olan "çıkış" stratejisinin zirvesinde bile Çin'deki çok az şirket Afganistan'a ilgi göstermiştir. İstisnalar, 2008'deki Aynak bakır madenciliği şirketleri ve 2011'deki Derya Amu petrol çıkarma şirketi olmuştur.³²³ Afganistan'daki güvenlik durumu büyük yatırım umutları suya düşürüp tüm şirketlerin projelerini askıya almaya zorlamıştır. Bununla birlikte yine, Afganistan'ı "Kuşak-Yol" girişimi arasında önemli bir bağlantı olarak tanımlanmaktadır.³²⁴ Çin'in Afganistan'daki yatırımı minimum düzeyde kalmıştır, 2016'da 2,2 milyon, 2017 sonunda 400 milyon dolara ulaşmıştı. Oysa Çin'in 2017 yılında Pakistan'a yaptığı yatırım 1,58 milyar dolar iken, 2018 sonunda bu rakam 5,7 milyar dolara ulaşmıştır.³²⁵ Pekin ve Kabil arasındaki gergin ekonomik ilişkiler güvenlik endişelerinden kaynaklanmıştır. Yabancı birliklerin Afganistan'dan çekilmesi, güvenlik durumunu daha da belirsiz hale getirecektir.

Çin'in Afganistan'a karşı planları, ABD'nin açıklamasının samimiyeti ve askerlerinin geri çekilmesinin boyutuna bağlıdır. Pekin, ABD Afganistan'dan tamamen çekilirse kalkınma yardımını, kapasitenin geliştirmesini, askeri yardım ve müdahaleyi hızlandırılacaktır.³²⁶ Tabii eğer bu süreç gerçekleşirse Çin'in istikrar çabalarına büyük yatırım yapması gerekecektir. Ancak Çin, hassas jeopolitik durumu ve Washington'ın

³²² Nozar Shafiei, Ruhollah Salehi Dolatabad, "Explaining China's New Neighborhood Diplomacy towards Afghanistan", University of Isfahan, Isfahan, 2016, pp. 83-94.

³²³ N. Opacin, "China's Role in Afghanistan", *Method A Capitalist Peace approach*, Hamburg, Anchor Academic Publication, 2014, pp. 37-44. 2014.

³²⁴ Raffaello Pantucci, RUSİ, "Central Asia and Afghanistan;" *Old Fears, Old Actors, New Games*, 27 July 2021, <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/central-asia-and-afghanistan-old-fears-old-actors-new-games>

³²⁵ Altay Atlı, CRI Türk, "Dünden Bugüne Çin-Afganistan İlişkileri", Ağustos 20, 2021, <https://www.criturk.com/dunden-bugune-cin-afganistan-iliskileri/>

³²⁶ Ali Ghaderi, Daily Afghanistan, "Afghanistan-China relations with US presence in Afghanistan", 04.02.2022, http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=134031

2001'den beri burada üstlendiği büyük harcamalar nedeniyle ABD'nin Afganistan'daki varlığını ve nüfuzunu tam anlamında bırakacağından şüphelidir.

11 Eylül'den itibaren ABD'nin Afganistan'daki askeri varlığı Çin için bazı koşullar doğurmuştur. Çin, bir yandan, ABD birliklerinin varlığını stratejik bir tehdit olarak görürken,³²⁷ diğer yandan ise ABD'nin, özellikle Çin karşıtı terörist grupların büyümesine ve yayılmasına karşı sağladığı güvenlikten yararlandığına inanmaktadır. Bu çıkmazın sonucu, Çin'in ABD'nin Afganistan'dan çekilmesini istemesidir. Bu, bölgenin istikrarsızlığı için kaotik bir boşluk bırakmayan sorumlu bir çıkıştır.³²⁸ Ama gerçek şu ki, Afganistan konusundaki karar Pekin ve Çin'de değil, Washington'da verilir. 29 Şubat 2020'de ABD ve Taliban, Doha'da bir barış anlaşması imzalanmıştır. Ancak Çin bu anlaşmaya fazla memnuniyet göstermemiştir.³²⁹ Pekin, Afganistan-Taliban arasındaki barış sürecine güvenmektedir. Afganistan Çin için her zaman ilgilenmesi gereken bir ülke olmuştur. Çin Afganistan'a olan ilgisini özellikle ekonomik alanda göstermektedir. Nitekim bugün Çin, Afganistan'a çeşitli yatırımlar yapan, bunlardan ileride büyük faydalar sağlamayı bekleyen ülkelerden birisidir. Bu çerçevede, 11 Eylül sonrası periyotta Çin özellikle petrol, gaz ve kıymetli maden alanlarında Afgan hükümeti ile önemli anlaşmalar imzalamış durumdadır.³³⁰ Çin 2013 yılın şubatında yapılan anlaşmayla Sar-i Pul ve Faryab eyaletlerinde petrol sondajı yapmaya hakkını elde etmiştir. Yirmi beş yıl süreli bu anlaşma sonucu Afganistan'ın 7 milyar dolar gelir sağlayacağı tahmin edilmektedir. Çin için Afganistan, bir yandan zengin doğal kaynakları diğer yandan da Orta Asya'ya uzanan stratejik konumu nedeniyle önemlidir. Anlaşılacağı üzere Çin, yeni dönemde bu ülke üzerinde daha fazla nüfuz sahibi olmak için girişimlerini artırmış ve bu girişimler Afganistan tarafında olumlu bir şekilde karşılanmıştır. Çin'in Afganistan'a olan ilgisinin temelini ekonomik unsurları oluşturuyor. Çin firmaları, burada bakır madeninin yanında bir elektrik santrali ve

³²⁷ K. Daishi, "Can Envision A Time When China & Afghanistan Share An Open Border", *Our World Forum II at Asia wind*. 21 September 2009, pp. 113-127.

³²⁸ Huasheng, Zhao, "Afghanistan and China's new neighbourhood diplomacy", *The Royal Institute of International Affairs*, 2016, pp. 24-31.

³²⁹ Yoon Sun, "Afganistan'ın Çin Stratejik Değerlendirmesi", *War On The Rocks Madanyat.Daily*, July.13.2021, <https://madanyatdaily.com/china-strategic-assessment-of-afghanistan/>

³³⁰ Muhammed Ali Sidik, "Çin'in Yeni Afganistan Politikası", *Yeni Şafak Gazetesi*, 30.01.2022, <http://yenisafak.com.tr/dunya-haber/cinin-yeni-afgan-politikasi-01.10.2012-412371>

Afganistan'ı Tacikistan ve Pakistan'a bağlayacak bir demiryolu inşa edecek. Diğer yandan Çin, Afganistan'daki petrole yatırım yapıyor, doğalgaz kaynakları ve demir madenleriyle de ilgileniyor.³³¹ Genel anlamda Çin'in hedefleri Batıların amaçlarıyla çelişmiyor: Pekin de ekonomik menfaatlerini sağlayabileceği barış içerisinde bir Afganistan istiyor.³³²

Belirtildiği üzere Afganistan'a özel önem göstermesinin bir başka sebebi jeopolitik konumudur. Çin, esasen öteden beri Afganistan'la kara sınırı bulunan Doğu Türkistan'a Taliban ve ilgili grupların nüfuz etmesinden derin endişe duymaktadır. Bunu kendi güvenliği bakımından çok tehlikeli buluyor. Bu yüzden Afganistan'ın hem bugünü ve hem de hiç kimsenin bugünden tahmin edemeyeceği yarınını kendi menfaatleri doğrultusunda garantiye almaya çalışarak çeşitli hamleler yapmaktadır.³³³ Çin'in Afganistan'ın bugünü ve geleceği için çok faydacı hareket ettiği söylenebilir. Bu bağlamda bir yandan, Afganistan'ın yönetimi ile yakın ilişkiler içinde bulunmuş, büyük projeler gerçekleştirmiş, diğer yandan açıkça söylemese de 'ne olur ne olmaz' şeklindeki bir yaklaşımla milli güvenliği bakımından Taliban ile de temasları devam ettirmiştir. Çin'in Afganistan politikası çok yönlü, özde faydacı bir mecrada yürüyor. Çin'in Afganistan politikasında motive edici unsurun, günümüz itibarıyla ekonomik çıkar elde etme amaçlı olduğu görülüyor. Afganistan'da göreceli olarak temiz bir sicile sahip olan Pekin, ABD'nin bölgedeki uzun süreli olası varlığına karşı çıkıyor ve kendisinin çevrelendiği endişesine şimdilik ekonomik hedeflere yönelmiş diplomatik araçlarla karşılık vermektedir.³³⁴ İstikrarlı bir Afganistan ve özellikle de İran, Çin için enerji arzı ve Körfez enerji güzergahlarının kontrolü bakımından çok önemlidir. Bu da tam Brzezinsky'nin "Amerika'nın korkulu rüyası" olarak adlandırdığı duruma denk düşmektedir; Rusya, Çin ve İran'ın ittifakı. Bu ittifak Afganistan'da gerçekleşebilir.

³³¹ Nuraniye Ekrem, Ekonomik Yardım ve Stratejik Amaç: Çin'in Afganistan'a Yönelik Politikası, Stratejik Analiz Dergisi, Cilt:2, Sayı:23, Avrasya Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınevi, Ankara, 2002, ss.88-89.

³³² Altay Atlı, "2014 Sonrası Afganistan'da Çin Faktörü", Dijital Sayı, USAK Yayınları, 02. 11. 2022, <http://www.usakanalist.com/detail.php?id=730>

³³³ Erol Seyfettin, "Afganistan: Yeni Küresel Güç Mücadelesindeki Birinci Adres", Stratejik Analiz Dergisi, Cilt:2, Sayı:19, Avrasya bir vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınevi, Ankara, 2001, ss. 35-36.

³³⁴ M. Akif Kireççi, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikaları", SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayınları, Ankara. 2011, ss. 104-118.

Boru hatları kuzeye yönelmektedir. Rusya aracılığıyla boru hatları Avrupa ve Çin'e ulaşmaktadır. Trans-Afgan boru hattı Hindistan açısından enerji güvenliği konusunda bir garanti olacaktır. Fakat bu henüz bir düşünceden ibarettir. Afganistan sorunu Çin'i üç açıdan ilgilendirir. Birinci husus hakkında Çin yetkilileri açık konuşmamayı tercih ederler. Afganistan'daki durum Amerika'ya Çin'in Batı ve Güneybatı sınırlarında asker bulundurma fırsatı sunmaktadır. Çin askeri kavramlarını değiştirmek ve bu yönde güvenliğini sağlamak durumunda kalmıştır.³³⁵ İkincisi, Çin hükümeti, Sincan'daki Uygurlarla Afganistan'daki İslamcı grupların irtibat kurmasını bir tehdit olarak algılamaktadır. Bu tür bir irtibat halihazırda mevcuttur ve Amerikan gizli servisleri tarafından desteklenmektedir. Bu irtibat 1990'larda kurulmuştur ve şu an Taliban bünyesinde Uygurlar bulunmaktadır. Bu kişiler Sincan'da tecrübeli isyancılar olarak bulunmaktadırlar. "Sincan-Uygur sorunu" Çin için bölgenin güvenliğini de ilgilendiren ve aynı zamanda jeopolitik amaçlar için üzeri kapalı olarak kullanılan, uzun vadeli, etnik ve sosyo-politik bir sorundur.³³⁶ Son olarak Afganistan Çin'i bir pazar, yatırım alanı ve ekonomik çıkar olarak ilgilendirmektedir. Afganistan'ın Logar vilayetindeki Aynak'da bulunan dünyanın en zengin bakır rezervleri bir Çinli şirket tarafından işletilecektir. Ancak güvenlik sorunları yüzünden madenlerin yüksek derecede işletilmesi imkansızdır. Hindistan gibi, Çin de mesela yol inşası gibi yerel projeler yürütmektedir. Fakat bu projeler küçük çaplıdır. Afganistan sorunu konusunda Çin pasif davranmaktadır. Çin'e göre barış sağlanamazsa iş ve ekonomi de olmayacaktır.³³⁷

Sonuç olarak, Afganistan-Çin ilişkileri, kurulmasından günümüze kadar iki ülkede rejimlerin değişmesiyle farklılık göstermiştir. Son birkaç yıl içinde iki ülke arasındaki ilişkiler daha da gelişmiş, her ülke kendi çıkarlarına öncelik vermiştir; Örneğin Çin, Taliban rejiminin çöküşüyle, Afganistan'la ilgili dış politikası, ekonomik çıkarlar ve güvenlik endişesi olmak üzere iki temel esasa dayanmaktadır. Çin, Afganistan ile ortak sınıra sahip olduğundan dolayı bölgede istikrarsızlık ve güvenlik sorunlarıyla ilgili endişelenmektedir. ABD'nin Afganistan'a askeri müdahalesi sırasında, Çin, Afganistan'la ilgili "bekle izle" politikası uygulamış, askeri müdahale

³³⁵ Alexander Knyazev, ss. 11-15.

³³⁶ Alexander Knyazev, ss. 11-15.

³³⁷ Abdul Hamid Hamid Mobarez, s. 476.

yerine, ekonomik yardımları sağlamıştır.³³⁸ Çin'den Afgan hükümetinin beklentisi, ülkenin kalkınma ve ekonomik gelişimine katkı sağlaması, Afgan hükümeti ve Taliban arasındaki barış sürecinde aktif bir rol oynaması ve ayrıca Afgan askeri güçlerinin terörizme karşı savaşında yardım sağlaması şeklinde sıralanabilir. Belirtildiği üzere son zamanlarda Afganistan ve Pakistan arasındaki siyasi ilişkileri bozulması Afgan-Çin ilişkileri üzerinde olumsuz etkiye bırakmıştır. Nitekim Pakistan, Çin'in bölgede birince ve en önemli müttefik olarak uzun süreden biri iki ülke arasında farklı boyutlu ilişkilerin bulunmasıdır. Diğer yandan Hindistan'ın Afganistan ile sıkı ilişkileri ve milyonlarca dolar yardımı Afgan-Çin ilişkileri üzerinde olumsuz etki bırakmıştır. Gelecekte iki ülke arasındaki ilişkilerin durumu bölgede siyasi durumları bağlı olarak belirlenecektir.³³⁹

3.4. Afganistan-Rusya İlişkileri

Afganistan-Rusya ilişkileri 2001 yılından itibaren yeni bir aşamaya girmiştir. Bu aşama, uluslararası toplumun ve Moskova'nın Afganistan'daki rakibi olarak ABD'nin varlığına denk gelmiştir.³⁴⁰ Geleneksel olarak eski Sovyetler Birliği ve yeni Rusya'nın etki alanı olarak kabul edilen bu bölge (Afganistan), Batı'nın, özellikle de ABD'nin gelişimiyle bazı küresel gerilimler yaratmıştır. Ancak terörizm konusundaki tartışmalar ve dünyanın geri kalanının karşı karşıya olduğu ortak tehditler göz önüne alındığında, ABD ve NATO'nun Afganistan'daki varlığı Ruslar tarafından iyi huylu bir varlık olarak görülmüştür. Ama bu varlık Afganistan ve Rusya arasındaki ilişkileri etkilemiştir. 1979 ve 1992 yılları arasındaki Afganistan-Rusya ilişkilerinin doğası, güvenlik ve siyasi meselelere dayanıyordu. 1992'den 2001'e kadar, Afganistan'da Mücahitler ve ardından Taliban Afganistan'dayken, Rusya yine Afganistan'daki gelişmelerde bir aktör olarak görünmüştür.³⁴¹ Sovyetlerin işgalinden bu yana Afganların aklındaki acı hatıra, Afgan-

³³⁸ Faridullah Talash, "Afganistan-Çin İlişkileri", Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası ilişkiler anabilim dalı, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Haziran, 2016, s. 75.

³³⁹ F. Talash, s. 76.

³⁴⁰ Seyed Mohammad Kazem Sajjadpour, Mohammad Taghi Jahanbakhsh, "A Study of the Link between Minkode and the Genome in the Foreign Policy of Russia and Afghanistan", 3/24/2017, Allameh Tabatabai University, Tehran, pp. 67-71.

³⁴¹ Reza Simber, Daniel Rezapour, "Analysis of Russia's geopolitical policies towards Central Asia with emphasis on the Chinese factor", University of Guilan, Guilan, Iran, 21.05.2016. pp.53-62.

Rus ilişkilerine hâkim olmaya devam etmiştir. 2001'den sonra uluslararası toplumun ve ABD'nin Afganistan'daki varlığı, Afganların geleneksel ve yabancı düşmanı görüşünü bir ölçüde değiştirmişti.³⁴² Bu mevcudiyet, Afganların yabancılara yönelik nispeten daha iyimser bir bakış açısına yol açmıştır. Afganistan, ekonomi, ticaret, transit ve diğer alanlarda Rusya'nın var olmasına zemin hazırlamış ve 2001 yılından sonra Rusya ile her alanda iş birliği yapacağını belirtmiştir.³⁴³ Bunun nedeni, Afganistan'ın Rusya ile sadece siyasi ve güvenlik ilişkilerini genişletme konusundaki isteksizliği ve Rusya'nın Afganistan'daki ABD ve NATO dâhil küresel rakiplerinin varlığıdır. Afganistan'ın Rusya ile her alanda iş birliği yapacağını belirtmesinin üç nedeni vardır. Birincisi, Afganistan'daki varlığını diğer ülkelere kıyasla azaltmıştı. İkincisi, temkinli olması ve üçüncüsü ise, daha çok politik ve güvenlik olmayan yönleriyle ilgili, yani, daha çok ekonomik ve transit alanlara ve küçük yatırımlara odaklanması.

Kabil'in Moskova ile ilişkileri genişlemediğinin birkaç nedeni vardır. Birincisi, Ruslarla etkileşime dair olumlu bir tarihsel hafızanın yokluğu. Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ve Müslüman Afganistan ulusunun bu saldırganlığa karşı cihadı, Afgan halkının zihniyetinin bir parçası olmuştur.³⁴⁴ İkincisi, Afganistan'ın müttefikleri meselesi. Rusya'nın bölgeye dönmesini ve NATO ile küresel çatışmasını istememişlerdir. Bu iki durumu tanıyan Afganistan hükümeti, ülkenin bir kez daha Rusya ve NATO'nun iş birliği yerine, Doğu ve Batı arasında bir savaş alanı haline gelmesini istememiştir.³⁴⁵ Bu nedenle, Afgan hükümeti Rusya'ya daha az, Batı'ya daha çok gitmeye karar vermiştir. Afganistan'ın eski Sovyetler Birliği'ne olan borçlarının sadece bir kısmı ikili etkileşim yoluyla ödenmiştir.

Afganistan, Sovyetler Birliği'nin geride bıraktığı bazı inşaat ve geliştirme projelerin tamamlanması için Rusya ile tekrar müzakerelere girmiştir. Kısacası hem iç hem de dış engeller, ayrıca Rusya'nın Afganistan'ın kalkınmasına ve yeniden inşasına

³⁴² Ankit Panda, The Diplomat, "Afghanistan-Russia relations", august 06, 2021, <https://thediplomat.com/tag/afghanistan-russia-relations/>

³⁴³ Nurlan Aliyev, Warontherocks, "How Russia Views Afghanistan Today", October 19, 2022, <https://warontherocks.com/2020/10/russias-contemporary-afghan-policy/>

³⁴⁴ Ahmed Ayaz, Russia's New Great Game in Afghanistan; Implications for the Region, Defence Journal, Vol. 20, Issue 10, 2017, pp. 18-24.

³⁴⁵ Pavel K. Baev, Brookings, "Russia and America's overlapping legacies in Afghanistan", August 18.2021, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/08/18/russia-and-americas-overlapping-legacies-in-afghanistan/>

katılma konusundaki isteksizliği, iki ülkenin 2001'den sonra daha derin etkileşim kurmasını engellemiştir.³⁴⁶ Afganistan-Rusya ilişkilerinin genişlemesine engel olan diğer konu, Kabil, NATO-ABD ile stratejik ve güvenlik ittifakı olmuştur. 11 Eylül sonrası ABD-NATO'nun Afganistan'daki varlığı, ülkeye sağladıkları yardımlar doğal olarak NATO ve üye olan ülkelerin, Afganistan'ın dış politikasında önem kazandırmıştır.³⁴⁷ Bu nedenle İran, Rusya ve Pakistan gibi Afganistan'da geçmişi olan bazı ülkelere dikkati azalmıştı. Elbette bu durum ülkeleri ihmal etmesi gibi algılanmamalı. Bu, Afganistan'ın dış politikasında dengeler arasında ayırım yapmak anlamına gelir. Öte yandan, bu ilişkinin azalan yönlerine bakarsak, karşılıklı olmuştur.³⁴⁸ Dış politikada, dünyanın herhangi bir ülkesiyle etkileşim ve iş birliği, dünyanın diğer herhangi bir ülkesiyle çatışacağı anlamına gelmez. Afganistan, kendi topraklarının hiçbir ülkeye karşı kullanılmayacağını ilke edinmiştir. Rusya ile ABD arasındaki gerilim Afganistan'da değil, Ukrayna ve Suriye gibi dünyanın başka yerlerinde kendini göstermiştir.³⁴⁹ Afganistan dengeli bir dış politikaya sahiptir ve kendi gelişimi için dünyadaki herhangi bir ülkeyle ilişki kurma hakkına sahiptir. ABD ile Stratejik Ortaklık Anlaşması ve İkili Güvenlik Anlaşmasının imzalanması, Afgan-Rus ilişkilerini hiçbir şekilde etkilememiştir.³⁵⁰

Afganistan'ın Rusya ve Çin de dâhil olmak üzere bölgedeki etkili ülkelere yaklaştırabilecek kuruluşlardan biri de Şanghay Örgütü'dür. Afganistan bu örgütte gözlemci olarak yer almaktadır.³⁵¹ Bölgesel iş birliği konusu Afganistan'ın dış politikasının temel sütunlarından biridir. Şanghay ile ilişkiler, bu örgütün üye ülkeleri

³⁴⁶ M. Raziullah Azmi, *Pakistan Institute of International Affairs*, Russian Expansion In Central Asia And The Afghan Question (1865-85), Vol. 37, No. 3, Third Quarter 1984, Pakistan, pp. 106-135.

³⁴⁷ Jarvenpaa, Minna, "Making Peace in Afghanistan; The Missing Political Strategy", United States Institute of Peace, 11 February 2017. Jayaram, Nivedita, "Economic Impact of OBOR on Afghanistan", Mantraya Analysis, No. pp. 10-28.

³⁴⁸ Bruce Pannier, RFERL, "How Much Will Afghanistan Change Central Asia's Relations With Russia", *China, And The United States?* August 24.2021, <https://www.rferl.org/a/central-asia-afghanistan-neighbors/31426320.html>

³⁴⁹ Zahra Mahmoudi, IESS, "A Study of the Impact of US and Russian Tensions on Afghanistan", 11 May 2022, <http://www.iess.ir/fa/report/1343/>

³⁵⁰ Nogayeva, Ainur. Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin, *Stratejik Denge Arayışları*.1. Basım, Ankara: USAK Yayınları, 2011, ss. 52-61.

³⁵¹ Marlene Laruelle, *The Central Asia–Afghanistan Relationship: From Soviet Intervention to the silk Road Initiatives* (Contemporary Central Asia: Societies, Politics, and Cultures), Publisher: Lexington Books; Illustrated edition (March 4, 2020), 282 pages, Europe.

ile ilişkilerini güçlendirecektir. Özellikle Afganistan ve Şanghay İşbirliği Örgütü'nün karşı karşıya olduğu durumlarda, uyuşturucu ve diğer tehditlere karşı mücadele,³⁵² bu örgüt üyeleriyle iş birliği ortamında ele alınabilir. Bu nedenle Afganistan, resmi olarak bir gözlemci üyeden Şanghay İşbirliği Örgütü'nün daimî üyesine terfi edilmesini talep etmiştir. Afganistan'ın Şanghay'da daimî üyelik elde etmesinin önündeki engelleri inceleyecek olursak, birincisi, üyeler tarafından daha önce dile getirilen Afganistan'ın güvenlik meselesidir. İkincisi, Afganistan'da NATO ve ABD'nin varlığı ve bazı Şanghay üyelerinin bu konuda endişeleridir.³⁵³ Son birkaç yıldır Afganistan'ın dış politikasında bu endişeleri gidermeye gayret gösterilmiştir. Bunun sonucunda Afganistan'ın Şanghay'a daimî üye olarak girmesi için ciddi anlamda bir engel kalmamıştır. Afganistan'ın Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üyeliğin önemi, bir yandan ülkedeki güvenlik ve siyasi durumu etkilerken, diğer yandan bu tehditlere ortak mücadele ve ciddi bir kararlılıkla bölgeye barışı getirebilecek meselesidir. Terörizm ve aşırıcılıkla tek başına mücadele etmek yerine, Şanghay İşbirliği Örgütü üye ülkeleri arasında terörle mücadele için kurumsal bir düzen çerçevesinde ortak önlemler geliştirmekle ilgilenmek daha mantıklı olacaktır.³⁵⁴

Afganistan'ın Şanghay üyeliği, siyasi ve güvenlik konularının yanı sıra, üye ülkeler arasındaki ekonomik, ticari ve transit ilişkilerin genişlemesi ve örgüte üye olan toplulukların geçim kaynaklarının iyileştirilmesine yardımcı olacaktır. Ancak Orta Asya ülkeleri sınırlarına Afganistan'dan teröristlerin sızmasından endişe duymaktadır. Buna cevap olarak Afganistan hükûmeti birkaç açıklamada bulunmuştur. Birincisi, Afganistan 2001 öncesi bir ülke değildir. Afganistan, sınırlarını güvence altına alma yeteneğine sahip bir ülkedir. Fakat bir takım ortak endişeler vardır. Aşırıcılık Afganistan'dan diğer ülkelere gitmezken, diğer ülkelere Afganistan'a aktarılmaktadır.³⁵⁵ Bir yanda

³⁵² Marlene Laruelle, Sebastien Peyrouse and Vera Axyonova, "The Afghanistan-Central Asia relationship: *What role for the EU?*" EUCAM Working Paper No. 13, FRIDE and University of Eastern Finland, February 2013.

³⁵³ F. Talash, ss. 48-53.

³⁵⁴ Pourahmadi Meybodi Hossein, Bahrami Aref, Politics - Journal of the Faculty of Law and Political Science, New Regional Cooperations in Central Asia and Its Future Outlook, Shahid Beheshti University, Volume 48, Number 3, Iran, 2016, pp. 609-629.

³⁵⁵ Ali Cem Kaya, "Yeni Büyük Oyun'da Çatışma ve İş birliği Alanı Olarak Afganistan": *ABD-Rusya Kontrollü Rekabeti*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2012, ss. 132-144.

ekonomi ve ticaretin küreselleşmesi, diğer yandan terörün ve tehditlerin küreselleşmesinin olduğu bir yüzyılda teröristlerin ve aşırıçılık yanlılarını coğrafi alanıyla sınırlamak yanlıştır. Teröristler ve aşırıçılık yanlıları dünyanın her yerinde vardır; Şanghay ülkeleri bir istisna değildir. Teröristler sürekli olarak Pakistan'dan Afganistan'a diğer taraftan da Orta Asya ülkelerine hareket etmektedirler. Sorun ciddi ve karşılıklı bir tehdittir. Bu tehditlerle birlikte mücadele edilmeli, çünkü bu tehditler bölgedeki tüm ülkelere yöneliktir.³⁵⁶

Aşırıçılığın ve tehditlerin yayılması, Afganistan'da barış ihtiyacını ciddi hale getirmiştir. Aralarında Rusya ve Hindistan'ın da bulunduğu bölge ülkeleri, belirsiz bir şekilde devam eden görüşmelerden endişe duymaktadır. Bu ülkelerin görüşmelerde hiçbir rolü olmadığı söylenmektedir. Afganistan er ya da geç barışa kavuşacaktır. Bölgedeki tüm ülkelerin mutabakatı olmadan barış sağlamak imkansızdır. Barış ve güvenliği amaçlayan ikili, üçlü ve dörtlü toplantılar, ülkenin barışı sağlamaya yönelik dış politika çabalarının bir parçasıdır. Afganistan, barışı sağlamak için bölge ülkelerinin her türlü fikir birliği ve iş birliğini destekleyecektir.³⁵⁷ Terörizm ve aşırıçılık tehdidinden çıkardığımız anlam, Pakistan, Çin ve Rusya'nınkinden farklı olduğu sürece, doğal olarak bölge milletlerine ve ülkelere yönelik tehditlerin neler olduğu konusunda ortak bir zemine ulaşamayacaktır.³⁵⁸ Bölgesel uzlaşmayı kolaylaştıran en büyük sorun terör tehdidi konusudur. Terör tüm ülkeleri tehdit etmektedir. Pakistan'daki aşırıçılık ve teröristlerin varlığı bugün Afganistan için bir tehditse, bu diğer husus tüm ülkeleri tehdit etme ihtimalinin kesine yakın olmasıdır. Bölgesel uzlaşmaya katkıda bulunabilecek ikinci konu, ticari ve ekonomik iş birliğinin genişletilmesidir. Üçüncüsü, bölgedeki ülkelerin 1960'larda ve 1970'lerde gösterdiği gibi Afganistan'daki güvensizliğin bölgede güvensizliğe neden olacak, ersi durumda Afganistan'daki güvenlik bölgeye barış getirebilecektir.³⁵⁹ Afganistan, bölge ülkelerinin ticaret ve ekonomi bağlantı

³⁵⁶ Hakkı Büyükbaş, Şanghay İşbirliği Örgütü, (Şaban Çalış, Birol Akgün, Önder Kutlu eds.), *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, ss. 558.

³⁵⁷ Kate Mallinson, Chatham House, "Afghanistan creates tricky new reality for Central Asia", 27 August 2021, <https://www.chathamhouse.org/2021/08/afghanistan-creates-tricky-new-reality-central-asia>

³⁵⁸ Chris Rickleton, Eurasianet, "Central Asia and Afghanistan: Enemies at the gate?" Aug 13, 2021, <https://eurasianet.org/central-asia-and-afghanistan-enemies-at-the-gate>

³⁵⁹ İlyas Kamalov, "Rusya'nın Orta Asya Politikaları", Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının 20. yılında, Ahmet Yesevi Üniversitesi, SFN Yayıncılık, rapor Ankara, 2011, ss. 30-39.

noktasıdır, bu bağlantı noktası olmadan bölge ülkelerinin ekonomik ve güvenlik semsiyesi delik olacaktır. Rusya hükümeti ve toplumunda iki temel bakış açısı vardır. Birincisi, ABD'nin Afganistan ve Orta Asya'daki askeri varlığını jeopolitik tehdit olarak görmektedir. İkinci yaklaşım ise Amerikan varlığını olumlu karşılamaktadır. Ortak bakış açısı eksikliği, Moskova'nın bütüncül siyaset izlemesini engellemektedir. Yeni jeopolitik koşullarda merkezi Avrasya için bölgesel güvenliğin sağlanmasına yönelik kuralların belirlenmesi önemlidir. Bu yönde V. Putin'in girişimleri hala çok ağır ilerliyor. Bu yüzden Rusya'nın Afganistan politikası Çin veya Hindistan'ın politikalarına benzemektedir. Çok sistematik olmamaları ve kavramca geliştirilmemeleri bakımından birbirlerine benzerler.³⁶⁰

Dünya kalkınma paradigmasında bir değişiklik olmasından dolayı kaygılı olup, yeni uluslararası kuruluşlara ihtiyaç duymaktadır. Bugün uluslararası hukukun pek çok konuda çalışmadığını görmekteyiz. ABD ve İngiltere'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri, Yugoslavya'nın parçalanması ve Kosova'nın tanınması bunu bir daha kanıtlamıştır. Küreselleşmenin esas sonucu benzerliğe karşı çeşitlilik amaçlı bir mücadelenin başlaması olmuştur. Amerika'nın ve tüm Batı dünyasının dünyada egemen olma girişim ve heveslerine karşı tepkiler ortadadır. Ekonomide, politikada, ideoloji ve kültürde Batı yaklaşımlarının üstünlüğü döngüsü artık sona erecektir. Dünyanın çeşitli yerlerinde yeni güç merkezleri oluşuyor ve yeni bir ittifak ve blok kurma süreçleri her geçen gün artmaktadır. Bu yeni ittifakların bölgesel anlamda hâkim olacakları kuvvetle muhtemeldir.³⁶¹ Mutlak egemenliğe sahip olan ulus devletler çağı sona ermiştir. Geleceğin koşullarında politikalar üzerindeki rekabet büyük devletler ve güç merkezleri tarafından belirlenirken, küçük devletler kendisine bir himayeci arama eğilimindedir. Bu Afganistan için de geçerlidir. Avrasya'da bu şekilde sadece dört süper güç oluşabilir. Bunlar, Hindistan, İran, Rusya ve Çin'dir. Bu dört güç birlikte Avrasya'da kalkınmanın zeminini oluşturabilirler. Modern tarihin Doğu'da yeni devletler tarafından yazılacağı ihtimali daha kuvvetli şekilde kendini göstermektedir. Küreselleşmenin temel sonucu benzerliğe karşı çeşitlilik amaçlı bir mücadelenin başlaması olmuştur.³⁶²

³⁶⁰ Alexander Knyazev, s. 81.

³⁶¹ Gamza Güngörmüş, "ABD– Rusya Stratejik Yakınlaşmasının Türkiye'ye Etkileri", M5 Avrasya Savunma ve Strateji (Özel Rapor), 2002, sayı 110, ss. 89-94.

³⁶² Ali Cem Kaya, ss. 72-76.

Rusya-Afganistan ilişkilerinde Rusya'ya yönelik iki önemli tehdit unsuru olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi aşırı dini gruplar, ikincisi ise uyuşturucudur. Bugün Afganistan uyuşturucu üretiminde dünyanın en önde gelen devletidir. Bir zamanlar Rusya, Afganistan'dan gelen uyuşturucunun Avrupa'ya ulaştırılmasında önemli bir transit ülkeyken bugün tüketici ülke konumundadır. Bu hususta en çok gündeme taşıdığı gerekçe ise bu ülkede dünyaya yayılan eroin sevkiyatıdır. Putin bir demecinde bu hususta şunları söylemektedir: Rusya Afganistan'dan kaynaklanan gerçek eroin saldırısı ile karşı karşıya bulunuyor. Bunun için Afganistan'daki Uluslararası güvenlik destek Gücü, uyuşturucu üretimi ile mücadeleyi aktifleştirmelidir. Afganistan'da ne gibi gelişmeler yer alabilir, tahmin etmek güçtür. Fakat tarihin öğrettiği gibi yabancı askeri varlık bu ülkeyi barışa kavuşturuyordu. Yalnız Afganlılar kendi problemlerini bizzat çözebilirler.³⁶³ 2010 yılı Rusya'nın Afganistan konusundaki inisiyatiflerini yoğunlaştırdığı bir periyottur. Ağustos 2010'da Rusya, Tacikistan, Afganistan ve Pakistan liderleri zirvesinde Afganistan'da SSCB döneminden kalma projelerin yeniden uygulamaya konması gerektiği vurgulanmıştır.³⁶⁴

Bugün Rus siyasi elitleri Afganistan konusunda değişik görüşler sergilemekte. Bunları birkaç başlık altında toplamak mümkündür; Birinci görüşe göre Rusya Afganistan konusunda tarafsız tutum sergilemeli, herhangi bir müdahalede bulunmamalıdır. Rusya'nın Afganistan'la ilgili faaliyetleri sadece insani yardımlarla sınırlandırılmalıdır. Bu görüşe göre, Rusya Afganistan'daki durumdan dolayı herhangi bir sorumluluk taşımayacaktır. Gerçek sorumluluk sahipleri ABD, NATO ve uluslararası koalisyonun diğer üyeleridir. İkinci görüşe göre Rusya'nın Afganistan konusunda "reel politika" izlemesi gerekmektedir. Afganistan'daki etnik çatışma tek bir devlet çatısı altında yaşamayı her geçen gün daha da zorlaştırmaktadır. Rusya'nın Afganistan'ın kuzeyiyle sıkı ilişkiler kurması gerekir. Bu sayede kendi güvenliği açısından önemli sayılabilecek bir tampon bölge oluşturması gerekir. Üçüncü görüşün sahiplerine göre, Rusya Afganistan'da güçlü bir yönetimin şekillenmesine destek vermelidir. Böyle bir devlet uyuşturucu ekonomisini ve terörü ortadan kaldırma gücüne

³⁶³"Vladimir Putin Rusya'nın Dış Politika Önceliklerini Açıkladı", 04.02.2022, http://turkish.ruvr.ru/2012_02_27/66994342/

³⁶⁴ Ali Asker, "Rusya'nın Afganistan Politikasındaki Belirsizlik", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Dergisi Yayınıdır, 19.Şubat. 2014, s.40.

sahip olacaktır. Bu da netice itibariyle Rusya'nın yararına olacaktır.³⁶⁵ Vladimir Putin Rusya'nın bölgedeki etkinliğini artırma peşindedir. Bu bağlamda Afganistan'da yeniden yapılandırma çalışmalarına ülkesinin katılımını ciddi şekilde genişletme politikasını sergilediğini söylemek mümkündür.³⁶⁶

Rusya açısından bakıldığında 2014 sonrası Afganistan için en olumsuz senaryo Taliban güçlerinin etkinliğini tekrar arttırarak Orta Asya Cumhuriyetlerini tehdit eder hale gelmesidir. Rusya bu ihtimale karşı gerek Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) gerekse Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) kapsamında girişimlerde bulunuyor.³⁶⁷ Rusya, NATO'nun Afganistan'dan çekilmesinin çok daha kontrollü olmasını ve BM gözetiminde bu çekilmenin gerçekleştirilmesini istemiştir. Çünkü NATO'nun çekilmesi sonrası Afganistan'da oluşacak otorite boşluğunun Taliban El-Kaide tarafından kullanılabilir olması Rusya'yı rahatsız eden bir ihtimal olarak gündeme gelmiştir. NATO'nun Afganistan'dan çekilmesinin ardından, bu ülke ile Orta Asya ve Kuzey Kafkasya'daki El-Kaide unsurları arasındaki bağlantının çok daha kolay sağlanabilecek olması da Rusya'yı rahatsız eden bir diğer husus olarak ifade edilmiştir.³⁶⁸

3.5. Afganistan-Pakistan İlişkileri

Pakistan, Asya'nın Güneydoğusunda bulunan bir ülkedir. Doğudan Hindistan'a, kuzey ve kuzeybatıdan Afganistan ile bağlantılıdır. Afganistan ile yaklaşık 2670 kilometre ortak sınırı vardır. Silahlı kuvvetlerin büyüklüğü açısından dünyada 14. sırada ve nükleer silaha sahip tek İslam ülkesidir.³⁶⁹ Pakistan, 1947'de Hindistan'dan bağımsızlığını kazandıktan sonra komşuları için her zaman bir tehdit olmuştur.

³⁶⁵ Ali Asker, s.42.

³⁶⁶ Pınar Özden ve Cankara, Yavuz, "Vladimir Putin Döneminde Rus Dış Politikasında Yapılan Değişiklikler", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Mayıs 2007, Sayı: 15, s.193-212.

³⁶⁷ Oktay Tanrısever, "Türkiye-Rusya İlişkilerinin Afganistan Boyutu", Dijital Sayı, USAK Yayınları, 02. 05. 2022, <http://www.usakanalist.com/detail.php?id=588>

³⁶⁸ Göktürk Tüysüzoğlu, "NATO-Rusya Konseyi Toplantısı'nın Ardından", Uluslararası Politika Akademisi Yayınları, 03.01.2022, <http://politikaakademisi.org/nato-rusya-konseyi-toplantisinin-ardindan/>

³⁶⁹ Sabit Sazizh, 8. Sobh, "Rawabit Afghanistan-Pakistan" (Afganistan-Pakistan İlişkileri), 04.02.2022, <https://8am.af/relations-between-afghanistan-and-pakistan-the-turn-of-diplomacy-between-multilateralism-and-bilateralism/>

Pakistan'ın bağımsızlığından bu yana izlediği politikanın politikasının ana odak noktası güvenlik olmuştur. Bu bakımdan iki önemli konu gündemde sürekli yerini korumuştur: biri Hindistan ile Keşmir sorunu, diğeri Afganistan ile Durand Hattı sorunu. Pakistan için bu sınır çizgisi önemini bir ölçüde yitirmiş olsa da 2001 yılında Taliban'ın düşmesinden sonra İslamabad, Afganistan'da kendi kayıplarını önlemek için aşırılıkçı grupları ve Taliban'ı çeşitli şekillerde desteklemiştir.³⁷⁰ 2430 km uzunluğundaki Durand sınır çizgisi, Batı (Pakistan'da yaşayan) Peştunları ile Doğu (Afganistan'da yaşayan) Peştunlarını birbirinden ayırmıştır. Ayrıca Keşmir meselesinin Pakistan açısından stratejik önemi söz konusudur. Bangladeş'in 1971'deki bağımsızlığı, İslamabad'ı Peştunistan konusunda endişelendirilmişti. Çünkü Pakistan'ın bağımsızlık döneminden bugüne kadar devam eden zaman diliminde, o ülkede yaşayan Pencaplar, Sindhiler, Beluciler ve Peştunlar dahil olmak üzere etnik gruplar arasında güç ve rekabet mücadelesi kesintisiz devam etmiştir.³⁷¹

Afganistan ve Pakistan arasındaki ilişkiler bu ülkenin 1947 kuruluşundan buyana iniş ve çıkışlarla seyretmiştir. İkili ve çok taraflı konulardaki gerilimler, ilişkilerin geleceğine ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişme ihtimaline ağır gölge düşürmüştür. Stratejik derinlik politikasının takip edilmesi, doğu sınırlarındaki hareketlerine karşı batı sınırlarının ilerlemesi, Pakistan'ın Afganistan'daki çıkarlarının kararlama çerçeveleri tarafından meşruiyeti, Durand Hattı sorunu, Pakistan'ın Taliban ve terörist gruplarına desteği ve Hindistan'ın Afganistan'daki siyasi-ekonomik varlığı, son yetmiş yılda iki ülke arasında önemli anlaşmazlık konusu olmuştur. Ayrıca Pakistan'da iktidardaki hükümetlerin doğası, iktidarın sivillerden orduya dönmesi, ülkenin güç ve siyasetindeki sürekli çatışmalar ve Afganistan'da yaşanan siyasi-güvenlik alanındaki gelişmeler iki komşu ülke arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası olmasını engellemiştir.³⁷² Stratejik derinlik politikasının küreselleşen dünyada teorik ve pratik yeri yoktur. Bunun yerini ekonomik, ticaret ve yatırım politikası almıştır.

³⁷⁰ Vanda Felbab-Brown ss. 123-140.

³⁷¹ Tolonews, "Barasi Rawabit Afghanistan-Pakistan" (Afganistan-Pakistan ilişkilerinin gözden geçirilmesi), 07.08.2022, <https://www.youtube.com/watch?v=OmxWIHnhW14>

³⁷² Sabit Sazizh, 8.Sobh, "Rawabit Afghanistan-Pakistan" (Afganistan-Pakistan İlişkileri), 19,03, 2019, <https://8am.af/relations-between-afghanistan-and-pakistan-the-turn-of-diplomacy-between-multilateralism-and-bilateralism/>

Taliban'ın yıkılması, Afganistan'da yeni bir düzenin oluşması ve Batı'nın özellikle ABD'nin Afganistan'daki yoğun siyasi-askeri varlığının ardından Pakistan ile ilişkiler, Afganistan'ın makro stratejik politikalarında bağımlı ve bağımsız bir değişken olmuştur.³⁷³ Afganistan dış politika çabalarının çoğu, gerilim yaratan konularda anlaşmaya varmaya ve bu ülke ile ilişkileri geliştirmeye yönelik olmuştur. Karzai, Pakistan'ın ilişkileri geliştirme konusundaki görüş, öneri ve endişelerini duymak için iki ülke arasında farklı düzeylerde çok sayıda toplantılar yapmış ve Pakistan'ı yirmi kez ziyaret etmiştir. Amerika'nın Afganistan'daki varlığı ve Afganistan-Pakistan ile ilişkilerindeki denge değişikliği, iki ülke ilişkilerinde yıkıcı bir faktör olarak değerlendirilirken gerginliğe neden olmuştur.³⁷⁴ Mike Mullen'in (The Presidency of S) adlı kitabına göre, ABD Genelkurmay Başkanı Pakistanlı mevkidaşı Kayani ile yaptığı görüşmelerinde, bölgesel meseleler, Pakistan'ın terör sığınaklarının ortadan kaldırılması, Afganistan'da barış ve güvenliğin sağlanmasındaki rolü hakkında 27 kez konuşmuş, ancak Pakistan bu alanlarda iş birliği yapma konusunda isteksiz davranmıştır. Son yıllarda Afganistan diplomatları bu hassas konuları ikili ve çok taraflı çerçevelerde gündeme getirmeye çalışmıştır.³⁷⁵

Bölgesel Ekonomik İşbirliği (RECCA), Asya'nın Kalbi süreci, bölgesel örgütlere üyelik, Pakistan merkezli üçlü ve dörtlü siyasi süreçlerin başlatılması gibi çok taraflı mekanizmaların oluşmasına rağmen, Karzai hükümeti, bazı siyasi değerlendirmeler nedeniyle ile Pakistan ile ikili diplomasiye yönelme eğiliminde bulunmuştur.³⁷⁶ Ulusal birlik hükümetinin dış politikasının ilk çerçevesi, komşu ülkeler ve bölge ile ilişkileri güçlendirmektir. Pakistan ile ilişkiler ve bu ülkenin siyasi tutum ve yaklaşımlarının çatışma durumundan siyasi, ekonomik ve güvenlik etkileşimine

³⁷³ Hasan Khurshid, *Rawabit Afghanistan-Pakistan (Afganistan-Pakistan İlişkileri)*, *Asian Survey*, Vol. 2, Issue 7, September 1962, ss. 14-24.

³⁷⁴ Sakineh Mahmoudi, *Rawabit Siyasi Afghanistan-Pakistan (Afganistan ve Pakistan arasındaki siyasi ilişkiler)*, sayfa sayısı, 116. *Kisan Yayın*, 2016, Iran. ss. 47-52.

³⁷⁵ Sar, Ariana News, "Rawabit Afghanistan-Pakistan" (Afganistan-Pakistan İlişkileri), 31 Haziran 2022, <https://www.ariananews.af/fa/%D8%B3%D8%A7%D8%B1-%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%B7-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%A8%D8%A7-%D9%BE%D8%A7%DA%A9%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86/>

³⁷⁶ Ali Qadri, *Daily Afghanistan*, "Rawabit Afghanistan-Pakistan"; Dar Zir Saya Wagarayi Tarikhi (Afganistan ve Pakistan arasındaki ilişkiler; Tarihsel farklılığın gölgesinde), 06.05.2022, http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=134521

dönüşümü, Afganistan hükümetinin stratejik politikalarının öncelikleri arasında yer almıştır. Ancak çerçevedeki ana kısmı, iş birliğine dayalı olarak ilerlememiştir.³⁷⁷ İmran Han döneminde Pakistan hükümetinin dış politikası, bu ülkenin Afganistan ile ilişkileri, ortak eylem planına uygun olarak iş birliği, nihai anlaşma ve taahhütlerinin uygulandığı görülmüştür. Afganistan, Pakistan'ın sivil hükümetiyle iyi ilişkilere sahip olsa da bu ülkenin askeri ve istihbarat aygıtı, iç ve dış siyasetin belirlenmesinde kilit rol oynamıştır. Bu nedenle Afganistan hem sivil hem de askeri kurumlarla etkileşime girmek ve Pakistan'ın askeri teşkilatını ikna etmek zorunda kalmıştır.³⁷⁸ Genel olarak, Afganistan'ın politikası üç nedenden dolayı Pakistan'a yakındır: Birincisi, yıllar süren savaşlardan dolayı birçok siyasi unsurların göç etmesi, Pakistan'daki Afganların da eğitim aldıkları dini okullar, milyonlarca Afgan göçmenin bu ülkede barınması, dolayısıyla bu ülkeye bağlılıkları.³⁷⁹ İkincisi, Afganistan hükümeti kendisini Durand'ın diğer tarafındaki insanlarla ortak bir kimlik bağı içinde olduğunu düşünmektedir; nitekim söz konusu bölge başkanlarının Afganistan'a yaptığı resmi bu açık açık şekilde görülmüştür. Üçüncüsü, iki ülke arasındaki ticaret ve Pakistan'ın Afganistan'daki yatırımlarıdır. Şunu da belirtelim ki iki ülke arasındaki ticaret ve yatırımlar yılda 3 milyar dolardan fazladır. Pakistan, Hindistan'ın alt kıtası bünyesinde birliğini sonsuza kadar önlemek için başlangıçta İslami ideolojiye dayalı bir İslam ülkesi olarak ortaya çıkmıştır.³⁸⁰ Savaşta galip gelen, ancak ekonomik ve politik olarak iflas eden İngiltere, sahneyi terk edip yerini müttefiki olan ABD'ye terk etmiş, böylelikle Pakistan ABD'nin koruması altına almıştı.³⁸¹ Buna rağmen Pakistan uzun yıllardır istikrarsızlık ve siyasi krizlerle karşı karşıya kalan ve bölgede barış ve düzeni sarsan bir ülkedir. 1947'de kurulan ancak 1973'te anayasaya kavuşan Pakistan, kuruluşundan 26 yıl sonra, krizlerin ve bölünmelerin ortasında kalan bir devlet olarak, nükleer güç haline gelene kadar

³⁷⁷ Arvin Rahi, Etilaatroz, "Risha Rawabit mutashanj Afghanistan-Pakistan" (Afganistan-Pakistan arasındaki gergin ilişkilerin kökeni), 2022, <https://www.etalatroz.com/46565/%D8%B1%DB%8C%D8%B4%D9%87%E2%80%8C%DB%8C-%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%B7-%D9%85%D8%AA%D8%B4%D9%86%D8%AC-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D9%88-%D9%BE%D8%A7%DA%A9%D8%B3%D8%AA%D8%A7/>

³⁷⁸ Sakineh Mahmoudi, ss. 68-72.

³⁷⁹ Abdul Hamid Mobarez, s. 466.

³⁸⁰ Ahmed, Zahid Shahab ve Bhatnagar, s. 159-174.

³⁸¹ İlkay Çamkerten, pp. 1-26.

yalnızca ABD'nin yardımı ve askeri himayesi sayesinde ayakta kalabilmiştir. ABD'nin 1954'ten bu yana Pakistan'a yaptığı mali yardımlar şu şekildedir;

Tablo. 3: ABD'nin 1954'ten Bu Yana Pakistan'a Yaptığı Mali Yardımlar

S.	Yıl	Yardım Miktarı
1	1954	105 milyon dolar
2	1957	500 milyon dolar
3	1981-1986	3,2 milyar dolar
4	1989-1993	4.02 milyar dolar
5	2009	5 milyar dolar

*AB. Mobarez, *Siyaset Khariji Afghanistan az zaman Ahmad Shah ta Karzai* (Ahmad Shah Baba Durrani'den Hamid Karzai'ye kadar Afganistan Dış Politikasının Analizi), Saeed yayınları, s.466.

Bu yardımlar Pakistan'ın hiç olmadığı kadar dikkatsiz davranmasına neden olmuştur, önce laikleri ve daha sonra Deobandileri Keşmir'deki savaşa ve mücadeleye dâhil etmiştir. Ardından Vehhabileri Keşmir ve Afganistan savaşlarına sokarak Suudi Arabistan'dan milyonlarca dolar yardım almasını sağlamıştır.³⁸² Son olarak, İngilizler tarafından oluşturulan ve Usame bin Ladin'in yanında yer alan Taliban, Pakistan'ın aşırı politikalarının bir parçası haline gelmiştir. Pakistan, terör grupları kurarak bunu kendi çıkarları doğrultusunda bir baskı aracı olarak kullanmıştır. Rusya'ya karşı savaşma amacıyla ABD'nin ve İngiltere'nin sağladığı mali yardımlar sayesinde Pakistan istihbarat örgütü tarafından ülkede çok sayıda dini okul tesis edilmiştir. Bu parayla, Pakistan'daki okulların sayısı Zülfikar Ali Butto zamanında 200, General Zia-ul-Haq'ın zamanında 12.000 kader ve daha sonra eski cumhurbaşkanı Müşerref döneminde, 20.000'e yükselmiştir.³⁸³ Günümüzde bu okulların sayısına ilişkin gerçek bir istatistik bulunmamaktadır. Bu okullarda Pakistan ordusunun öncülüğünde din eğitimi yerine askeri eğitim verilmekte olup, bazı öğrencileri canlı bomba olarak kullanılmaktadır.³⁸⁴ Taliban yönetimini tanıyan üç ülkeden biri olarak Pakistan, Taliban'a silah, eğitim

³⁸² Raja Ehsan Aziz, p.153-162.

³⁸³ Hasan, Khurshid, ss. 14-24.

³⁸⁴ Tolonews, "Afghanistan - Pakistan Relations", 8 Mar 2022,

<https://www.youtube.com/watch?v=OmxW1HnhW14>

personel ve ulaşım imkanları sağlamıştır. Pakistan'ın Afganistan politikası, Taliban hareketinin ortaya çıkmasıyla iç bölünmeleri beraberinde getirmiştir. Dışişleri Bakanlığı, ISI ve İçişleri Bakanlığı, Afganistan üzerine birbirinden farklı politikalar yürütmeye başlamıştır. Dışişleri BM barış planını desteklerken, Pakistan İstihbarat Teşkilatı Hizb-i İslami'nin lideri Gülbekdin Hikmetiyar'a daha hoş görülü yaklaşmış, İçişleri Bakanı General Babür ise Taliban'ı desteklemeye başlamıştır. Pakistan'ın birbirini tutmayan bu politikaları Afgan siyaset sahnesinde daha fazla iç çatışma ve kaos yaşanmasına sebep olmuştur. Aslında, Pakistan tam olarak bu durumu arzulamıştır. Çünkü 1883 yılında Sovyet-İngiliz Anlaşmasıyla çizilen Duran Hattı'nın 100 yıllık süresi 1993'te dolacağından kendisine bağlı bir grubun Afganistan'da iktidarı ele geçirmesinin iki devlet arasında yaşanan kanlı sınır çatışmalarını da sona erdireceğini düşünmüştür.³⁸⁵ Pakistan'ın stratejisi ise, Afgan Şiiiler 'ine ve Fars orijinli Taciklere karşı Peştun kartını oynayarak İran'ın Afganistan'daki etkisini azaltmak istemesidir. Pakistan için önemli olan diğer bir konu da petrol ve doğalgaz boru hatlarıdır. Barış sağlandığı zaman Türkmen doğal gazı ve Kazak petroleri Afganistan üzerinden Pakistan'ın Karaçi limanına ulaşması Pakistan'a yıllık 5-6 milyar dolarlık bir ek gelir gelmesini gerçekleştirecekti.³⁸⁶ Pakistan, Afganistan'a yönelik politikasını, temelde ülkenin kuzeyinde yoğun halde yaşayan Peştunlar üzerinden yürütmektedir. Yıllarca Afganistan'daki Peştun milliyetçiliğini destekleyerek kendi sorunlarına çözüm bulmaya çalışan ve 'Taliban iktidarını destekleyip onu tanıyan nadir ülkelerden biri olan Pakistan, ABD'nin 'Ya bizimlesiniz ya da diğerleriyle' seçeneğine karşı duramamıştır.³⁸⁷

3.6. Afganistan-Hindistan İlişkileri

Afganistan'ın Hindistan ile ilişkisi tarihi, kültürel ve sosyal ortak noktalara dayanmaktadır. Hindistan'ın Afganistan'daki üç aşamaya ayrılmaktadır. Birincisi, Hindistan bağımsızlığından 1947-1991 Soğuk Savaş'ın sonuna kadar. Bu dönemde Afganistan ve Pakistan arasındaki Durand Hattı anlaşmazlığı, Afganistan'ın Hindistan

³⁸⁵ Babür Haya, "Uluslararası Alanda 11 Eylül Sonrası Afganistan", Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Enstitü Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Mart – 2014, ss. 47-48.

³⁸⁶ Esedullah Valvali, *Shamal Afghanistan* (Kuzey Afganistan), Kabil, 1998, s.252.

³⁸⁷ Ali Balcı, "Afganistan: Ulus Devlet ve Kabilecilik Arasında", Editör: Kemal İnat, Burhaneddin Duran ve Muhittin Ataman, *Dünya Çatışma Bölgeleri*, Nobel Yayınları, Ankara, 2004, s.262.

ile ilişkisini güçlendirilmişti.³⁸⁸ İkincisi, 1991 Soğuk Savaş'ın sonu ve Afganistan'da Taliban rejiminin sonu 200; Hindistan'ın Afganistan ile ilişkisi Dr. Najibullah rejiminin devrilmesinden sonra, yani Burhaneddin Rabbani rejimi döneminde güçlendirilmiştir. Ancak Pakistan'ın doğrudan desteğiyle Taliban rejiminin kurulmasından sonra bu ilişki tekrar gölgede kalmıştır.³⁸⁹ Dolayısıyla Taliban yönetiminde, Rusya ve İran da dâhil olmak üzere Hindistan, çoğunluğu Tacikler, Hazaralar ve Özbeklerden oluşan Kuzey İttifakını desteklemiştir.³⁹⁰ Üçüncüsü ise ABD müdahalesi (2001-2018) dönemidir. Hindistan'ın Afganistan ile ilişkileri, Taliban rejiminin devrilmesinden sonra tekrar gelişmiştir. 2001'den beri Hindistan, Afganistan'a 2 milyar dolar yardım sağlamıştı.³⁹¹ Hindistan, Afganistan'daki demokratikleşme sürecini sürekli desteklemiştir. Pakistan doğrudan Taliban'a bağlı olduğu için Hindistan, ABD'nin Afganistan'a müdahalesini desteklemiştir. Pakistan ile olan hassasiyetleri nedeniyle askeri güç göndermeyi reddederek sadece Afganistan'ın yeniden inşası ve kalkınması için iş birliği ve mali yardım sağlayacağını bildirmiştir. Hindistan Başbakanı Narendra Modi ilk kez Parlamento binasının açılışında ve ikinci kez Afganistan-Hindistan Dostluk Barajı'nın (Salma Barajı) açılışını yapmak üzere Afganistan'ı ziyaret etmiştir.³⁹² Modi zamanında Hindistan Afganistan'a Mi-25 askeri helikopterler sağlamıştır. Bu gelişme Hindistan'ın dış politikasında Afganistan'a yönelik 180 derecelik bir değişime işaretir.³⁹³ Modi, 2016 Delhi'de Eşref Gani ile yaptığı görüşmesinde, Afganistan'a 1 milyar dolarlık yardımda bulunacağını duyurarak yeni kurulan İran limanı Chabahar aracılığıyla Afganistan'a 130.000 ton buğday yardım sağlamıştı. Modi ve Gani'nin yönetim sırasında Afganistan-Hindistan arasındaki ikili ilişkiler gelişerek her iki ülkenin

³⁸⁸ Seyed Javid Hâkimi, 8am.af, "The role of India in Afghanistan", 11 November 2021, <https://8am.af/afghanistans-relationship-with-india-during-the-ashraf-ghani-era/>

³⁸⁹ Prakhar Sharma, *India-Afghanistan Relations, Pragmatism towards Political Normalisation (Routledge Handbook on South Asian Foreign Policy)*, Area Studies, Politics & International Relations, Reference & Information Science, Edition: 1st Edition, India, 2021, p.13.

³⁹⁰ Ahmed, Zahid Shahab ve Bhatnagar, pp. 159-174.

³⁹¹ Özgür Çınarlı, "Afganistan İhtilafı ve Hindistan", Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Aksaray, İstanbul, Cilt 8, Sayı 3, 2016, ss. 23-31.

³⁹² Asif Maroof, BBC, "Afghanistan's closer proximity to India", The Result of Discouragement from Pakistan? 02,08,2021, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2016/09/160914_zs_afghan_india_relationship

³⁹³ Sumit Ganguly, "India's Role In Afghanistan": *Sources of Tension in Afghanistan and Pakistan: A Regional Perspective*, CIDOB Policy Research Project, Barcelona, January 2012, pp. 32-36.

hükümet cumhurbaşkanı birçok kez birbirlerini ziyaret etmiştir. Taliban rejiminin devrilmesinden sonra Hindistan, Afganistan'ın yeniden inşası ve kalkınma sürecini destekleyerek Afganistan'a karşı yumuşak bir politika izlemiştir.³⁹⁴ Hindistan aynı zamanda Salma Barajı inşaatı ve Afgan Parlamentosu'nun onarımı gibi çeşitli kamu sektörü projelerini desteklerken,³⁹⁵ sağlık ve eğitim sektörlerinde iş birliği, memur ve diplomatların eğitimi ve binlerce Afgan'ın Hindistan'ı turizm ve sağlık hizmetleri için ziyaret etmesi gibi konularda destekçi olmuştur.³⁹⁶ Afganistan'ın jeopolitik konumu Hindistan'ın ilgisini hep çekmiştir. Hindistan, Afganistan'ın deniz yoluyla diğer ülkelerle kolayca ticaret yapabilmesi ve ekonomisinin artık Pakistan'a bağımlı olmaması için İran'ın Chabahar limanının inşasını destekleyerek bu limanın inşası için gerekli yardımı sağlamıştır.³⁹⁷ Hindistan'ın Afganistan'a yaptığı yardım 2001'den bu yana 3 milyar doları aşmıştır. Hindistan, terör, uyuşturucu, suç ve kara para aklamayla mücadelede Afganistan güvenlik ve savunma güçlerini desteklemeyi kabul ederek eğitim, sağlık, tarım, içme suyu, sulama, yenilenebilir enerji, küçük hidroelektrik santrali, taşkın sel kontrolü, spor ve kamu hizmeti altyapısı alanlarında destek sağlamıştır.³⁹⁸ Afganistan, 1947'de Hindistan Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra hükümet tarafından tanınan ve Birleşmiş Milletler üyeliğine olumlu oy veren dünyadaki ilk ülkeler arasındadır. Ancak Afganistan Kraliyet Hükümeti ile Hindistan Cumhuriyeti arasındaki siyasi ilişkilerin resmi temeli, 4 Ocak 1950'de Dostluk Antlaşması'nın imzalanmasıyla atıldı. Afganistan'da yetmiş yıldan fazla bir süredir meydana gelen birçok gelişmeye rağmen, iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler genellikle dostane ve stratejik olarak tanımlanabilir.³⁹⁹ İlk Taliban hükümetinin düşmesinden sonra, Aralık 2001'de Hindistan'ın aktif katılımcı ülkelerden biri olduğu Bonn Afganistan Konferansı

³⁹⁴ Afghanistan Institute for Strategic Studies, Chabahar Port Strategic Analysis: "Afghanistan-India-Iran Relations", AISS-R-011, Kabul, March-27- 2017, pp. 54-57.

³⁹⁵ Partha Pratim Basu, India and Post Taliban Afghanistan: *Stakes, Opportunities and Challenges*, India Quarterly, New Delhi, Vol. LXIII, No.3, July – September, 2007, p. 89.

³⁹⁶ Abdul Hamid Mobarez, s. 473.

³⁹⁷ Sajjad Ashraf, "India-Afghanistan Strategic Agreement: *Opportunity for Peace and for Pakistan*", ISAS Briefs, No. 218, Singapore. October. 2011, p. 18.

³⁹⁸ Sujay Bhattacharya, India Today, "40 years of ups and downs in India's Afghan policy", New Delhi, August 26, 2021, <https://www.indiatoday.in/news-analysis/story/40-years-of-ups-and-downs-in-india-s-afghan-policy-1845809-2021-08-26>

³⁹⁹ Akyüz, Ahmet, "Soğuk Savaş Sonrası Hindistan'ın Avrasya Jeopolitiğindeki Yeri", yüksek lisans tezi, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2007. ss. 63-66.

düzenlenmiştir. Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Hindistan, stratejik ve çok yakın düzeyde ilişkilerde yeni bir sayfa açmıştır. Afganistan ve Hindistan liderleri ve hükümet başkanları birçok kez birbirlerinin ülkelerine resmi ve dostane ziyarette bulunmuşlardır. Yüksek düzeyde siyasi ve stratejik ilişkiler olarak tanımlanabilecek bu ilişkiler kültürel, ekonomik, siyasi, savunma ve güvenlik alanlarını kapsamıştır. 4 Ekim 2011'de, Afganistan ve Hindistan arasında, stratejik ortaklık anlaşması imzalanmıştır.⁴⁰⁰ Siyasi ilişkiler, güvenlik, ekonomi ve ticaret, eğitim ve kapasite geliştirme, sosyal, kültürel, sivil toplum ve insan-insan ilişkileri alanlarında iş birliğini içeren bu anlaşma, 2014 yılında uluslararası güçlerin geri çekilmesinden sonra ülkeler arasındaki güven düzeyinin ve hatta Afganistan'ın istikrarını korumanın bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Hindistan'ın o dönemdeki Başbakanı Man Mohan Singh, bu anlaşmayı imzaladıktan sonra, Cumhurbaşkanı Hamid Karzai ile yaptığı ortak konferansta şunları belirtmiştir:⁴⁰¹ Hindistan, Afganistan halkının yanındadır, aynı zamanda 2014 yılında yabancı güçlerin geri çekilmesinin ardından yönetim ve güvenlik sorumluluklarını üstlenmeye hazırdır. Ancak, Taliban ile ABD arasında Doha anlaşmasının imzalanmasından sonra, Yeni Delhi'nin dışişleri bakanı da dahil olmak üzere üst düzey yetkililerinin, Afganistan barışına ilişkin diplomasi değişikliği ile Katar'daki Taliban'ın siyasi temsilcileriyle birkaç kez görüşmesine rağmen Hindistan bu konudaki endişelerini saklayamamıştır. Afganistan İslam Cumhuriyeti hükümetinin düşmesi ve Hindistan'ın Pakistan temsilcileri olarak adlandırdığı Taliban'ın yeniden iktidara gelmesinden sonra Yeni Delhi, Afganistan'daki siyasi ve konsolosluk temsilcilikleri de dahil olmak üzere tüm siyasi faaliyetlerini durdurmuştur.⁴⁰²

11 Eylül sonrası Hindistan-ABD ilişkileri yeni bir ivme kazanmış ve iki 'köklü demokrasi' terörle mücadele başta olmak üzere birçok konuda iş birliği başlatmışlardır. 11 Eylül sonrası Hindistan'ın ABD'ye tam destek sağlaması ile iki ülke arasında stratejik iş birliği konusunda mutabakat sağlanmıştır. Keşmir sorunu ve Pakistan ile ilişkiler her dönemde Hindistan dış politikasının öncelikleri arasında yer almıştır. Hindistan, Keşmir'i ayrılmaz parçası olarak görmüş, böyle bir sorunun olmadığını

⁴⁰⁰ Nasrullah Stanakzai, 8 sobh, "Negahi ba Rawabit Siyasi Afghanistan wa Hind" (Afganistan ve Hindistan arasındaki siyasi ilişkilere bir bakış), 3,5,2022, <https://8am.af/a-look-at-the-political-relations-between-afghanistan-and-india/>

⁴⁰¹ Beg Mohammad Bayat, "Afganistan-Hindistan İlişkileri; 1973-2014", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler anabilim dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021, ss. 84-100.

⁴⁰² Alexander Knyazev, ss. 80-82.

vurgulayarak, Pakistan'ı ayrılıkçıları desteklemekle suçlamaktadır.⁴⁰³ Pakistan ise, nüfusunun %60'ı Müslüman olan Jammu-Keşmir'in tartışmalı bölge olduğunu ve nihai statüsünün tespit edilmediğini ileri sürerek halkın kendi kaderini tayini için referandum yapılmasını savunmaktadır. Hindistan ile Pakistan arasında kronikleşen Keşmir sorunu Pakistan kadar Hindistan açısından da önemlidir. Amerika, Keşmir'in Hindistan lehine bir çözüme kavuşturulacağına ilk ipuçlarını vermiştir. Pakistan, Afganistan'daki belirgin etkinlik karşılığında Keşmir'de taviz vermeye yanaşabilir. Fakat Hindistan-Pakistan dengesinin ince ayar bir diplomasiyle sağlanması operasyonunun başarısını etkileyecek önemli bir husustur.⁴⁰⁴ Hindistan'ın Afganistan'a yönelik politikası, Pakistan ile olan rekabetinden etkilenmektedir. Hindistan ve Afganistan arasında, 1947'deki bağımsızlıktan bu yana çok yakın ilişkiler kurulmuştur. Afganistan, Pakistan'ın Birleşmiş Milletler üyeliğine karşı oy kullanıp ardından Hindistan'ın Soğuk Savaş sırasındaki tarafsızlık politikasını desteklemiştir.⁴⁰⁵ Soğuk Savaş sırasında Yeni Delhi, Pakistan'ın Mücahitlere artan desteğini dengelemek için, tarafsızlık ilkelerinin aksine, 1979'da Rusya'nın Afganistan'ı işgalini açıkça desteklemiştir. O zamandan beri Hindistan, 1990'larda Taliban'la savaştan Kuzey İttifakına yardım dahil olmak üzere Pakistan'ın etkisini dengelemede veya önlemede yararlı olduğunu kanıtlayan Afgan aktörlerini defalarca desteklemiştir.⁴⁰⁶ Kuzey Birliği'nin bazı mensupları hala Hindistan'ın desteğine sahiptir. 2001'den beri Yeni Delhi, Pakistan'ın nüfuzunu önlemek için Afganistan'a ilişkin aktif bir politika izlemiştir. Son 18 yılda Hindistan, bu ülkeye büyük altyapı projeleri, teknik eğitim programları ve karayla çevrili Afganistan'ın seçeneklerini artıran yeni iş koridorları dahil olmak üzere üç milyar dolardan fazla mali yardım sağlamıştır.⁴⁰⁷ Afgan halkının çoğu, Hindistan'ın Afganistan'la dost olduğu inancındadır. Bu inanç, son kırk yılda daha fazla şekillenmiş ve özellikle Pakistan ile ilişkilerin çeşitli nedenlerle gerginleştiği dönemlerde daha da güçlenip yoğunlaşmıştır. Görünüşe göre Hindistan da Afganistan'ın doğal dostu

⁴⁰³ Babür Haya, ss. 91-92.

⁴⁰⁴ Fırat Purtaş, "Avrasyadaki Yeni Büyük Oyun...", ss. 61-62-68.

⁴⁰⁵ Çelebi, Serdar, Hindistan: Güney Asya'nın Güncel Jeopolitiği Bağlamında Uluslararası Politikada Mevcut ve Muhtemel Yeri, doktora tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, 2009. Ss. 45-47.

⁴⁰⁶ Fırat Purtaş, ss. 64-66.

⁴⁰⁷ Andrew Watkins, "A New Method? Europe, India and Afghanistan after 2021", print; Friedrich Ebert Stiftung, Afghanistan, 2021, ss. 1-2.

olduğuna ve her koşulda Afganları desteklemesi ve yardım etmesi gerektiğine inanmamış, Afganistan'a yaklaşımını gerçeğcilik ilkelerine göre ayarlayarak bu ilişkileri sadece ulusal çıkarları ışığında tanımlamıştır.⁴⁰⁸ Bu yaklaşım esasında yanlış değildir; zira ülkeler arasındaki ilişkilerin ulusal çıkarlara dayalı olduğu bilinen bir gerçeğliktir.⁴⁰⁹

Hindistan'ın dış politikasının büyük doktrini ülkeleri  eş merkezli çerçeveye böler ve Afganistan ilk çerçeveye yerleştirilir. Bu nedenle Hindistan'ın dış politikasında bu ülke özel bir öneme sahiptir. Taliban'ın Afganistan'ı ele geçirmesiyle bu ülkede etkisini kaybeden Hindistan, 11 Eylül'den sonra olumlu ve işbirlikçi bir yaklaşım benimsemiştir.⁴¹⁰ Hindistan, Afganistan'ın i gelişmelerinde daha büyük bir rol oynayarak ve bu ülkenin yeniden inşasına yardım ederek, uzun süredir düşmanı olan Pakistan'ın etkisini azaltmaya ve bu ülkenin “siyasi kuşatma” ile başa çıkmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Hindistan, İnan gibi Afganistan'daki diğer bölgesel ve etkili glerle çeşitli alanlarda iş birliği yapmaya çalışmıştır. Çünkü Afganistan'ın i gelişmeleri İnan'ın ulusal güvenliğini doğrudan etkileyebileceğinden ve Hindistan'ın İnan'ın dış politika stratejilerinde, özellikle İnan'ın doğusuna bakma politikasında özel bir konuma sahip olması nedeniyle önemli sayılabilir.⁴¹¹ Sonuç itibariyle Afganistan Hindistan ilişkilerinin gidişatını etkileyen en önemli faktör Afganistan'daki yönetimler olmuştur; fakat ilişkilerin boyutu muhafazakr ya da ılımlı yönetim durumuna göre Őekillenmiřtir. Ayrıca, bu durum, Afganistan-Hindistan ilişkilerini etkilediği gibi Afganistan-Pakistan ilişkilerini de Őekillendirmiřtir. Afganistan'da muhafazakr yönetim iktidara geldiğinde Afganistan-Pakistan ilişkisinin olumlu yönde değiştiği gözlenmiş ve dolayısıyla Afganistan-Hindistan ilişkisini olumsuz etkilediği görülmüştür (r. Taliban dönemi). Bilakis, Afganistan'da ılımlı yönetim iktidara geldiğinde Afganistan-Pakistan ilişkisinin olumsuz etkilendiği ortaya çıkmış ve dolayısıyla

⁴⁰⁸ ORFIB, "The Way Ahead for India-Afghanistan Relations". Observer Research Foundation Issue Brief, Issue No. 153, July 2016, pp. 23-26.

⁴⁰⁹ Nasser Siddiqi, Mandegar Daily, “Hind wa Azmon Dosti ba Afghanistan” (Hindistan ve Afganistan ile Dostluk Testi), 03.02, 2021, <https://mandegardaily.com/?p=56860>

⁴¹⁰ Elif Bali, “Hindistan ve Pakistan'ın Dış Politika Tercihlerinin Soğuk Savaş ve Soğuk Savaş Sonrası Yansımaları”, yüksek lisans tezi, Ankara, Ankara niversitesi, 2006. ss. 29-33.

⁴¹¹ Shafii Nozar, Farji Naseer Shahriar, Motaghi Afshin, “Roykard Hind dar Qebal Afghanistan pas az 11 sep. 2001; ba Negah ba Iran” (Hindistan'ın 11 Eylül 2001'den sonra Afganistan'a yaklaşımı; İnan açısından), İşfahan niversitesi, 2013, ss. 125-152.

Afganistan-Hindistan ilişkilerini olumlu yönde etkilenmiştir (ör. 1973 sonrası mücahidin dönemine kadar ve 2001 Taliban sonrası Karzai dönemi).⁴¹²

2014 yılı itibariyle de bakıldığında ılımlı bir niteliği haiz Karzai yönetiminin ABD'den sonra en yakın dostlarından biri Hindistan olmuştur. Afganistan-Hindistan ilişkilerinde Afganistan'daki etnik gruplar da etkili olmuştur. 2001'e kadar Delhi yönetimi, Peştun dışı etnik gruplarla daha iyi ilişkiler kurmuş ve Taliban döneminde de Tacik, Özbek ve Hazaralardan oluşan Kuzey İttifakı'nı desteklemiştir. 2001 sonrası ise Hindistan'ın bu yöneliminde değişiklikler olmuş Delhi politikacıları arasında Afganistan'daki tüm gruplarla iyi ilişkiler kurma fikri ağır basmış, Karzai başta olmak üzere diğer etnik gruplarla iyi ilişkiler kurulmuştur. Fakat Karzai döneminden itibaren Afganistan-Hindistan ilişkilerinde Pakistan etkenine ilaveten Radikal İslami akımların Orta Asya'ya yayılmasının önlenmesi ve Hindistan-Afganistan-Orta Asya arasında ticaret (özellikle enerji bağlamında) bağının geliştirilmesi ve Orta Asya enerjisine ulaşım hususları da eklenmiştir. Afganistan ilişkileri önem kazanmıştır.⁴¹³

3.7. Afganistan-Türkiye İlişkileri

İki ülke arasındaki ilişkilerin tarihini inceleyecek olursak; Türkiye, Afganistan ile derin dilsel ve kültürel bağları olan bir ülkedir ve uzun süredir müttefik olarak Kabil ile ilişkilerini son yıllarda önemli ölçüde genişletmiştir. İkili ilişkilerin başlangıç tarihi 1. Dünya Savaşı'na dayanmıştır. Kabil'in Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleme kararı, dostluk ilişkilerinin temelini oluşturur. Günümüzde bu eğilim genişlemiştir. Ankara, Orta Asya'daki etkisini artırmak için Afganistan'daki gelişmeleri göz ardı etmemeye çalışmış ve bu ülkenin siyasi sahnesinde etkin bir aktör olarak rolünü ve konumunu korumuştur. Sovyet Ordusunun 1979'da Afganistan'a saldırısı ile karşı cephede yer alan Türkiye, iç savaşların devamında Kuzey Cephesi'nden Abdul Raşid Dostum "Özbek liderleri" öncülüğündeki Ulusal Hareket Partisi'ni desteklemiştir. Kasım 2001'de Türkiye, Afganistan'da ABD liderliğindeki askeri harekate katılan ilk Müslüman ülke

⁴¹² Paliwal Avinash, *My Enemys Enemy; India in Afghanistan From the Soviet Invasion to the US Withdrawal*, London, C. Hurst & Co. Publishers Ltd., 2017. pp. 148-152.

⁴¹³ Seddon, David, *Imperial Design a Deep History of Afghanistan*, Critical Asian Studies, Cilt: 35, Sayı: 2, 2003, ss. 175-194.

olarak, Taliban ülkeyi tekrar ele geçirmeden önce Washington’la birlikte Afgan askerlerinin eğitiminde rol almıştır.⁴¹⁴

Türkiye, 20. yüzyılın ortalarından itibaren Afganistan’ın komşularıyla olan anlaşmazlıklarında her zaman arabulucu rolü oynamaya çalışmıştır. Örneğin, 1960 yılında İran ile Afganistan arasındaki sınır anlaşmazlıkları sırasında Ankara, çatışmanın azaltılmasında etkindi. 1996’da Taliban’ın ortaya çıkmasından sonra Türkiye, Pakistan ile ilişkilerini derinleştirmenin yanı sıra Kabil’deki siyasi sistem ve çeşitli gruplarla da önemli bir etkileşim içinde olmuştur. Türk hükümeti şimdiye kadar siyasi şiddeti azaltmak için Ankara merkezli, Kabil ve İslamabad arasında birkaç yıllık üçlü toplantıya ev sahipliği yapmıştır.⁴¹⁵ Öte yandan, bu ülkenin İslamabad, Doha, Kabil ve Moskova ile olan olumlu ilişkileri, NATO ve İslam İşbirliği Teşkilatı’na eş zamanlı üyeliği ve Afganistan ile herhangi bir sınır anlaşmazlığının olmaması, görünüşe göre Türkiye’yi daha elverişli bir konuma koymuştur. Bu koşullara rağmen, Libya ve Suriye’deki tek taraflı mevcudiyet ve müdahaleden, dini aşırıcılık nedeniyle milyonlarca mülteci ve yerinden edilmiş insanın akınına uğramasına kadar bölgesel çatışmalarda pek elverişli olmayan deneyimi, Ankara’nın Afganistan’da iktidarın devri sırasında çok temkinli davranmasına neden olmuştur.⁴¹⁶ Bu taktik değişikliği, Amerika Birleşik Devletleri’nin çabalarıyla Katar’da yapılan barış görüşmelerinde pek dikkat çekmiştir. Bu kez siyasi ve ekonomik çıkarları ön planda tutan Türkiye, Afganistan ve diğer Orta Asya ülkeleriyle olan ticaret yolunu güvence altına almak için NATO’daki müttefiklerinin aksine bu ülkeyi terk etmeyi reddetmişti.⁴¹⁷ Türkiye’nin Afganistan politikasının temel hedefi istikrarı korumak ve dini aşırıcılığı önlemeye yöneliktir. Türkiye’nin Afganistan’daki askeri varlığının nedenlerini inceleyecek olursak; son dönemde birçok uluslararası sorunların çözümünde aktif rol oynayan Türkiye, Amerika’dan sonra

⁴¹⁴ Sayed Janbaz Khumchany, “Türkiye Afganistan İlişkileri: 1991-2014”, Sosyal Bilimler Enstitüsü; Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2019, ss. 35-42.

⁴¹⁵ Gamze Kaya, Türkiye-Afganistan İlişkileri, Sosyal Bilimler Enstitüsü; Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ocak 2019, ss. 79-87.

⁴¹⁶ Ainuddin Nabizadeh, Blogfa, “Rawabit Afganistan-Türkiye” (Afganistan ve Türkiye ilişkileri), 1 Ekim 2021, <http://findaqistan.blogfa.com/post/7>

⁴¹⁷ İslam Dünyası Geleceği Araştırma Enstitüsü, İİWFS, “Huzur Turkey dar Afghanistan” (Türkiye'nin Afganistan'daki varlığı), 10 Kasım 2021, <https://iiwfs.com/%D8%AD%D8%B6%D9%88%D8%B1-%D8%AA%D8%B1%DA%A9%DB%8C%D9%87-%D8%AF%D8%B1-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86%D8%9B%D8%A8%D9%84%D9%86%D8%AF%D9%BE%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%B2%DB%8C-%DB%8C/>

dünyanın en büyük askeri varlığına sahip ülke konumundadır. Bu ülkenin Asya, Avrupa ve Afrika'dan oluşan üç kıtada 13 ülkede askeri varlığı bulunmaktadır. Türkiye'nin Kıbrıs, Suriye, Irak, Libya, Afganistan, Lübnan, Kosova, Bosna, Arnavutluk, Somali, Katar, Pakistan ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Türk yerleşimindeki askeri varlığı, bu ülkenin dünyadaki aktif ve askeri rolünü göstermektedir.⁴¹⁸ NATO kuvvetlerinin 11 Eylül 2021'e kadar olan geri çekilme takviminin açıklanması ve bu pakt üyeleri tarafından sivil yardımın devamı için Kabil Uluslararası Havalimanı'nın güvenliğinin sağlanması meselesinin ardından, Türkiye, bu misyonu ilerletme konusundaki ilgisini ifade etmiştir. Son açıklamalarda Recep Tayyip Erdoğan, Afganistan'daki durumu yönetmek için bu ülkenin tek uygun seçenek olduğunu belirtmiştir. Türkiye, diğer NATO üyelerinin çekilmesinden sonra, Afganistan'da askeri bir varlığa sahip olmakla ve bu ülkede istikrarı sürdürmekle ilgilenmesinin birkaç nedeni vardır. İslam dünyasının merkeziliği, Amerika ile çıkarların uyumu ve paylaşımı, Türk dünyasının birliği, Doğu Bloku ülkelerine yakınlık, Osmanlılık politikası, tarihi, kültürel ve askeri konular, bu ülkenin Afganistan'da bulunmasının temel nedenlerinden ibarettir.⁴¹⁹ Türkiye son yıllarda İslam dünyasında merkezi bir rol oynamaya çalışmaktadır. Bu ülke, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, İran ve Katar gibi İslam dünyasındaki geleneksel rakiplerini aşmaya ve İslam dünyasında önemli bir rol oynamaya çalışıyor. Türkiye'nin geleneksel rakiplerinden Suudi Arabistan ile ilişkileri son yıllarda soğumuştur. Türkiye, liderliği Suudi Arabistan'ın elinde olan Basra Körfezi İşbirliği Konseyi'nin üyeleri arasına sızmaya ve Katar ile ilişkilerini genişletmeye çalışmıştır. Hatta bu ülke, Basra Körfezi İşbirliği Konseyi üyeleri tarafından Katar'a ambargo uygulanması konusunda Katar'a destek vermiş ve bu ülkede askeri üs kurmuştur.⁴²⁰ Ayrıca bu ülke ile Mısır arasındaki ilişkiler Arap Baharı meselesi yüzünden soğumuştur.

⁴¹⁸ Rahapress, "Dalayil Alaqamandi Huzur Nizamy Turkey dar Afghanistan" (Türkiye'nin Afganistan'daki askeri varlığı), 06,03,2021, <https://rahapress.af/%D8%AF%D9%84%D8%A7%DB%8C%D9%84-%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%82%D9%85%D9%86%D8%AF%DB%8C-%D8%AD%D8%B6%D9%88%D8%B1-%D9%86%D8%B8%D8%A7%D9%85%DB%8C-%D8%AA%D8%B1%DA%A9%DB%8C%D9%87-%D8%AF%D8%B1-%D8%A7%D9%81%D8%BA/>

⁴¹⁹ Researcher Razia Ghaws, "Jaygah Turkey dar Siyaset Khariji Afghanistan" (Turkey's Position in Afghanistan's Foreign Policy), Regional studies, Kabul, ss. 32-35.

⁴²⁰ Rahapress, "Dalayil Alaqamandi Huzur Nizamy Turkey dar Afghanistan" (Türkiye'nin Afganistan'daki askeri varlığı), 07,02,2021, <https://rahapress.af/%D8%AF%D9%84%D8%A7%DB%8C%D9%84-%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%82%D9%85%D9%86%D8%AF%DB%8C-%D8%AD%D8%B6%D9%88%D8%B1-%D8%A7%D9%81%D8%BA/>

Müslüman Kardeşler grubunu destekleyen Türkiye, Muhammed Mursi hükümetinin Mısır ordusu tarafından devrilmesi ve Abdül Fettah es-Sisi'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye ile ilişkiler gerginleşmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Libya'ya askeri müdahalesi konusunda bu ülke Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan ile de çekişme safhasına girmiştir.⁴²¹

Türkiye, Afganistan konusunda İslam dünyasındaki merkezi rol oynamaya çalışmaktadır. Son zamanlarda Türkiye Afgan hükümeti ile Taliban grubu arasındaki barış görüşmelerinde inisiyatifini almaya ve iki taraf arasındaki barış görüşmelerine ev sahipliği yapmaya çalışmıştır. Türkiye'nin Afganistan'daki askeri varlığına olan ilgisi, bu ülkenin NATO güçlerinin geri çekilmesinden sonra Afganistan'da istikrarı korumak ve tam ölçekli bir iç savaşı önlemek istemesinden de kaynaklanmaktadır. Bu ülkenin hem Afgan hükümetiyle hem de bu ülkenin siyasi partileriyle iyi ilişkileri vardır, ayrıca Taliban ile doğrudan bir askeri çatışmaya girmemiştir.⁴²²

Türkiye, Afganistan'daki varlığı sayesinde Orta Asya'nın Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan gibi Türk devletleriyle daha fazla ilişki kurmak ve bu ülkeler arasında ortak bir ittifak oluşturma yolunda istikrarlı adımlarla ilerlemektedir. Bu birliğin bir yandan kimlik ve kültürel, diğer yandan ticari yönü vardır. Türkçe konuşan ülkelerin birleşmesi ile bu ülkeler için bağımsız bir soy ve kültürel kimlik tanımlanacaktır; bu kültürel alanda lider konumunda bulunması Türkiye'ye büyük siyasi faydalar sağlayacaktır.⁴²³ Ayrıca, Türk devletlerinin bir araya gelmesi bölgesel ticaret ve transitte artışa yol açacak olup, bu bölgedeki tüm ülkelere ekonomik fayda sağlayacaktır.

⁴²¹ Farzad Ramezani Bunesh, "Damana hay Konuni Rawabit Afghanistan-Turkey" (Türkiye ile Afganistan arasındaki mevcut ilişkilerin kapsamı), 04,02,2022, <http://howd.org/likene/1216-2016-11-15-19-10-13.html>

⁴²² Abdul Hamid Mobarez, s. 479.

⁴²³ Tasnimnews, "Dalayil wa Hadaf Turkey baray Dadawon Huzur dar Afghanistan" (Türkiye'nin Afganistan'daki varlığını sürdürme nedenleri ve hedefleri), 21 Haziran 2021, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1400/03/21/2518639/%D8%AF%D9%84%D8%A7%DB%8C%D9%84-%D9%88-%D8%A7%D9%87%D8%AF%D8%A7%D9%81-%D8%AA%D8%B1%DA%A9%DB%8C%D9%87-%D8%A8%D8%B1%D8%A7%DB%8C-%D8%AA%D8%AF%D8%A7%D9%88%D9%85-%D8%AD%D8%B6%D9%88%D8%B1-%D8%AF%D8%B1-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%A8%D8%AE%D8%B4-%D8%A7%D9%88%D9%84>

Türkiye son yıllarda dış siyasette daha ziyade, çok taraflılık çizgisinde hareket etmekte olup, Rusya ve Çin gibi güçlü ülkelerle ilişkilerini genişletmeye çalışmaktadır. Bu ülkelerle ilişkilerin genişlemesi iki nedenden kaynaklanmaktadır. Birincisi, Türk milliyetçileri ve muhafazakarları açısından, bu meselenin kökleri İslam dünyasına ve Asya'ya dayanıyor, bu nedenle dış politikalarında Asya'ya öncelik vermek gerekir. İkincisi, Türkiye'nin Doğu'ya yönelmesi, Amerika ve Avrupa'nın bu ülkeye karşı soğuk tutumundan kaynaklanmaktadır. Örneğin, Türkiye son birkaç yılda defalarca AB üyeliğini kazanmaya çalışması ve olumsuz bir yanıt alınması ve ABD, Ankara'nın çıkarlarıyla çatışan Suriyeli Kürtlere desteği.⁴²⁴

2002 ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra Türkiye daha çok Neo-Osmanlı politikasını izlemiştir. Neo-Osmanlı, Kemalizm'in geleneksel Türk dış politikasına (daha çok Batı'ya dönük olan) karşı bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu politika, eski Osmanlı İmparatorluğu içinde daha fazla iş birliğini desteklemektedir.⁴²⁵ Diğer bir deyişle, Neo-Osmanlılık, büyük resmi gözden kaçırmadan Türkiye'nin komşuları arasındaki yerini sağlamlaştırmaya çalışmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu gücünün zirvesindeyken, Balkanları, günümüz Ortadoğu'sunu, Kuzey Afrika'yı ve Kafkasya'yı kontrol etmiştir. Neo-Osmanlı politikası, Türkiye'nin bu alanlarda müdahil olmasını teşvik etmektedir. Türkiye'nin Afganistan'daki askeri varlığı, bir ölçüde bu politikaya dayanmıştır. Türkiye, Afganistan'da bulunarak bir yandan Orta Asya ülkeleri ve Kafkasya'ya daha fazla erişim sağlamak isterken, diğer yandan bu Güney Asya ülkesinde yer alarak iki rakip ülke olan Pakistan ve Hindistan'da etkisini artırmaya çalışmıştır.⁴²⁶

Türkiye-Afganistan ilişkilerine zemin hazırlayan bir başka husus ise tarihi ve kültürel Konular; Türkiye'nin Afganistan ile tarihi ilişkileri vardır. Bu ülkenin Afganistan'la resmi ilişkileri Amanullah Han döneminde kurulmuştur. Amanullah Han daha çok Batı'ya meyilli idi. Amanullah Han'dan sonra Zahir Şah, halkın modernizme

⁴²⁴ Jandad Spinghar, Siyaset Khariji Turkey dar Qebal Afghanistan pas az 2001 (Türkiye'nin 2001 Sonrası Afganistan'a Yönelik Dış Politikası), Yayıncı: Afganistan Yüksek Öğrenim Enstitüsü, Dağıtım: Afganistan Kütüphanesi Yüksek Öğrenim Enstitüsü, Kabul, 2018, ss.14-20.

⁴²⁵ Rahimullah Farzam, İramcenter, "Mamuryat Ehtimali Turkey dar Afghanistan" (Türkiye'nin Afganistan'daki olası misyonu: fırsatlar ve zorluklar), 07.05.2021, <https://iramcenter.org/fa/turkeys-possible-mission-in-afghanistan-opportunities-and-challenges/>

⁴²⁶ Sayed Janbaz Khumchany, ss. 35-42.

ve Batı kültürüne olan duyarlılığı nedeniyle Türkiye ile ilişkileri genişletme konusunda hevesli davranmamıştır. Türkiye, Afgan Cihadı sırasında Mücahitleri desteklemiş ve 11 Eylül olayından sonra bu ülke, NATO çerçevesinde Afganistan'a askeri güç göndererek, Afganistan ile Pakistan arasında arabuluculuk yapmaya çalışmıştır. Türkiye'nin Afganistan Özbek halkı ile kültürel ortaklıkları bulunmakta ve onlara her yıl birçok burs vermektedir.⁴²⁷ Ayrıca siyasi ilişkiler bağlamında, Afganistan Ulusal İslami Hareket Partisi lideri Mareşal Abdul Raşid Dostum ile çok güçlü ilişkileri vardır. Afganistan merkezi hükümeti ile Mareşal Dostum arasındaki birçok gerilimde arabuluculuk yapmıştır. Türkiye hazırda Afganistan'daki birçok siyasi eğilimle iyi ilişkilere sahip olup, bu ülkenin siyasi sorunlarının çözümünde önemli bir oyuncu olmaya çalışmaktadır.⁴²⁸

Türkiye son dönemde dış politikasında sert güce yöneldiği gözlemlenmektedir. Bu ülke, ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için askeri seçeneği tercih etmektedir. Şu anda, Türkiye askeri güç açısından dünyada dokuzuncu sırada yer alırken ABD'den sonra NATO'da en fazla askeri personele sahip ülkedir. Ayrıca, Türkiye'nin Avrupa, Asya ve Afrika'nın üç kıtasında, dünyanın 13 ülkesinde askeri varlığı mevcuttur.⁴²⁹ Türkiye'nin Libya'ya askeri müdahalesi ve o ülkenin Fayız Siraj liderliğindeki ulusal birlik hükümetine verdiği destek, Suriye'nin kuzeyinde Kürtlere ve Suriye ordusuna askeri müdahalesi, Kuzey Kıbrıs'ta askeri üslerin kurulması, Somali ve Afganistan'daki askeri varlığı, Karabağ savaşında Azerbaycan'a silah ve askeri desteği ülkenin dış politikasında askeri yöntemin bir seçenek olduğunu göstermektedir.⁴³⁰ Türkiye, Afganistan'daki askeri varlığı ve sert gücü ile bir yandan yabancı güçlerin çekilmesinden sonra bu ülkedeki durumu yönetmek, diğer yandan da diğer hedeflerine ulaşmak istiyor.

⁴²⁷ İESS, "Nufuz Turkey dar Afghanistan; Abzar ha wa Hadaf" (Afganistan'daki Türk etkisi; Araçlar ve hedefler), Doğu Çalışmaları, 20 Kasım 2022, <https://www.iess.ir/fa/translate/2391/>

⁴²⁸ Khalil Selahshur, AA, "Naqsh Turkey dar Rawand Solh wa Bazsazi Afghanistan; az Konferans Bon ta neshast Istanbul" (Türkiye'nin Afganistan'ın barış ve yeniden inşa sürecindeki rolü; Bonn konferansından İstanbul toplantısına), 04.07.2021, <https://www.aa.com.tr/fa/%D8%A7%D8%AE%D8%A8%D8%A7%D8%B1->

⁴²⁹ Taimur Sharan, Naqsh wa Ahmiyat Turkey dar Rawabd Solh Afghanistan (Türkiye'nin Afgan barış sürecindeki rolü ve önemi), basım; Afganistan'da Friedrich Ibert Stiftung Vakfı, Kabul, 2021, s. 33.

⁴³⁰ Hamed Yagobi, Gonasazi Siyasat Khariji Turkey dar Khawarmiyana (Ortadoğu'da Türk Dış Politikasının Tipolojisi), Dış Politika, yıl 27, sayı 4, Kabul, 2014, ss. 36-41.

Türkiye-Afganistan ilişkilerinin bir boyutu da ekonomik ilişkileri kapsamaktadır. Bu ilişkiler Osmanlıdan günümüze Afganistan'a yapılan sosyal ve ekonomik yardımlar süreklilik arz etmektedir. Afganistan'da uzun süren iç çatışmalar, istikrarsızlık, uluslararası aktörlerin rekabet alanı olması ve ülkenin coğrafi konumunun getirdiği dezavantaj ekonomiyi ve sosyal yapıyı olumsuz etkilemiştir. Afganistan'ın yeniden yapılanma sürecinde BM ve NATO bünyesi altında çalışan birçok birim bu kapsamda faaliyet göstermektedir. Bu birimlerin en önemlisi kuşkusuz Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA)'dır. Taliban rejimi sonrası Afganistan'a yardımda bulunan ülkelerin başında bulunan Türkiye yardımlarını devlet yardımları, askeri yardımlar ve özel sektör faaliyetleri (müteahhitlik) adı altında üç yönde gerçekleştirmiştir.⁴³¹

Osmanlı Devleti'nden itibaren ortak sınırı sahip olmasa da Afganistan kardeş ve dost ülke olarak tanımlanmıştır. Türkiye, stratejik derinlik bağlamında Afganistan'la dostane ilişkileri diğer Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinden daha farklı bir boyuta sahiptir. İş birliği anlamında bir ortaklıktan söz etmek mümkün olmasa da Osmanlı Devleti Afganistan liderleri tarafından rol model olarak alınmış, ilişkiler dostane şekilde gelişmiştir. Atatürk döneminde ilişkiler yeni şartlara uygun şekilde restore edilerek uluslararası alanda Afganistan'a destek verilmiştir. Soğuk Savaş döneminde iki ülkenin farklı politikalar izlemesi ilişkilerde durgunluğa neden olmuştur. 11 Eylül sonrası Türkiye'nin özel konumu Afganistan'da barış ve istikrarın sağlanması açısından önem arz etmiştir.⁴³²

ABD güçlerinin Afganistan'dan çekilmesiyle birlikte Asya'da güç ilişkilerinde yeni bir rekabet başlamıştır. Rusya ve Çin'in bu güç boşluğunu doldurmasının beklendiği göz önüne alındığında, Türkiye'nin bu ülkedeki varlığı, ekonomik ve ticari hedeflere dayalı Çin-Rusya ittifakı ve ABD öncülüğündeki NATO cephesi ile iş birliği bağlamında gelişim gösterebilir.⁴³³ Ayrıca, Türkiye'nin zayıflayan ekonomisinde Çin ve Rusya ile birlikte ABD'nin kilit rolünü de belirtmek gerekir. Covid-19 salgını ve liranın

⁴³¹ Mohammad Alim Alizada, "Türkiye-Afganistan Ekonomik İlişkileri ve Sonuçları: Tarihsel Bir Bakış", Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tesi, Adana 2020, ss. 73-78.

⁴³² Gamze Kaya, ss. 79-87.

⁴³³ Abdul Ghafoor Arzu, Rawabit Diplomatik Afganistan ve Türkiye (Afganistan ve Türkiye arasındaki Diplomatik ilişkiler), Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlandı, Emir Yayınları, Kabil, 2020, s. 28.

değerinin düşmesiyle birlikte Türkiye'nin her iki kutba, Doğu ve Batı'ya olan bağımlılığı artmıştır.⁴³⁴ Türkiye, ABD'nin müttefiki olarak Afganistan'da Rusya ve Çin'e karşı dengeleyici bir aktör olmak isterse, Çin'den ithalat pazarını kaybetmenin yanı sıra, Kafkas ve Ortadoğu'da Moskova'dan gelen duvarlarla karşı karşıya kalacaktır. Öte yandan Orta Asya'da Türkiye, Çin ve Moskova üçlü ittifakına katılırsa Amerika Birleşik Devletleri'nin yaptırımlarına daha fazla maruz kalacaktır. Bu koşullarla birlikte, en azından önümüzdeki birkaç ay boyunca Türkiye'nin Afganistan'daki pozisyonu ve politikasında önemli bir değişiklik yaşanmayacağı kuvvetle muhtemeldir.⁴³⁵

3.8. Afganistan- Suudi Arabistan İlişkileri

Suudi Arabistan, Arap Yarımadası'nda, batısında Kızıl Deniz'e ve doğusunda Basra Körfezine sahili bulunan ve yüzölçümü 2.149,69 km olan bir Arap ülkesidir. Yaklaşık 26,1 milyonluk nüfus (20,5 milyon Suudi Arabistan vatandaşı ve 5,6 milyon yabancı ülke vatandaşı) ile yüzölçümüne göre nispeten düşük bir nüfus yoğunluğuna sahiptir. Ekonomik açıdan Suudi Arabistan, zengin petrol kaynaklarına sahiptir. Arap ülkelerinin çoğunlukta olduğu Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC)'i Eylül 1960'ta ilk kuran beş ülkeden biridir ve o günden bu yana üyesidir. Tarım için elverişsiz topraklarından dolayı yeraltı fosil kaynaklar ve hidrokarbon yakıt ticareti Suudi Arabistan ekonomisinin en önemli ihracatı ve gelir kaynağıdır. 235,64 milyar dolarlık yıllık ihracatının 196,14 milyar doları sadece petrol ihracatından sağlanmaktadır. Diğer petrokimya ürünleri, doğalgaz, demir ve altın gibi madenler de ihracatın kalan kısmını teşkil etmektedir.⁴³⁶ Ayrıca, kutsal şehirler Mekke ve Medine'ye yapılan Hac ve Umre ziyaretlerinden de gelir elde edilmektedir. Bu bakımdan da ülkenin gerek iç yönetiminde gerekse dış politikasında din olgusu önemlidir. Yukarıda belirtilen coğrafi, ekonomik ve sosyal yapıdan dolayı, Suudi Arabistan'ın dış politikasının genel özelliklerini dört ana unsur olarak sıralayabiliriz. Bunlar sırasıyla; dini unsurlar, Arap davalarına bağlılık, petrol ve dış ekonomik ilişkiler, bölgesel istikrar ve güvenlidir. Bilhassa bölgesel

⁴³⁴ 8 Sobh, "Afganistan wa Turkey dar Masir hamkari" (Afganistan ve Türkiye işbirliği yolunda), 27 Mizan 2022, <https://8am.media/afghanistan-turkey-cooperation/>

⁴³⁵ Farzad Ramezani Bunesh, Goftaman, "Naqsh Turkey dar Afghanistan" (Türkiye'nin Afganistan'daki rolü), 07,02,2021, <http://www.goftaman.com/index.php/prs/111-siyasi/2046-2021-07-03-08-35-26>

⁴³⁶ Ali Oğuz Diriöz, ss. 95-96.

istikrar ve güvenlik boyutuna bakıldığında ABD ile olan ilişkiye ve bundan kaynaklı olarak İran ile ABD arasındaki gerilim de önemli rol oynamaktadır. Türkiye ile gerek ikili ilişkiler gerekse Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ve İslam İşbirliği Teşkilatı gibi uluslararası örgütler çerçevesinde giderek önem kazanmaktadır.⁴³⁷ Afganistan ile ilişki geçmişi ise, 1932’de Afganistan Kralı Muhammed Zahir Şah, Suudi Arabistan’ın kurucusu Kral Abdülaziz ile Cidde’de bir araya gelerek o sırada bir dostluk anlaşması imzalamıştır. Ayrıca Suudi Arabistan Kralı Faysal, 1970’te Afganistan’a resmi bir ziyarette bulunmuştur.⁴³⁸

Mohammad Davud Han döneminde Afganistan ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler dostaneyken, 1978 darbesinden sonra soğumuştur. Buna rağmen Riyad, önceki rejimi destekleyip, doğrudan ve dolaylı olarak Kabil’e karşı çıkan unsurları güçlendirmiştir. Bu bağlamda Suudi Arabistan Pakistan’a silah satın alarak Mücahitlere dağıtması için çok para vermiştir. Sovyetler Ordusunun çekilmesinden sonra Suudi Arabistan, Taliban rejimini resmi olarak tanımıştır. Ancak 2001’de Taliban’ın devrilmesi ve geçici yönetimin kurulmasından sonra iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden tesis edilmiş, Kabil’deki yeni hükümeti kabul etmiştir. 2002 yılında Kabil’de büyükelçiliğin açılması dışında Afganistan’a 268 milyon dolar yardım sözü vermiş, öte yandan Afgan liderler Riyad’a ziyaretler gerçekleştirmişlerdir.⁴³⁹

Ortadoğu güvenlik kompleksinin ana güçlerinden biri olması, petrole dayalı bir ekonomiye, kraliyet sistemine ve ideolojisi gereği yumuşak güce sahip bir ülke olması, Amerika Birleşik Devletleri’nin Ortadoğu bölgesinde stratejik bir müttefiki olması, bir yandan Suudi’yi tanıtan, sonraki adımda ise bu ülkenin bölgedeki konumunu belirleyen unsurlardır. Jeoekonomik ve jeostratejik önemi ve transit bölge niteliğine sahip olması Ortadoğu’yu uzun soluklu kriz ve çatışmaların merkezi olmuştur. Bu çatışmalar, dekolonizasyon döneminden sonra yoğunlaşarak bölgede hüküm süren dostluk ve

⁴³⁷ Farzad Ramezani Bunesh, Khorasan Zameen, “Hadaf do soya Kabul wa Riyaz az Damahe Rawabit Shiyasi wa Eqtisadi” (Bilateral goals of Kabul and Riyadh from the field of political and economic relations), November 19, 2022, <http://www.khorasanzameen.net/php/read.php?id=2784>

⁴³⁸ Abdul Hamid Mobarez, s. 483.

⁴³⁹ Asghar Jafari Voldani ve Mohammad Taqi Jahanbakhsh, “Suudi Arabistan’ın Afganistan’daki Rekabetçi Yaklaşımları”, Tahran Üniversitesi Araştırma Bölümü, chive of SID, Dış İlişkiler, 9 yıl, sayı 3, Tahran, 30/10/2017, ss. 99-128.

düşmanlık kalıplarının yol açtığı güvenlik taramalarının oluşmasıyla devam etmiştir.⁴⁴⁰ Etnik köken gibi insani sosyal faktörler, kabile, mezhep, sınır ve toprak anlaşmazlıkları gibi diğer faktörlerle birlikte bölgede lider olmak uğruna yaşanan rekabet, son zamanlarda su kaynaklı anlaşmazlıklar ve büyük dünya güçlerinin müdahalesi Ortadoğu’da çatışma ve krizlerin devam etmesine neden olmuştur.⁴⁴¹ Suudi Arabistan ile İran arasındaki rekabet ve çatışma ve bu iki bölgesel gücün vekalet savaşları (ideoloji ve dinin farklı bir renk kattığı bir yüzleşme) Ortadoğu güvenlik kompleksinin sınırlarını aşmaktadır. Bu çatışmanın bariz örneği, Afganistan’ı da etkileyen, ideoloji ve güç kaynaklı bir çatışma olan Yemen, Suriye, Irak ve Bahreyn’de görülmektedir.⁴⁴² Suudi Arabistan ile çatışma ve düşmanlık içinde olan İran’ın yanı sıra Afganistan’ın diğer komşusu olan Pakistan; Suudi hükümetiyle uzun süredir devam eden bir dostluğa sahiptir. Bu doğrultuda gelişen ilişkilerin kapasitesi ekonomik ilişkiler ve mali yardımlardan istihbarat ve askeri ilişkilere kadar genişler. Bu ilişkiler Afgan Cihadının başlamasıyla yoğun hale gelirken, Taliban İslam Emirliği Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından resmen tanınmıştır. 2001 sonrası dönemde Pakistan; bir yandan Taliban üzerindeki etkisi, diğer yandan Hindistan’ın Afganistan’daki nüfuzunu genişletme korkusu nedeniyle her zaman iki yüzlü bir dış politikayı izlemiştir.⁴⁴³ Bir yandan Amerika’nın bir müttefiki olarak Afganistan’ın merkezi hükümetiyle dostluğunu dile getirerek, diğer yandan Taliban’ın bir destekçisi olarak Afganistan’daki savaşın tırmanmasına neden olmuştur. Bu çifte standart, Afgan barış sürecinde oynadığı rolle daha belirgin hale gelmiştir.

Suudi Arabistan 2001’den sonra Kabil’deki yeni siyasi yapıyı desteklerken Tokyo konferansında mali iş birliği sözü vermişti. Daha sonra Hamid Karzai’nin cumhurbaşkanlığı döneminde Afganistan’ın İran ile ilişkileri genişlerken, bu husus

⁴⁴⁰ Hamid Ahmadi, 20. Yüzyılda İran ve Suudi Arabistan İlişkileri, 1. Baskı, Tahran, İran Dışişleri Bakanlığı. Yayınları, 2007, ss. 21-24.

⁴⁴¹ Ahmad Khan Dawlatyar, Ankasam, “Suudi Arabistan’ın Afganistan Politikası”, 06/12/2021, <https://www.ankasam.org/suudi-arabistanin-afganistan-politikasi1/>

⁴⁴² Farhad Ataei and Mansouri Moghadam, Genealogy of Saudi Arabia's foreign policy: a realistic strategy based on identity, Foreign Relations Quarterly, 5th year, 1st issue, Kabul, 2014, pp. 34-46.

⁴⁴³ Mert Gökırmak, “Afganistan: Bölgesel Rekabet ve Yeni Açılımlar”, Uludağ Üniversitesi, ss. 15-19.

Suudi Arabistan tarafından hoş karşılanmamıştır.⁴⁴⁴ Zira, bu durum denge politikasına ihtiyaç duyan bir ülke açısından makul bir yaklaşım değildir. Eşref Gani liderliğindeki ulusal birlik hükümeti, dış politika stratejisinin ikinci çerçevesinde Suudi Arabistan'a bir pozisyon belirlemiş,⁴⁴⁵ bir önceki dönemde yaşananların tersine, Suudi Arabistan'a yönelik daha fazla istek, bölge ülkeleri ile ilişkilerin genişletilmesi, bu ülkelerin imkanlarından ülkenin ilerlemesi ve kalkınması için iş birliğinin sağlanmasını belirtmiştir. Ancak bölgedeki hassasiyetleri dikkate alınmadan bu durum ülke için kötü sonuçlar doğurabilir. İlk aşamada bu konu, İran'ın Afganistan'daki nüfuzu nedeniyle hükümet için bir meydan okumaya neden olabilir ve İran, Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'daki varlığını ciddi bir tehdit olarak gördüğü zaman bu konu daha da ciddi hal alacaktır. Bu yaklaşım Ulusal Birlik Hükümeti tarafından devam ettirilmiş olup, Eşref Gani ve Ulusal Birlik Hükümeti Yönetim Kurulu Başkanı'nın Suudi Arabistan'ı ziyareti Afganistan ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler iyi yönde seyretmiştir.⁴⁴⁶ Cumhurbaşkanı'nın açıklamalarına göre, Afgan hükümeti bir yandan Afganistan'ın ilerlemesi için Suudi Arabistan'ın yardım ve iş birliğini isterken, diğer yandan barışın önemini göz önünde bulundurarak, Suudi Arabistan'ın etki ve nüfuzunu kullanmak istemiştir.⁴⁴⁷ Suudi Arabistan, Afganistan'da ülkede barışın sağlanmasında çeşitli şekillerde yardımcı olabilirdi. İlk etapta bu ülkenin Pakistan ile uzun yıllara dayanan ilişkileri ve dostluğu varken, öte yandan Suudi Arabistan dini açıdan rejim karşıtı birçok grubu etkileyebilecek bir konumdadır. Evrensel olarak kabul edilen ilkelere göre, her bağımsız ülkenin ilişki kurma ve düzenleme konusunda serbest hareket etme hakkı

⁴⁴⁴ Nonneman, Gerd, Determinants and Patterns of Saudi Foreign Policy, in Saudi Arabia in the Balance: Political Economy, Society, Foreign Affairs, London: Hurst & Co. 2005, ss. 63-72.

⁴⁴⁵ Mirwais Balkhi, Siyasat Khariji Suudi Arabistan dar Qebal Afghanistan (Suudi Arabistan'ın Afganistan'a Yönelik Dış Politikası, Yayıncı: Afganistan Yüksek Öğrenim Enstitüsü, Dağıtım: Afganistan Kütüphanesi Yüksek Öğrenim Enstitüsü, Kabil, 2016. ss. 21-32.

⁴⁴⁶ Mirwais Balkhi, Suudi Arabistan'ın Afganistan'a Karşı Dış Politikası, 2. Baskı, Kabil, Kalem Yayınları, 2015. ss. 43-44.

⁴⁴⁷ Nematullah Akhgar, 8 Sobh, "Rawabit Afghanistan ba Suudi Arabistan dar Dawra Hukumat Wahdad Mili" (Afganistan'ın ulusal birlik hükümeti döneminde Suudi Arabistan ile ilişkileri), 08,06,2022, <https://8am.af/afghanistans-relations-with-saudi-arabia-during-the-national-unity-government/>

vardı, ancak bu ilişkilerin nasıl düzenleneceği, etkili güçlerin hassasiyetiyle bağlantılıdır.⁴⁴⁸

Riyad'ın Kabil'e yakınlığı, Afganların İran'la komşuluğu nedeniyle Suud kralları için büyük önem taşımaktadır. Kültürel meseleler, İslami kimlik ve ekonomik meseleler, Suudi Arabistan'ın Afganistan politikasına elverişli zemin hazırlayan unsurlardır. İslam dünyasındaki bölgesel ve tarihsel rolü göz önüne alındığında, Suudi Arabistan kendisini her zaman İslam'ın tek gerçek habercisi olarak görüyor ve bu, ABD gibi Batılı güçlerin planlarıyla oldukça tutarlıdır. Suudi Arabistan'ın tarihi ve dini geçmişi göz önüne alındığında, her zaman Suud yönetiminin, yani Vahhabiliğin değerlerini yaymaya çalışmıştır.⁴⁴⁹ Afganistan gibi İslamcılığın yüksek düzeyde, nüfusunun önemli bir kısmının okuma yazma bilmeyen bir ülkede Arap Vahhabi fikrinin yeniden üretmek ve onları kendi entelektüel yapılarına dahil etmek için son derece iyi platformdur; Suudiler bu aracı etkin bir şekilde kullanmaktadır.⁴⁵⁰ Ayrıca hac gücünü kullanması, dini okulların, çok amaçlı kültür merkezlerinin kurulması, kitapların ve Kur'an-ı Kerim'in yayınlanması, Suudilerin Afganistan'ı giderek daha fazla etkilemedeki kültürel türevler arasındadır. Bunlara ek olarak kültürel ve dini etkiler, resmi merkezler ve üniversiteler, camiler ve dini okullar aracılığıyla Selefî düşüncenin yayma çabası, müftü ve dini misyonerlerin gönderilmesi, Cidde'de bulunan Al-Alam Al-İslami Merkezi, radikal veya Selefî gruplara kısmi ve dengesiz destek sağlaması, güvenlik güçleri, istihbarat servisleri ve bağlı kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirilir.⁴⁵¹ Bu merkezler, Afgan halkının İslam kültürünü Suud düşüncesine yaklaştırmayı, böylece Farsça konuşan ve eski İran uygarlığı bölgesinde bulunan Afganların kendilerine daha

⁴⁴⁸ Mohammad Reza Amini, Jomhor News, "Naqsh Arabistan Dar Amniyat wa Naamni Afghanistan" (Suudi Arabistan'ın Afganistan'ın güvenliği ve güvensizliğindeki rolü), 06,09,2022, <http://www.jomhornews.com/fa/article/101633/>

⁴⁴⁹ Naser Alı Barati, "İran ve Suudi Arabistan Rekabetinin Afganistan Üzerindeki Etkisi", Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Fakültesi; Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-2019. ss. 66-78.

⁴⁵⁰ Mehdi Imani, İIWFS, "Naqsh Farhang wa Eqtsad dar Rawabit Afghanistan ba Suudi Arabistan" (Suudi Arabistan ve Afganistan ilişkilerinde kültür ve ekonominin rolü), 28 Aralık 2022, <https://iiwfs.com/%D9%86%D9%82%D8%B4-%D9%81%D8%B1%D9%87%D9%86%DA%AF-%D9%88-%D8%A7%D9%82%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D8%AF-%D8%AF%D8%B1-%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%B7-%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%A8%D8%A7-%D8%A7/>

⁴⁵¹ CSRS Kabul, "Hukumat Wahdad Mili wa Rawabit ba Arabistan Suudi" (Ulusal birlik hükümeti ve Suudi Arabistan ile ilişkiler), 07,08,2022, <https://csrskabul.com/?p=3097>

fazla yakınlaşmasını amaçlıyor. Suudilerin kurduğu dini okullar ve eğitim kurumlarının Afgan toplumunun kültürel ve bilimsel gelişme düzeyini yükseltmek yerine, saldırı ve terör eylemlerinin yuvası haline getirmektedir.⁴⁵²

Zayıf altyapı, yolsuzluk, yetersiz gelir ve refah seviyesi, yüksek işsizlik, yoksulluk ve kaçakçılık nedeniyle Afganistan'ın dış mali yardıma ihtiyacı vardır. Suudi Arabistan, adeta bir mali sponsor rolünü üstlenerek bu ülkedeki etkisini genişletmeyi başarmıştır. Örneğin, 1976-2006 yılları arasında Suudi Arabistan, Afganistan'ın ekonomik durumunu iyileştirmek amacıyla 49 milyar dolar yardım yapmıştır. Riyad yönetimi ülkedeki çeşitli projelerde yer almaktadır.⁴⁵³ Eşref Gani'nin 2014 seçimlerinden sonraki gezisi sadece kültürel nedenlerle değil, aynı zamanda Suudi Arabistan'ın bu ülke seçimlerinde Gani'nin ana destekçilerinden biri olarak görülmesi bakımından da önemlidir. Görüldüğü gibi Suudi Arabistan dünyanın zayıf ülkeleri karşısında en önemli etki aracı olan ekonomi ve kültür unsurlarını kullanarak bu ülkelerdeki yerini sağlamlaştırmaya çalışmaktadır.⁴⁵⁴ Bu bağlamda Afganistan, ekonomik ve sosyal gücünün düşük olması nedeniyle Suudiler için uygun bir platform sağlamıştır.⁴⁵⁵

⁴⁵² Mert Gökırmak, ss. 23-27.

⁴⁵³ CSS.İR, “Tahlil Roykard Nawin Arabistan dar Afghanistan” (Suudi Arabistan'ın Afganistan'daki yeni yaklaşımının analizi), 3 Aralık 2022, <https://www.css.ir/fa/content/81481/%D8%AA%D8%AD%D9%84%DB%8C%D9%84%D8%B1%D9%88%DB%8C%DA%A9%D8%B1%D8%AF%D9%86%D9%88%DB%8C%D9%86%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86%D8%AF%D8%B1%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86>

⁴⁵⁴ Faramarz Tamana, *Siyasat Khariji Afghanistan dar sephar Hamkary hay Mantiqahi* (Afganistan'ın bölgesel işbirliği alanında dış politikası), birinci cilt, birinci baskı, Afganistan İslam Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Kabil, 2013, ss. 53-56.

⁴⁵⁵ Majid Waqari, İRİB News, “Hadaf Arabistan dar Afghanistan” (Suudi Arabistan'ın Afganistan'daki hedefleri), 12 Ağustos 2022, <https://www.iribnews.ir/fa/news/2193789/%D8%A7%D9%87%D8%AF%D8%A7%D9%81-%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86>

SONUÇ

Afganistan'ın siyasi, coğrafi, ekonomik, sosyal ve etnik durumu onu her zaman bölgesel ve bölge üstü güçlerin etkisi altına bırakmıştır. Bu anlamda Pakistan, Afganistan'daki gelişmelerde en etkili ülkelerden biridir, Taliban yönetimi sırasında iki ülke arasındaki ilişkiler iyiyken, Taliban'ın düşmesinden sonra bu ilişkiler gergin safhaya dahil olmuştur. Taliban yönetimi, aynı zamanda Hindistan-Afganistan ve İran ilişkilerini de etkilemiştir. Ancak bu ilişkiler Taliban rejiminin düşmesinden sonra yeniden normale dönmüştür. Pakistan, İran ve Hindistan, ortak sınırlarının yanı sıra coğrafi yakınlıkları, etnik ve kültürel ortaklıkları nedeniyle Afganistan'da en etkili üç ülkedir. Pakistan, Taliban döneminde yeni devlet inşası sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Böylece siyasi, ekonomik ve askeri bir çatışmada, Afganistan'daki krizi kullanarak, ABD ve İngiliz istihbarat servisi ve Suudi fonlarının yardımıyla, Orta Asya ile ticaret yolunu güvence altına alarak Peştunistan'ın siyasi sorununu sona erdirmek amacıyla Taliban'la bağlantılı hareket etmiştir. Bu süre zarfında Pakistan, Afganistan'da ulusal bir hükümet kuracak, bu hükümet Pakistan'ın etkisi altında çalışarak çıkarlarını onun çıkarlarına hizmet edecektir. Böylelikle İran ve Hindistan her zaman Taliban tarafından saldırıya uğramıştır. Afganistan'da devlet inşası sürecinde bölgesel aktörlerin Taliban ve sonrası dönemdeki rolü, etki ve nüfuz açısından kendini üç kategoride göstermiştir. Birincisi, baş aktörler İran, Pakistan ve Rusya; ikincisi, Avrupa Birliği, Japonya dahil olmak üzere çevre aktörler; üçüncüsü, ABD, Suudi Arabistan, Hindistan ve Çin dahil olmak üzere yarı-çevresel aktörler.

Öteden beri bölgede yaşanan gergin ve değişken olaylar nedeniyle farklı politikalar izlemek zorunda kalan Afganistan'ın iç ve dış politikası konusunda tam ve spesifik bir bilgi bulunmamaktadır. Bilindiği üzere dış politika görüşler, çıkarlar, iç ve dış siyasi güçler arasındaki güç dengesi, ekonomik, askeri, egemenlik politikalar, coğrafi konumlar, siyasi, askeri ittifaklar, demokrasinin tutarlılığı ve büyüme derecesi, sivil toplumun büyümesi, barış kültürü ve diğer faktörlerden ibarettir. Bu belirleyicilerin sistematik bir şekilde değerlendirilmesi ve analizi, bir ülkenin dış siyaseti konusunda önemli tespitlerde bulunma fırsatı sunar. Afganistan'ın dış politika aygıtı, uluslararası danışmanların desteği olmaksızın, çalışanlarının teorik ve deneyimsel gücüne dayanarak, ülkenin siyasi yöntemlerini ve dış politika çizgilerini formüle eden ülkedeki tek kurumdur.

Afganistan halkının son yıllardaki başarısının en önemli belgesi olan Afganistan Anayasası, yönetim için ulusal rehber, demokrasinin yaygınlaşması ve pekiştirilmesi, ulusal egemenlik, toprak bütünlüğü ve halk iradesine dayalı bir sistemin şekillenmesini hedeflemiştir. Ayrıca Afganistan Anayasası, Afganistan halkının dini ve kültürel değerlerine dayanması, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni öncelemesi, BM Şartı'na saygı ve demokratik yöntemle seçilme ve yönetilme amacına rehberlik etmiştir. Bu yüzden anayasa, halkın ve devletin çıkarlarını gözeten, bilinçli, aktif bir dış siyasete yönelik stratejik planlama bakımından için temel belge rolünü oynamaktadır. Afganistan'ın en yüksek çıkarlarını dikkate alan aktif ve istikrarlı bir dış politika tasarlamak için, aşağıdaki önemli ilkelere dikkat edilmelidir;

- Ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğü,
- Bağımsızlık,
- Halkın iradesine ve ulusal demokrasinin pekiştirilmesine dayalı bir sistem,
- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne uyum,
- İyi yönetim ve yaygın yolsuzluktan uzak,
- Vatanseverlik duyguları ve milli iradeye inanç,
- Nitelikli, eğitilmiş, yetenekli yapıların oluşumu ve gelişimi,
- Dışişleri Bakanlığı ile devlet daireleri ve kurumları arasında uyum.

Afganistan'ın dış politikasını doğrudan etkileyen büyük sosyal, ekonomik ve güvenlik sorunlarının yaşandığı bilinen bir gerçekliktir. Bu sorunun bir kısmı eski Sovyetler Birliği'nin 1980'lerdeki saldırısından ve komşularının özellikle Pakistan'ın, Afganistan'ın işgali ile birlikte iç işlerine açık bir şekilde müdahale etmesinden kaynaklanmaktadır. Ülkede son yıllarda yaşanan yıkıcı yolsuzluklarla birlikte yönetim (siyasi ve idari) yetersizliği, bilinçli lider, kapasite ve dürüstlük eksikliği gibi sorunlar Afganistan'ı yıkıma yaklaştırmıştır. Afganistan Anayasasının aktif bir dış politika tasarlaması ve uygulanması bakımından önemli olduğunu vurgulamıştık. Buna rağmen aktif, yolsuzluktan arınmış bir yönetim, demokrasiye ve insan haklarına uyumlu ve saygılı davranan, sorumlu ve hesap verebilir hükümetle ilgili diğer hususlar, henüz başlangıç aşamasındadır. Karanlık yıllar, savaşlar ve geçici hükümetin kurulmasından sonra, Dışişleri Bakanlığı'nın idari, siyasi ve diplomatik yapısının iyileştirilmesi ve siyasi temsilciliklerin kurulması için yapılan tüm çabalara rağmen, Afganistan hariciyesi bir bütün olarak siyasi, bölgesel ve küresel durumu belirleyememiştir. Bilindiği üzere,

genel olarak başarılı bir dış politika ile ilgili üç önemli belge mevcuttur; dış politika doktrini, dış siyaset uygulamaları ve dış politika stratejisi. Bu belgelerin yokluğunda politika oluşturmak ve uygulamak günlük yaşamdan ciddi şekilde etkilenecektir. Dış politika doktrini bir ülke olarak uzun vadede bölge ve dünyada nerede bulunmayı söyler. Başka bir deyişle, dış siyaset belgesi, bir ülkenin güvenlik, siyasi-ekonomik denklemlerini beş ila on yıllık bir süre boyunca temsil eder. Dış politika stratejisi, genellikle bir ile beş yıl arasında olan bir dış siyaseti belirlenen hedeflere nasıl ulaşılacağını anlatır. Bu üç unsur, birlikte hareket eder. Bu tür belgelerin eksikliği dış politikada önemli bir zafiyet oluşturacaktır. Siyasi meseleler, bölgesel ve küresel durumlarla ilgilenirken, Afganistan'ın en yüksek çıkarlarını savunmak, sorumlu ve ilgili makamlar ve tüm siyasi temsilcilerle koordineli olarak hareket etmek için henüz net ve spesifik bir kılavuz oluşturulamamıştır. Uzun yıllardır Afganistan'ın dış politikasında, anlaşılması yavaş, yanlış ve zayıf yönetim, tekrarlayıcı bir sistem yer almıştır.

Afganistan'ı sonu bitmez bir savaş coğrafyasına çeviren dört kurum şunlardan ibarettir; birincisi, KGB (Sovyet İstihbarat Teşkilatı); Soğuk Savaş'ta önemli rol oynamış, Afganistan'ın sol partileri etrafında büyük grupları harekete geçirerek entelektüellerin zihinlerini hedef almıştı. İkincisi, CIA (Amerika Uluslararası İstihbarat Teşkilatı); Afganistan halkının inançlarını hedef alarak cihatçıları desteklemek adına İslami siyasi grupları harekete geçirmiştir. Üçüncüsü, ISI (Pakistan Uluslararası İstihbarat Teşkilatı); Afganistan halkının siyasi kültürünü hedef almıştır. Siyasi partilerden çok sayıda casus tutarak halk arasında büyük bir nefrete neden olmuştur. Dördüncüsü, IRGC (İran Devrim Muhafızları Ordusu); dini bir ideolojiye dönüştürmüştür. Dini okullardan destekçileri toplayıp askeri topluluklar oluşturarak ülkedeki yakınsamaya zarar vermiştir. Tüm bu gelişmeler sonucunda dinsel aşırıcılık, sağ-sol köktencilik ve dini aşırıcılığın teşvik edilmesi, Afganistan'ın çağdaş ve ulusal hükümet kavramlarından uzaklaştırıp aşırıcılık, ırkçılık ve mezhepçiliği daha da derinleştirmiştir. Böylelikle yabancı aktörler Afganistan'da ulusal çıkar ve siyasi ortaklıklar söyleminin hep engellemiştir. Bu dört kurumun derin içsel ve stratejik çelişkileri söz konusudur, bu yüzden Afganistan bu stratejik çatışmanın çapraz darbeleri arasında kalmıştır. Bu kurumlar Afganistan'ı kontrol etmek için her türlü anlaşma yapmaya hazır, casus ve paralı askerlerini işe alma konusunda esnekliğe sahiptir. Bu nedenle dünün solcu ve mücahitleri, bugünün Taliban-İŞİD'leri olarak kol kola hareket etmeleri gayet doğaldır.

Afganistan, barışı sağlamak için bir yandan dünya çapında terörizmi destekleyen ülkeleri izole etmeyi, yumuşak araçlarla onlara baskı yapmayı ve diğer yandan da terörle mücadele için uluslararası düzeyde küresel bir fikir birliği inşa etmeği amaçlamıştır. Ayrıca aşırıçılık ve yanlısı gruplar üzerinde etkisi olan ve kalıcı barış getirmeye yardımcı olabilecek ülkeleri bir araya getirmeyi, teröristlere karşı baskı yapmayı ve bu gruplara mali desteği engelleme konusunda olumlu bir bakış açısı kazandırmaya çalışmıştır. Suudi Arabistan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Pakistan ve diğer bölgesel güçlerle görüşmeler bu bakış açısının gerçekleşmesine yöneliktir.

Jeopolitik açıdan Afganistan, Orta Asya, Güney Asya, Uzak Doğu Asya ve Orta Doğu'nun kesiştiği noktada yer almaktadır. Güvenlik açısından Afganistan, Orta Asya, Güney Asya ve Basra Körfezi'nin güvenlik yapıları arasında yer alıyor, ancak bunların hiçbirinde aktif olarak bulunmamaktadır; bu örgütlerin hiçbiri tek başına Afganistan'ın güvenliğini sağlayamaz. Ekonomik açıdan ise, ECO, SAARC, CAREC ve Şanghay bölgesel ekonomik örgütlerinin yakınsama noktasındadır. Afganistan ilk üç örgüte üyedir ve dördüncü örgütte halen gözlemcidir. Dikkate alınması gereken bir diğer önemli nokta ise bir müttefikin kapasitesidir. Hindistan ile ittifak Afganistan'ın çıkarlarına uygundur, zira Hindistan her alanda dünyada güvenilir bir güçtür ve yükümlülüklerini yerine getirebilir.

Son 17 yılda dış politika karar verme mekanizmalarının zedelenmesinin temel sebepleri şu şekilde sıralanabilir: dış politika doktrinin eksikliği, yapıcılar arasında fikir birliğinin olmaması, kararlarla ilgili araştırmanın yetersizliği, dış politikanın proje odaklı olması, dış politikada aceleci görüşün olması, politika ve stratejilerin formüle edilmemesi, dış politika stratejisinin yetersizliği, dış politikanın sokakta ve piyasada olması, dış politikada tarafsızlık ve reaktif görünüm, dış siyasetin yetersizliği, gruplar arasındaki güç mücadelesi, çoğunlukla rastgele bir atmosferde karar alma.

21. yüzyılda Afganistan dış politikasının gereksinimleri şöyledir: dış politika doktrinin eksikliğini çözmek, ülkenin barış, istikrar ve güvenliğini sağlamak için ABD, NATO ve dünyanın güçlü ülkelerinin varlığını kullanmak, Afganistan'ın uluslararası sistemde canlandırma misyonu, ABD ve batı ile siyasi-güvenlikten teknik, bilimsel ve eğitim kadar ilişkilerin uzanılması, dışişleri Bakanlığı'nın yapısının reforma edilmesi, dış politikada derin stratejik analiz, diğer ülkelerden Afgan seçkininin geri dönüşü, Afganistan'a ekonomik yardım akışının kullanımı, Afganistan imajını uluslararası

toplumda ve İslam dünyasına iyi şekilde sunmak, dış politika daha çok halkın ekonomik durumunu iyileştirmeye odaklanması, dış politikada, bilgiye dayalı kararların alınması, dış politikanın proje değil süreç olmasının gereğini idrak ederek o şekilde davranma.

Komşularla ilişkilerin güçlendirilmesi Afganistan için önemlidir. Barış alanında, Afganistan'ın politika yapıcıları Pakistan'ı en önemli güvenlik tehdidi olarak görüyorlar. Bu nedenle Pakistan ile ilişkilerin yakınlaşması ve geliştirilmesi Afganistan'ın dış politikasının en önemli önceliği olmalıdır. Ekonomik kalkınma için Çin, İran, Özbekistan ve Türkiye ile iş birliği önemlidir, dolayısıyla genel olarak Afganistan'ın dış politikasının birinci önceliği Rusya ve Hindistan gibi yakın ve uzak komşularıyla dostane ilişkileri güçlendirmektir.

Afganistan'ın ekonomik sorunları, yoksulluk, ihtiyaç, zorlu geçiş yolları, güvenlik sorunları, dış müdahaleler, sosyal sorunlar Afganistan dış politikasının belirleyicileri arasında yer almaktadır. Ülke içindeki sorunları tam olarak anlamadan, komşu ülkelerin, Afganistan'ın işlerine karışan yöntem ve politikalarını bilmeden, aktif bir dış politikaya sahip olmadan Afganistan'ın büyük sorunları çözülemez. Tarihte birçok ülke, bugün Afganistan'ın içinde bulunduğu durumun aynısını yaşamıştır; fakat bu ülkeler ortak kararlar, aklın ışığında dürüst ve vatansever bir bakış açısına sahip birlik ve beraberlik sergileyerek kararlı bir şekilde milli kalkınma ve refah yolunu bulmuştur. Bu durum Afganistan'ın sorunlarını birlik, dürüstlük ve bilgiye dayanarak çözülebileceği sonucunu doğurmaktadır. Afganistan adlı binanın temelleri insana saygı, yurttaş eğitimi, dürüstlük, zarafet, bilgi, geniş kültürel vizyon, hak eşitliği, refah, demokrasi, sosyal adalet ve kalıcı barış ilkeleriyle atılmalıdır. Böyle bir durumda, Afganistan'ın iç ve dış politikasında nitelikli bir dönüşüm yaşanacağı kesindir.

KAYNAKÇA

- AA-Haberler, “7. Afganistan Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı (RECCA)”, 15 Kasım 2022, <https://www.haberler.com/7-afganistan-bolgesel-ekonomik-isbirligi-10243420-haberi/>
- Abdukerimov. Bahtiyar, Zafer Fatih Beyaz, AA, “Asya’da İş birliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı Zirvesi yapıldı”, 15.06.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/asyada-isbirligi-ve-guven-arttirici-onlemler-konferansi-zirvesi-yapildi/1505045>
- Acar. Necmettin, AA, “Uluslararası ve bölgesel koşullar değişirken Yemen”, 30.06.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/uluslararasi-ve-bolgesel-kosullar-degisirken-yemen/2289665>
- Acet. G. S, & F. Doğan, “11 Eylül Olayları Sonrası ABD-Afganistan İlişkileri”, İstiladan İşbirliğine. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi. 17(33), 2017.
- Acet. Gül Seda ve Fazlı Doğan, “11 Eylül Olayları Sonrası ABD-Afganistan İlişkileri: İstiladan İşbirliğine”, Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, ISSN: 2148 – 3043, Cilt: 17, Sayı: 33, Nisan 2017. İstanbul.
- Adıbelli. Barış, Pax Sinica “Çin’in Dünya Düzeni”, Yayınevi: IQ Kültür Sanat Yayıncılık- Araştırma-İnceleme Dizisi, Editör: Deniz Saraç, İstanbul, 2016.
- Afgan, N, F. “Nigerişi Ber Tarihi Mağasır Afganistan” (An Attitude Towards the Contemporary History of Afghanistan) 2. Baskı, Meyvend yayınevi. Kabul, 2006.
- Afghanistan Institute for Strategic Studies, Chabahar Port Strategic Analysis: “Afghanistan-India-Iran Relations”, AISS-R-011, March 27, 2017, Kabul.
- Afrasiabi, Kaveh L. “The Iran-Pakistan Nexus,” Asia Times Online, January 13, 2022. As of November 7, 2013: http://www.atimes.com/atimes/South_Asia/HA13Df03.html
- Aghajari. Mohammad Javadi; Siminsadat Rostamifar, İAUCTB, “SAARC and Its Effect on Regionalism”, Volume 5, Issue 20, Winter 2021, Pages 9-40, http://prb.iauctb.ac.ir/article_524301.html
- Ahamadi, M. “Asas Name” (Statute), Kabil Mecma yayınları evi, 2011.
- Ahmadi Hamid, 20. Yüzyılda İran ve Suudi Arabistan İlişkileri, 1. Baskı, Tahran, İran Dışişleri Bakanlığı. Yayınları, 2007.
- Ahmadi. Mir Haroon and Ziaulhaq Amiri, “Jughrafya Siyasi Afghanistan” (Afghanistan Political Geography), 2021, Kabul.
- Akhgar Nematullah, 8 Sobh, “Rawabit Afghanistan ba Suudi Arabistan dar Dawra Hukumat Wahdad Mili” (Afganistan’ın ulusal birlik hükümeti döneminde Suudi Arabistan ile ilişkileri), 2020, <https://8am.af/afghanistans-relations-with-saudi-arabia-during-the-national-unity-government/>
- Akkurt, M. “Afganistan’ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejikler”. IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.
- Alagöz, B, Kandemir, E. 2015. “11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran’ın Afganistan Siyaseti”, Türkiye ortadoğu Çalışmaları Dergisi.C. 2.

- Alagöz. Bilgehan & Ekber Kandemir, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, “11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran’ın Afganistan Siyaseti”, Cilt: 2, Sayı: 2, 2015.
- Alama, G. H 2004,” Hukuk Asasi Der Afganistan Cedid”, Hukuk Asasi Dergisi C. 3. Y. 2.
- Alıyev. Nurlan, WARONTEROCKS, “How Russia Views Afghanistan Today”, OCTOBER 19, 2021, <https://warontherocks.com/2020/10/russias-contemporary-afghan-policy/>
- Alikuzai, Hamid Wahed, “A Concise History of Afghanistan in 25 Volumes”, Vol.I, Trafford Publishing, USA, 2013.
- Alizada Mohammad Alim, “Türkiye-Afganistan Ekonomik İlişkileri ve Sonuçları: Tarihsel Bir Bakış”, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tesi, Adana 2020.
- Alred. L., And Michael Kelly, “Us Policy Towards Central Asia Under Trump”, UNISCI Journal, (45), 2017.
- Altundağ Zehra, “Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü”, T.C. Türk iş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Avrasya Etüdü 1/49/2016.
- Aman, Fatemeh, and Barbara Slavin, “Iran-Afghanistan and South Asia:” Resolving Regional Sources of Instability, Washington, D.C. Atlantic Council, 2013.
- Amini Mohammad Reza, Jomhor News, “Naqsh Arabistan Dar Amniyat wa Naamni Afghanistan” (Suudi Arabistan’ın Afganistan’ın güvenliği ve güvensizliğindeki rolü), 2021, <http://www.jomhornews.com/fa/article/101633/>
- Âmini. Mahmoud Reza, YJC, “Siyasat Khariji Afghanistan dar sayay adaaf wa barnama Ghani” (Afghanistan’s Foreign Policy in the Shadow of Eşref Gani Ahmadzai’s Goals and Plans), 02 December 2022, <https://www.yjc.news/fa/news/5047830/%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%D8%AA-%D8%AE%D8%A7%D8%B1%D8%AC%DB%8C-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%D8%B3%D8%A7%DB%8C%D9%87-%D8%A7%D9%87%D8%AF%D8%A7%D9%81-%D9%88-%D8%A8%D8%B1%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%A7%D8%B4%D8%B1%D9%81-%D8%BA%D9%86%DB%8C-%D8%A7%D8%AD%D9%85%D8%AF%D8%B2%DB%8C>
- Andişman, M. A. “Amerika Der Afganistan” Meywand yaym evi, Kabul, 2005.
- Ankasam, “ABD-Ortadoğu Savaşı ve İran”, 23/08/2022, <https://www.ankasam.org/abd-ortadogu-savasi-ve-iran/>
- Ansari. S. M, “İtlahat dar Mawred Jughrafyay Humumi Afghanistan” (Knowledge about General Geography of Afghanistan), Kabul, 2015.
- Ansari. S.M., “Knowledge about General Geography of Afghanistan”, Kabul, 2015.
- Aqeli, Mustafa, Afkhani, Mahboobullah, Salahi and Ahmad Zubair, “Siyasat Khariji Afghanistan dar dawra Eşref Gani” (Analysis of Afghanistan’s Foreign Policy under Eşref Gani), Quarterly Journal of Diplomacy and International Studies, Volume 2, No. 5, 2017, Kabul.
- Arefi Mohammad Akram, Mohammad Jafar and Javadi Arjmand, “Naqsh gruw hay sanati wa modern dar shakel bandi qudrat dar Afghanistan” (The Role of Traditional and Modern Groups in the Formation of Power in Afghanistan), Quarterly Journal of Politics, No. 1, 2013, Kabul.
- Arefi, Akram, “Siyasat Khariji Afghanistan dar zaman Amanullah” (Afghanistan’s foreign policy in the time of Amanullah), Katib Scientific-Research Quarterly, Volume 4, No. 6, 2017. Kabul.

- Arı, Tayyar, "Irak, İran ve ABD", İstanbul, Alfa, 2004.
- Arjmand. Javad, Mohammad Jafar ve Sakineh Babri Gonbad, "Dış Politika Karar Vermeye Yeni Yaklaşımlar," Quarterly Journal of Politics", Journal of the Faculty of Law and Political Science, Cilt 41, Sayı 4, Kış 2011.
- Arjmand. Jawad, Mohammad Jafar, "Taharuk hay Taliban wa tasir an dar rawabet Afghanistan-Pakistan-US" (Taliban Movements and Its Impact on Pakistan-Afghanistan-US Relations), Central Eurasian Studies, Volume 6, Number 3, 2009, Kabul.
- Arozoo. Abdul Ghafoor, "Siyasat khariji Afghanistan dar hastana qarn 21" (Afghanistan's Foreign Policy on the Eve of 21st Century), Covers Afghanistan's Minister of Foreign Affairs, Rangin Dadfar Spanta's Interviews, Press Conferences and Speeches During 2006-7, kabul, 2009.
- Arsalan, M. 2015, "Abdurrahman Han Reformlarında Afgan Moderleşmesi", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi, C. 7, Türkiye.
- Arslan, K. "İslam Ülkeleri Arasında İşbirliğine Giden Yolda Yeni Arayışlar", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 10/21, 2014.
- Arzu Abdul Ghafoor, Rawabit Diplomatik Afganistan ve Türkiye (Afganistan ve Türkiye arasındaki Diplomatik ilişkiler), Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlandı, Emir Yayınları, Kabil, 2020.
- Asey. Tamim, Smallwarsjournal, "Afghanistan's Enigmatic Foreign Policy", 12/14/2021, <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/afghanistans-enigmatic-foreign-policy>
- Asker Ali, "Rusya'nın Afganistan Politikasındaki Belirsizlik", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Dergisi, 2014, Türkiye.
- Ataei Farhad and Mansouri Moghadam, Genealogy of Saudi Arabia's foreign policy: a realistic strategy based on identity, Foreign Relations Quarterly, 5th year, 1st issue, Kabul, 2014.
- Ataie, N. "Afganistan'a Müdahale ve yeni Devlet Düzeni", Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Atayi, Mohammad İbrahim. "Nigah-i mukhtasar ba tarikh-i Afganistan" (A brief look at the history of Afghanistan), Mayvand Yayınları, Kabil, 2001.
- Atlı. Altay, CRI Türk, "Dünden bugüne Çin-Afganistan ilişkileri", Ağustos 20, 2021, <https://www.criturk.com/dunden-bugune-cin-afganistan-iliskileri/>
- Atul. Aneja, "India to Develop Iranian Port," The Hindu, May 5, 2013. As of November 7, 2022: <http://www.thehindu.com/news/national/india-to-develop-iranian-port/article4684162.ece>
- Ayaz. Ahmed, "Russia's New Great Game in Afghanistan: Implications for the Region", Defence Journal, Vol. 20, Issue 10, 2017.
- Azimi. Omid Mir, "Parleman Afghanistan ve siyasat kharija" (Afganistan Parlamento ve Dış Politika), Home History and Silk Picture Yayınları, Tehran, 2011.
- Aziz, Raja Ehsan, "Pakistan's Relations with Afghanistan", Central Asian Survey, Vol. 7, No. 2-3, 1988.
- Azmi. M. Raziullah, Pakistan Institute of International Affairs, "Russian Expansion In Central Asia And The Afghan Question" (1865-85), Vol. 37, No. 3, Third Quarter 1984, Pakistan.

- B. Ahmed, “*Shenasnameh-yi Ahzab ve jeryan-hayi Siyasi Afghanistan*” (Identity card of political parties and currents in Afghanistan), Sayeed Yıyinevi, 1992, Kabil.
- Bagheri. Ismail, İESS. İR, “*Analysis of Afghanistan-Central Asia Relations*”, 15 February 2022, <http://www.iess.ir/fa/analysis/1244/>
- Bahadur, Kalim, “*Pakistan’s Policy Towards Afghanistan*”, International Studies, July 1980.
- Bahareh. Sazmand, “*Siyasat Khariji Qudrat hay Buzurg*” (Foreign Policy of the Great Powers), Contemporary Abrar, 2011, Tehran.
- Bahtiyari, Muhammed Kasım Andiş, “*İran ve Pakistan Afganistan’a karşı*” (İran ve Pakistan Dar Mukabili Afganistan), Tahran, Meclis Yayıncılık, 2001.
- Bajoria. Jayshree, CFR, “*India – Afghanistan Relations*”, April 13, 2021, web site, accessed electronically at http://www.cfr.org/publication/17474/indiaafghanistan_relations.html
- Balcı Ali, “Afganistan: Ulus Devlet ve Kabilecilik Arasında”, Editör: Kemal İnat, Burhaneddin Duran ve Muhittin Ataman, Dünya Çatışma Bölgeleri, Nobel Yayınları, Ankara, 2004.
- Balkhi Mirwais, Siyasat Khariji Suudi Arabistan dar Qebal Afghanistan (Suudi Arabistan’ın Afganistan’a Yönelik Dış Politikası, Yayıncı: Afganistan Yüksek Öğrenim Enstitüsü, Dağıtım: Afganistan Kütüphanesi Yüksek Öğrenim Enstitüsü, Kabil, 2016.
- Balkhi Mirwais, Suudi Arabistan’ın Afganistan’a Karşı Dış Politikası, 2. Baskı, Kabil, Kalem Yayınları, 2015.
- Baratı Naser Alı, “İran ve Suudi Arabistan Rekabetinin Afganistan Üzerindeki Etkisi”, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Fakültesi; Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-2019.
- Barfield, Thomas, “*Afghanistan: A Cultural and Political History*”, Princeton University Press, p, Oxford 2010.
- Barnett R. Rubin with Sara Batmanglich, MIT Center for International Studies, “*The U.S. and Iran in Afghanistan*”: Policy Gone Awry, New York University, October 2008, US.
- Basu. Partha Pratim, “*India and Post Taliban Afghanistan: Stakes, Opportunities and Challenges*”, India Quarterly, New Delhi, Vol. LXIII, No.3, July – September, 2007.
- Başaran. Doğacan, “*NATO Liderler Zirvesi ve Afganistan*”, 11/06/2021, <https://www.ankasam.org/nato-liderler-zirvesi-ve-afganistan/>
- Beard, C. “*The Idea of National Interest*”, An Analytical Study in American Foreign Policy, 1934, New York: Macmillan.
- Begzad, R. “11 Eylül Sonrası Afganistan Demokratikleşme ve Taliban Örgütü”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, Ankara.
- Beheshti. Abdul Qahir, Mohammad Latif Tabesh and Seyed Ghazanfar Fatemi, “*Siyasat Khariji Afghanistan dar qebal amrika*” (Afganistan’s Foreign Policy towards the United States), 2009, Kabul.
- Bernard, Paul. “*The Greek Kingdoms of Central Asia*” History of Civilizations of Central Asia, Volume II, Ed. J. Harmatta, Unesco Publishing, Paris, 1996.

- Bhattacharya. Sujay, *India Today*, “40 years of ups and downs in India’s Afghan policy”, New Delhi, August 26, 2021, <https://www.indiatoday.in/news-analysis/story/40-years-of-ups-and-downs-in-india-s-afghan-policy-1845809-2021-08-26>
- Birol. Akgün, “Amerika’nın Yeni Dünya Vizyonu ya da Yaklaşan Küresel Anarşi”, *Stratejik Analiz*, Sayı 37, 2003, Türkiye.
- Bloomberght, “Dünyanın en büyük doğalgaz üreticileri”, 19 Aralık 2022, <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1269673-dunyanin-en-buyuk-dogalgaz-ureticileri>
- Boonesh. Ramezani, Farzad, “Siyaset Khariji Afghanistan dar Goftogo ba Mohieddin Mehdi” (Afghanistan’s Foreign Policy in an Interview with Mohieddin Mehdi), International Center for Peace Studies, 7/3/2011, Kabul.
- Borges. Anelise, EURONEWS, “Afghanistan; Bazgasht Taliban ba Qudrat” (Afghanistan; Taliban return to power), 05/11/2022, <https://per.euronews.com/2021/11/04/afghanistan-the-return-of-the-taliban>
- Brown, Vanda Felbab, “Pakistan’s Relations with Afghanistan and Implications for Regional Politics” Mapping Pakistan’s Internal Dynamics; Implications for State Stability and Regional Security, NBR Special Report No. 55, 2016.
- Brzezinski, Zbigniew (1988); “Büyük Satranç Tahtası”, Çev. Ertuğrul Dilbaş, Ergun İcocabıyık, İstanbul: Sabah Kitapları.
- Bunesh Farzad Ramezani, Goftaman, “Naqsh Turkey dar Afghanistan” (Türkiye’nin Afganistan’daki rolü), 2021, <http://www.goftaman.com/index.php/prs/111-siyasi/2046-2021-07-03-08-35-26>
- Bunesh Farzad Ramezani, Khorasan Zameen, “Hadaf do soya Kabul wa Riyaz az Damahe Rawabit Shiyasi wa Eqtisadi” (Bilateral goals of Kabul and Riyadh from the field of political and economic relations), November, 2022, <http://www.khorasanzameen.net/php/read.php?id=2784>
- Burget, Fazıl Ahmed, “Afghanistan’da Tarihin Tekerrürü: Yeni Sorunlara Eski Çözüm Yöntemleri”, Turksam Yayınları, Afganistan. 2012.
- Burke, E. “War, Death and Hubris Return of a King”: The Battle for Afghanistan, William Dalrymple, and Bloomsbury Press, 1985.
- Büyük, B. M. 2006, “Amerika Birleşik Devletleri’nin Afganistan’a Müdahalesi ve Afganistan’da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı”, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Büyükbaş, Murat, “Amerika Bileşik Devletleri’nin Afganistan’a Müdahalesi ve Afganistan’da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006.
- Büyükbaş. Hakkı, “Şanghay İş Birliği Örgütü”, (Şaban Çalış, Birol Akgün, Önder Kutlu eds.), Uluslararası Örgütler ve Türkiye, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006.
- Campbell. Jon, *Earth Magazine*, “A dry and ravaged land: Investigating water resources in Afghanistan”, December 8, 2022, <https://www.earthmagazine.org/article/dry-and-ravaged-land-investigating-water-resources-afghanistan/>

- Caner. Mustafa, SETAV, “İran’ın Afganistan Siyasetini Anlamlandırmak”, 17 Temmuz 2021, <https://www.setav.org/iranin-afganistan-siyasetini-anlamlandirmak/>
- Caşın, M. H. “ABD’nin küresel güç mücadelesinde Afganistan savaşı ve uluslararası sistemin muhtemel koordinatları”, Jeopolitik, 2002, Türkiye.
- Charles. W., And J. Kegley, Bilateral Relations Fact Sheet, U.S. Relations with Afghanistan. 2008. *World Politics: Trend and Transformation*. U.S.A: Wordsworth Cengage Learning.
- Cidde / Şarku’l Avsat, “İslam İş birliği Teşkilatı: Afganistan’da barışın anahtarı uzlaşmadır”, 2021, <https://turkish.aawsat.com/home/article/3146081/i%CC%87slam-i%CC%87C5%9Fbirli%C4%9Fi-te%C5%9Fkilat%C4%B1-afganistan%E2%80%99da-bar%C4%B1%C5%9F%C4%B1n-anahtar%C4%B1-uzla%C5%9Fmad%C4%B1r>
- Cohen, Roger, “Iran Sees Wide Cracks in USA-Europa”, International Herald Tribune, 29 Eylül, 2004.
- Copeland, D. C. “Neorealism and the myth of bipolar stability”: Toward a new dynamic realist theory of major war. *Security Studies*. 5(3). 1996.
- CSRS Kabul, “Hukumat Wahdad Mili wa Rawabit ba Arabistan Suudi” (Ulusal birlik hükümeti ve Suudi Arabistan ile ilişkiler), 08-01-2022, <https://csrskabul.com/?p=3097>
- CSS.İR, “Tahlil Roykard Nawin Arabistan dar Afghanistan” (Suudi Arabistan’ın Afganistan’daki yeni yaklaşımının analizi), 2022, https://www.css.ir/fa/content/81481/%D8%AA%D8%AD%D9%84%DB%8C%D9%84_%D8%B1%D9%88%DB%8C%DA%A9%D8%B1%D8%AF_%D9%86%D9%88%DB%8C%D9%86_%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86_%D8%AF%D8%B1_%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86
- Çamkerten. İlkay, İnşacı Perspektiften, “Pakistan Dış Politikasında Afganistan Meselesi”, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Volume 51 (2020), Ankara.
- Çelikpala. Mitat, “Geçmişten Günümüze Vazgeçilmeyen Kavram: Ulusal Çıkar”, H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 23, Sayı 1, 2005, Ankara.
- Çınarlı. Özgür, “Afganistan İhtilafı ve Hindistan”, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Aksaray-Turkey, Eylül 2016, Cilt 8, Sayı 3.
- Daishi, K, “Can Envision A Time When China & Afghanistan Share An Open Border”, Our World Forum II at Asia wind. 21 September 2009.
- D’Anieri. Paul, “International Politics”: Power and Purpose in Global Affairs, CENGAGE, 4th Edition, Print ISBN: 9781305630086, Pages: 512, Published, 2017.
- D’Anieri. Paul. “The Greek Kingdoms of Central Asia” History of Civilizations of Central Asia, Volume II, Ed. J. Harmatta, Unesco Publishing, Paris, 1996.
- Dashti. Zabihullah, “Karzai Döneminde Afganistan-Pakistan İlişkileri” (2001-2014), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2015.
- Dawlatyar Ahmad Khan, Ankasam, “Suudi Arabistan’ın Afganistan Politikası”, 06/12/2021, <https://www.ankasam.org/suudi-arabistanin-afganistan-politikasi11/>
- Demir. Cemal, GASAM, “Afganistan’ın Yeniden İnşası ve Uluslararası Konferanslar”, 29 Kasım 2022, <https://gasam.org.tr/afganistanin-yeniden-insasi-ve-uluslararasi-konferanslar/>

- Derleyenler: Bezen Balamir Coşkun ve Ian Rüma, “*Dış Politika Analizi: Konu, Kuram, Yöntem*”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 26.11.2020, Türkiye
- Derman. Giray Saynur ve Babür Hayâ, “*11 Eylül Sonrası Afganistan ’daki Güvenlik Sistemi*”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 41, Mart-Nisan 2014, Sakarya.
- Derman. Saynur, ve Babur, “*11 Eylül Sonrası Afganistan ’daki Güvenlik Sistemi*”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 41, Sakarya.
- Devlet, B. (1992). Ahmed Şenasname-yi Ahzab ve Ceryan-hayi Siyasi-yi Afganistan, Sayeed Yayınevi, Kabil.
- Diriöz. Ali Oğuz, “*Suudi Arabistan Dış Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri*”, Bilkent Üniversitesi ÜİB Araştırma Görevlisi, Ortadoğu Analiz, Cilt: 4- Sayı: 39, Mart 2012, Ankara.
- Doğan. Acet, G. S, 2017. “*11 Eylül olayları Sonrası ABD- Afganistan İlişkileri: İstiladan İşbirliğine*” Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, C. 17.
- Dorani. S., “*America in Afghanistan Foreign Policy and Decision Making from Bush to Obama to Trump*”, *Bloomsbury publishing*, UK. Pp. 2019.
- Durani, Muhibullah-KHAN, “*Pakistan-Afghanistan Relations: Historic Mirror*”, *The Dialogue: A Quarterly Reaserch Journal (DQRJ)*, 2009, c. 4.
- Durmaz. Gökberk, SDE, “*Afganistan, Asya ve Doğusu*”, 28 Ağustos 2021, <https://www.sde.org.tr/gokberk-durmaz/genel/afganistan-asya-ve-dogusu-kose-yazisi-23535>
- Dursun. Ahmet, Anadolu Ajansı, “*İran ’ın Afganistan ve Taliban’a yönelik politikası*”, 12.09.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-afganistan-ve-talibana-yonelik-politikasi-muhafazakarlari-ve-reformistleri-karsi-karsiya-getirdi/2362564>
- Duwche Pashto News, 10.05.2022, <http://p.dw.com/p/Grjv>
- DW, “*Lizbon ’da kritik NATO zirvesi*”, 19.11.2021, <https://www.dw.com/tr/lizbon-da-kritik-nato-zirvesi/a-6247110>
- Ecevit. Bülent, Eceviyazilari, “*Pasifik Güvenlik Pakti*”, *Son Havadis*, (Dünya Politikası), Rahşan Ecevit Arşivi, 1952, 2021, <https://eceviyazilari.org/items/show/60>
- Encyclopaedia Iranica Boundaries of Afghanistan, 28.08.2022, <http://www.iranicaonline.org/articles/boundaries-iii>
- Eray. Basar, “*The Roles of India and Pakistan in Afghanistan ’s Development and Natural Resources*”, ed. Steven A. Zyck, Norfolk, Va. Civil-Military Fusion Centre, 2012.
- Erhan, Ç. 2004, “*ABD ’nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Etkileri*”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C.1, No, 3. Turkey.
- Erol Seyfettin, “*Afganistan: Yeni Küresel Güç Mücadelesindeki Birinci Adres*”, *Stratejik Analiz Dergisi*, Cilt:2, Sayı:19, Avrasya Bir Vakfi, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınevi, Ankara, 2011.
- Erol, M. S. “*Orta Asya ’da Güvenlik Sorunları*”, Hacettepe Üniversitesi ISSN 1305-5992, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1. 12 Ocak 2022, http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/mse_guvenlik/mse_guvenlik.htm

- Etilaatroz, “Sad Salagi Rawabit Afghanistan-Turkey” (Türk-Afganistan diplomatik ilişkilerinin 100. Yılı), 11 Ağustos 2021, <https://www.etalatroz.com/119119/centennial-of-turkish-afghan-diplomatic-relations/>
- Evans, P. Jacobson, H. And Putnam, R. (Eds.) “*Double-Edged diplomacy: international bargaining and domestic politics*”, Berkeley: University of California Press, 1993.
- Fakılı. Şakir, TCDB, “*Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Afganistan’ın Yeniden İmarına Yönelik Uluslararası Girişimler ve Türkiye*”, 2022, <https://www.mfa.gov.tr/afghanistan-in-yeniden-imarina-yonelik-uluslararasi-girisimler-ve-turkiye.tr.mfa>
- Farana Por, H. Zangine, P, 2006. “*Kanun Hayi Tesmem Geri der Kanun Asasi Cedit Afganistan Nesbet Be Nehwi Aemal Qudurt Ber Asasi Hemkari kuwa*”, Olum İnsani ve Farhangi Dergisi, S. 2. C. 7.
- Farhang, M. “*Afganistan Dar Panj Karn-i Ahir*” (Afganistan in the last five centuries), USA, Alexandria Pres. 1988.
- Farhang, Mir Muhammad Siddiq, “*Afganistan Dar panc Qarn-e Akhir*”, 2 cilt, Meshed, 1992. Iran.
- Farzam Rahimullah, İramcenter, “Mamuryat Ehtimali Turkey dar Afghanistan” (Türkiye’nin Afghanistan’daki olası misyonu: fırsatlar ve zorluklar), 07.05.2021, <https://iramcenter.org/fa/turkeys-possible-mission-in-afghanistan-opportunities-and-challenges/>
- Farzan. Mohammad Hanif; Deputy Spokesman of the Ministry of Higher Education, 8am, “*Nezam Tahsili Emruz Afghanistan*” (Afghanistan Education System Today), 7 March 2021, <https://8am.af/todays-education-system-in-afghanistan-a-new-window-into-the-bright-tomorrow/>
- Fayaz, A. (2002) *Camiye ve Tarih Afganistanı-man*, Cangı Dovum Afgan-İngiliz, Sayeed Yaymevi, Kabil.
- Fuertig. Henner, Research gate, “*Afganistan in the Foreign Policies of Middle Eastern Countries*”, October, 2022, https://www.researchgate.net/publication/290948257_Afganistan_in_the_Foreign_Policies_of_Middle_Eastern_Countries
- Gallis. P., *NATO in Afghanistan: A Test of the Transatlantic Alliance*’, Connection, Vol. 6, no. 3, 2007.
- Ganguly. Nicholas Howenstein Sumit, SIPA, “*India-Pakistan Rivalry in Afghanistan*”, March 25, 2021, <https://jia.sipa.columbia.edu/india-pakistan-rivalry-afghanistan>
- Ganguly. Sumit, “*India’s Role In Afghanistan*”: Sources of Tension in Afghanistan and Pakistan: A Regional Perspective, CIDOB Policy Research Project, January 2012, Barcelona.
- Gavrilis, G. “*Harnessing Iran’s role in Afghanistan*”, Council on Foreign Relations, 5 June 2009.
- Gaznevi. Pirzada, A., *Tarihi Siyasi Afganistan Moasir, Kodatay-i 26 saratan 1352 ve Cumhuriyet Davud Han*, Maharat Yayınları, Tahrán, 2010.
- Gerd Nonneman, *Determinants and Patterns of Saudi Foreign Policy, in Saudi Arabia in the Balance: Political Economy, Society, Foreign Affairs*, London: Hurst & Co., 2005.
- Ghaderi. Ali, Daily Afghanistan, “*Afganistan-China relations with US presence in Afghanistan*”, 2021, http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=134031

- Ghaderi. Ali, Daily Afghanistan, “*Emayat az Arabistan; Drust ya nadrust?*” (Support for Saudi Arabia; True or false?) 17 April 2022, http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=132239
- Ghasemi. Farhad, “*Hosul Awalye Rawabet Bainulmelal*” (Basic Principles of International Relations), Mizan Publications, 2010, Tahrán.
- Ghaws Razia, “Jaygah Turkey dar Siyasat Khariji Afghanistan” (Turkey’s Position in Afghanistan’s Foreign Policy), Regional studies, Afghanistan.
- Ghobar. Mir Gholam Mohammad, “*Afghanistan Dar Masir Tarikh*” (Afghanistan in the Course of History), Mohsen Publications, Kabul, 2014.
- Girard. Bonnie, The Diplomat, “*China-Afghanistan Relations*”, AUGUST 23, 2021, <https://thediplomat.com/tag/china-afghanistan-relations/>
- Giustozzi, A. “*War, Politics and Society in Afghanistan*,” 1978-1922, C. Hurst and Co. Publisher, 2000.
- Gluwy. Lindsay, BBC, “*Panj Quadrat hakem Jahan*” (The Five Superpowers), May 30, 2021, <https://www.bbc.com/persian/magazine-52424640>
- Goodson. P., L. and H. Johnson, U.S. Policy Toward Afghanistan After 2014, *Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press*, 2014.
- Gopalakrishnan. R, SAGE journals, “*Afghanistan’s Foreign Policy: Patterns and Problems*”, 2022, <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/097492848804400303>
- Gökırmak Mert, Afganistan: Bölgesel Rekabet ve Yeni Açılımlar, Uludağ Üniversitesi, Bursa, Ss. 15-19./ 23-27.
- Göksedef. Ece, BBC, “*Taliban: Afganistan’da 20 yıl sonra yeniden kontrolü sağlayan örgüt nasıl kuruldu, bugünlere nasıl geldi?*”, 21 Temmuz 2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57913781>
- Gubar, Mir Gulam Mehammed, “*Afganistan Der Mesir-i Tarih*” (Afganistan Tarih Seyrinde). Kabil: Devlet Matbaası Yayınları, 1967, Kabul.
- Gussarova. A, Current Challenges to Central Asia and Afghanistan: Towards a Better World. (Central Asia Institute for Strategic Studies), 2019.
- Habibullah and Eng and M.S. Habibullah, Y.K. Eng, “Does financial development cause economic growth? A panel data dynamic analysis for the Asian developing countries”, *Journal of the Asia Pacific Economy*, 11 (4), 2006
- Haghjoo. Shams, Dawat-Media, “*Siyasat Khariji Afghanistan dar zaman hukumat wadat mili*” (Afghanistan’s foreign policy in the government of national unity), Mar 23, 2022, <http://dawatmedia24.com/%D8%A7%D8%AC%D8%AA%D9%85%D8%A7%D8%B9%D9%8A-%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%D9%8A/106268/>
- Hâkimi. Seyed Javid, 8am.af, “*The role of India in Afghanistan*”, 11 November 2021, <https://8am.af/afghanistans-relationship-with-india-during-the-ashraf-ghani-era/>
- Hanasz, P. “The Politics of Water Security between Afghanistan and Iran”, Independent Strategic Analysis of Australia’s Global Interests. *Strategic Analysis*, 1 March 2012.

- Harsh V. Pant, The Diplomat, “*The Emerging India-Afghanistan Front against Pakistan*”, 2022, <https://thediplomat.com/2016/12/the-emerging-india-afghanistan-front-against-pakistan/>
- Hashimi. M. Sami, “*Siyasat Khariji Amerika dar Afghanistan pas az Taliban*” (The United State`s Foreign Policy in The Post Taliban Afghanistan: Evaluation and Comparison of The Strategy of Bush and Obama`s Foreign Policy in Fight Against Terrorism in Post Taliban Afghanistan), Kabul, 2016.
- Haya Babür, “Uluslararası Alanda 11 Eylül Sonrası Afganistan”, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Enstitü Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Mart – 2014.
- Hemat Jan M., “Afganistan ve İran Arasındaki Ticari ve Siyasi İlişkiler”, Uluslararası Ticaret ve Finans Anabilim Dalı, *Yüksek Lisans Tezi*, 2019.
- Hooker, Jr. “*The Grand Strategy of the United States*”, National Defense University Press, October 2014, Washington D.C.
- Hosseini. Pourahmadi Meybodi, Bahrami Aref, Politics - Journal of the Faculty of Law and Political Science, “*New Regional Cooperations in Central Asia and Its Future Outlook*”, Fall 2016, Volume 48, Number 3; From page 609 to page 629. Iran, Shahid Beheshti University.
- Huasheng, Z. (2012), “*China and Afghanistan: China`s Interests, Stances, and Perspectives*”, Centre for Strategic and International Studies. Washington DC.
- Huseyni. Hüda, aawsat, “*Hindistan, Pakistan, İran, Çin ve Rusya “Taliban” dönüm noktasında*”, 2021, <https://turkish.aawsat.com/home/article/3140426/h%C3%BCda-huseyni/hindistan-pakistan-i%C3%A7in-rusya-%E2%80%9Ctaliban%E2%80%9D-d%C3%B6n%C3%BCm-noktas%C4%B1nda>
- Imani Mehdi, İİWFS, “Naqsh Farhang wa Eqtsad dar Rawabit Afghanistan ba Suudi Arabistan” (Suudi Arabistan ve Afganistan ilişkilerinde kültür ve ekonominin rolü), 2022, <https://iiwfs.com/%D9%86%D9%82%D8%B4-%D9%81%D8%B1%D9%87%D9%86%DA%AF-%D9%88-%D8%A7%D9%82%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D8%AF-%D8%AF%D8%B1-%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%B7-%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%A8%D8%A7-%D8%A7/>
- Iran Regional Forum, “*Russia, Iran, and Central Asia: Impact of the U.S. Withdrawal from Afghanistan*”, No. 3, September 2013.
- Irshad. Zakir Hossein, Char Fasle Rawabit Afghanistan wa America (Afganistan-ABD İlişkileri), 2022, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2014/10/141001_k04_afg_us_relation
- Ishtiaq. Ahmad, “*Afganistan`dan Keşmir`e*”: ABD Liderliğindeki Terörizme Karşı Savaş ve Hindistan-Pakistan Çatışması, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2013.
- İESS, “Nufuz Turkey dar Afghanistan; Abzar ha wa Hadaf” (Afganistan`daki Türk etkisi; Araçlar ve hedefler), Doğu Çalışmaları, 20 Kasım 2021, <https://www.iess.ir/fa/translate/2391/>
- İslam Dünyası Geleceği Araştırma Enstitüsü, İİWFS, “Huzur Turkey dar Afghanistan” (Türkiye`nin Afganistan`daki varlığı), 10 Kasım 2021, <https://iiwfs.com/%D8%AD%D8%B6%D9%88%D8%B1-%D8%AA%D8%B1%DA%A9%DB%8C%D9%87-%D8%AF%D8%B1-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86%D8%9B-%D8%A8%D9%84%D9%86%D8%AF%D9%BE%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%B2%DB%8C-%DB%8C/>
- Jafari, Mohammad Mousa, “*Tahlil Siyasat Khariji dar dawran Hamid Karzai*” (Analysis of Foreign Policy during the Hamid Karzai from the Perspective of Continuity), Katib Scientific-Research Quarterly, Volume 4, Number 64, 2017, Kabul.

- Jafari. Mohammad Musa, BBC, “*Siyasat Khariji Dawlat wadat mili*” (Foreign Policy of the National Unity Government: In Search of Stability), 26 September 2022, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2015/09/150922_k02-nug-foreign-policy
- Jalal, A. “Uluslararası Hukuka Göre Afganistan Suyollarının Hukuki Durumu”, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Haziran 2015.
- Javadi. Jafar, Maedeh Karimi and Mohsen Akhbari, Kiau.ac.İr, “*The Evolution of Foreign Policy of United State toward Afghanistan on the base Geopolitics Theories*”, 2022, http://psq.kiau.ac.ir/article_520625.html?lang=fa
- Kabil Ticaret Müşavirliği Müşavirlik Raporu 2012-2015, “*Afganistan Ülke Raporu*”, 2017, Kabul.
- Kamoluddin. Abdullaev, “*Central Asian Emigres in Afghanistan First Wave 1920- 1931*”, Central Asia Monitor, Sayı: 5, 1994.
- Karacasulu, N. “*Bölgesel Güvenlik Analizi Afganistan,*” Beta Yayınevi, 2011, İstanbul.
- Kaya Gamze, Türkiye-Afganistan İlişkileri, Sosyal Bilimler Enstitüsü; Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ocak 2019.
- Kaya. Ali Cem, “*Yeni Büyük Oyun’da Çatışma ve İş birliği Alanı Olarak Afganistan*”: ABD-Rusya Kontrollü Rekabeti, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2012.
- KEMLU, “*Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia (CICA)*”, Ministry Of Foreign Affairs Of The Republic Of Indonesia, 2022, https://kemlu.go.id/portal/en/read/130/halaman_list_lainnya/conference-on-interaction-and-confidence-building-measures-in-asia-cica
- Kennedy. Paul, BOOKS, “*Success Stories: A Reader’s Guide to Strategy*”, September/October 2014. Lawrence Freedman, “*strategy: A History*”, Oxford University Press, pp.768, 2022, <https://www.foreignaffairs.com/reviews/review-essay/2014-08-11/success-stories>
- Keskin. Arif (2005b); “*ABD-İran Gerginliğinde Yeni Bir Dönem: ABD-AB yaklaşması stratejik Analiz,* Cilt 5, Sayı 60.
- Khanna. Aditi, THE PRINT, “*India can have positive impact in Afghanistan’s future as regional ally, says US official*”, 11 September, 2021, <https://theprint.in/diplomacy/india-can-have-positive-impact-in-afghanistans-future-as-regional-ally-says-us-official/731982/>
- Khumchany Sayed Janbaz, “Türkiye Afganistan İlişkileri: 1991-2014”, Sosyal Bilimler Enstitüsü; Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2019.
- Khurshid. Hasan, “*Pakistan-Afghanistan Relations*”, Asian Survey, Vol. 2, Issue 7, September 1962.
- Khurshid. Hasan, “*Rawabit Afghanistan-Pakistan*” (Afganistan-Pakistan İlişkileri), Asian Survey, Vol. 2, Issue 7, September 1962.
- Kibrispostasi, “*Asya’da İş birliği ve Güven Arttırıcı Önlemler*”, 2022, <https://www.kibrispostasi.com/c37-DUNYA/n288303-asyada-isbirligi-ve-guven-arttirici-onlemler-konferansi-zirvesi->
- Knyazev Alexander, “Avrasya’nın Büyük Güçlerinin Mevcut Afganistan Politikaları: Rusya, Çin, Hindistan ve İran”, Çeviren: Sercan Doğan, Ortadoğu Analiz, İnceleme, Cilt: 3, Temmuz-Ağustos 2011.

- Knyazev. Alexander, Ortadoğu Analiz, “*Current Afghan Politics of the Eurasian Great Powers*”: Russia, China, India and Iran, July- August.2011. Volume: 3. Issue: 31-32. Turkey.
- Kocakener. Mustafa, Hbstrateji, “*Amerikan Dış Politikasında İdealizm Realizm İlişkisi*”, 2022, <http://www.hbstrateji.com/amerikan-dis-politikasinda-idealizm-realizm-iliskisi-97>
- Kocaoğlu. Timur, “Afganistan Ulusal Sorununun Uluslararası Boyutları”. Afganistan Üzerine Araştırmalar. Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı. İstanbul: (TATAV) Yayınları. 2002.
- Konhaber, “*Asya’da İş birliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı Afganistan gündemiyle toplandı*”, 2022, <https://www.konhaber.com/haber-asya-da-ısbirligi-ve-guven-arttirici-onlemler-konferansi-afganistan-gundemiyle-toplandi-1628714.html>
- Konukçu. Yasemin, “*Küresel hegemonya ve güç dengeleri bağlamında ABD-İran ilişkileri*”, Marmara Üniversitesi (Doktora Tezi), İstanbul, 2018.
- KSAM: Kabul Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Kubilayhan Erman, “*Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikasında Afganistan*”, YÖK Ulusal Tez Merkezi-Bahçeşehir Üniversitesi, Dergi: KARADENİZ, 2019.
- Kuloğlu, Armağan- Sercan Doğan “*Afganistan ve Pakistan’da yaşanan Gelişmeler ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri*” ORSAM, Asya Araştırmaları Programı, Rapor No: 31, Ankara, Mart 2011.
- Kurt, Hasan Basri, “*ABD İran ‘Denklemi’*”, Anlayış, Sayı 15, Milliyet (2005); 14 Mart, 2004, Turkey.
- Küçük E. “Türkiye’nin Arabulucu Rolü:” İran-Afganistan Sınır Hakemliği. *Tarih Okulu Dergisi* (TOD). 11(34): 810-811. Haziran. 2018.
- Laruelle. Marlene, “*The Central Asia–Afghanistan Relationship*”: From Soviet Intervention to the silk Road Initiatives (Contemporary Central Asia: Societies, Politics, and Cultures), Publisher: Lexington Books; Illustrated edition (March 4, 2020), 282 pages, Europe.
- Laruelle. Marlene, Sebastien Peyrouse and Vera Axyonova, “*The Afghanistan-Central Asia relationship: What role for the EU?*” EUCAM Working Paper No. 13, FRIDE and University of Eastern Finland, February 2013.
- Lobell, S. E. “*The Assesment, the state, and foreign policy: a neoclassical realist model*”. S. E. Lobell, N. M. Ripsman, J. W. Taliaferro (eds.) “*Neoclassical realism, the state, and foreign policy*”, Cambridge University Press, 2009.
- Loudik Adamak, “*Rawabet Khariji Afghanistan dar nima awal Qarn 20*” (20. Yüzyılın İlk Yarısında Afganistan’ın Dış İlişkileri), Mohammad Fazel Sahebzadeh, Saeed Yayınları, Kabil, 2014.
- Mahan. See, A.T., “*The Problems of Asia*” (Boston, 1900), H. Mackinder, “*Geographical Pivot of History*,” The Geographical Journal, Vol. 23, 1904, 4; J. Fair grievie, *Geography of Peace* (London, 1915); H.W. Wiegert, et. Al. *Principles of Political Geography*, New York, 1957.
- Mahdavi. Hamid, ETILAATROZ, “*Central Asia and Afghanistan after 2014*”, 2022, <https://www.etilaatroz.com/377/%D8%A2%D8%B3%DB%8C%D8%A7%DB%8C-%D9%85%D8%B1%DA%A9%D8%B2%DB%8C-%D9%88-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D9%BE%D8%B3-%D8%A7%D8%B2-2014/>

- Mahmood. Ali Sina, İrdiplomacy, “*Khast Pakistan az Afghanistan chist?*” (Pakistan Afganistan’dan ne istiyor?), 2021
<http://irdiplomacy.ir/fa/news/2005026/%D9%BE%D8%A7%DA%A9%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D8%B2-%D8%AC%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%DA%86%D9%87-%D9%85%DB%8C-%D8%AE%D9%88%D8%A7%D9%87%D8%AF->
- Maizland. Lindsay, Council on Foreign Relations (CFR), “*The Taliban in Afghanistan*”, Sep 15, 2021,
<https://www.cfr.org/backgrounder/taliban-afghanistan>
- Mallinson. Kate, Chatham House, “*Afghanistan creates tricky new reality for Central Asia*”, 2022,
<https://www.chathamhouse.org/2021/08/afghanistan-creates-tricky-new-reality-central-asia>
- Maroof. Asif, BBC, “*Afghanistan’s closer proximity to India*”, the result of discouragement from Pakistan?, 2022,
https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2016/09/160914_zs_afghan_india_relationship
- Masun. Ghulam Sakhi, “*Rawabet bainulmelal Afghanistan*” (Afganistan’ın Uluslararası İlişkileri), Saeed Yayınları, Kabil, 2009.
- Mati. Abdul Matin, Ghorbandiyan, Rawabit ABD-Afganistan (ABD-Afganistan ilişkileri), 2022,
<http://ghorbandiyan.blogfa.com/post/15/%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%B7-%D8%A2%D9%85%D8%B1%DB%8C%DA%A9%D8%A7-%D9%88-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86>
- Mesbahzadeh. Seyed Mohammad Baqer, “*Tarikh Mukhtasar Siyasi Afghanistan*” (a Brief Political History of Afghanistan), Marandiz Yayınları, Tehran, 2009.
- Ministry of Foreign Affairs of Japan, “*International Conference on Reconstruction Assistance to Afghanistan*”, Tokyo, 2022,
https://www.mofa.go.jp/region/middle_e/afghanistan/min0201/index.html
- Minna. Jarvenpaa, “*Making Peace in Afghanistan; The Missing Political Strategy*”, United States Inestitute of Peace, Available at: www.usip.org, Accessed on: 11 February 2017. Jayaram, Nivedita, “*Economic Impact of OBOR on Afghanistan*”, Mantraya Analysis, No. 10:28, 2016.
- Misdaq, Nabi, “*Afghanistan: Political Frailty and External Interference*”, USA & Canada Press, 2006.
- Mobarez, “*Siyasat Khariji Afghanistan az zaman Ahmad Shah ta Karzai*” (Ahmad Shah Baba Durrani’dan Hamid Karzai’ye kadar Afganistan Dış Politikasının Analizi), N. Mobarez, Saeed Yayınları, 2011, Kabul.
- Mobarez, AB. Hamid, *Siyasat Khariji Afghanistan az zaman Ahmad Shah ta Karzai* (Ahmad Shah Baba Durrani’dan Hamid Karzai’ye kadar Afganistan Dış Politikasının Analizi), N. Mobarez, Saeed Yayınları, 2011, Kabul.
- Molaei. Ali Sajjad, 8am, “*Negahe ba Siyasat Khariji Afghanistan pas az 2014*” (A Look at Afghanistan’s Foreign Policy after 2014), 2021, <https://8am.af/a-look-at-afghanistans-foreign-policy-after-2014/>
- Mortazavi. Shah Hossein, 8 Sobh, Fasle Taze Rawabit Afganistan-ABD (Afganistan-ABD ilişkilerinin yeni bölümü), 05.04.2021, <https://8am.af/a-new-chapter-in-us-afghan-relations/>
- Musbah Zada, A. “*Tarih Siyasi Mohtasar Afganistan*,” (A Brief Political History of Afghanistan) Mayvand Yayınevi, kabil, 2009.

- Nabizada. Ahmad Zubair, IRAM, “*ABD-İran Geriliminin Ortasında Afganistan*”, İran Araştırmaları Merkezi, 20.01.2020, İran.
- Nabizadeh Ainuddin, Blogfa, “Rawabit Afganistan-Türkiye” (Afganistan ve Türkiye ilişkileri), 2022, <http://findaqlistan.blogfa.com/post/7>
- Narges. Aghileh Rahmani and Abbas Hosseini, “*Siyasat Khariji Afghanistan Bad az Taliban*” (Taliban’dan Sonra Afganistan’ın Dış Politikası Üzerine İnceleme), Kabil Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2012.
- NATO/OTAN, “*NATO and Afghanistan*”, 2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_8189.htm
- Nehru, Jawaharlal, “*Negah-i be Tarih-i Cehan (Look at the history of the World)*, (3 cilt) Mahmut Tafazzoli (Far. Çev), Tahran, 1959.
- Nejad. Ali Fathollah, Hamidreza Azizi, MEİ.EDU, “*Iran and the Taliban after the US fiasco in Afghanistan*”, September 22.2021, <https://www.mei.edu/publications/iran-and-taliban-after-us-fiasco-afghanistan>
- Neumann. R., “Failed Relations between Hamid Karzai and the United States”, *United States Institute Of Peace*, 2015.
- Nogayeva, Ainur. “*Orta Asya’da ABD, Rusya ve Çin*”: Stratejik Denge Arayışları.1. Basım, Ankara: USAK Yayınları, 2011.
- Oğuz. Esedullah, “*Hedef Ülke Afganistan*”, Doğan Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Omidi. Ali, Sipri “*Afghanistan Regional Dialogue*”, Iran’s narrative of security in Afghanistan and the feasibility of Iranian-US engagement, Department of Political Science, University of Isfahan, Afghanistan Regional Dialogue Background Paper No. 2, September 2013. Iran.
- Opacin, N. “*China’s Role in Afghanistan*”, Method A Capitalist Peace approach, Hamburg, Anchor Academic Publication, 2014, Hamburg.
- Önal. Hilal, “*ABD’nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz*”, Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi (UHPD), c. 6.
- Örmeci. Ozan, Politika Akademisi, “*Uluslararası İlişkilerde İki Temel Yaklaşım*”: Realizm ve. İdealizm, 2022, <http://politikaakademisi.org/2014/05/22/uluslararasi-iliskilerde-iki-temel-yaklasim-realizm-vs-idealizm/>
- PAJHWOK, “*The history of Afghanistan-Pakistan relations and its role in the current situation of both countries*”, 2021, <https://pajhwok.com/fa/opinion/%D9%BE%DB%8C%D8%B4%DB%8C%D9%86%DB%80-%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%B7-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D9%88-%D9%BE%D8%A7%DA%A9%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D9%88-%D9%86%D9%82%D8%B4/>
- Pak. Mohsen, IPSC, “*Aadaf Siyasat Khariji Afghanistan*” (Afghanistan Foreign Policy Objectives), 2022, <http://peace-ipsc.org/fa/%D8%A7%D9%87%D8%AF%D8%A7%D9%81-%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%D8%AA-%D8%AE%D8%A7%D8%B1%D8%AC%DB%8C-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%DA%AF%D9%81%D8%AA%DA%AF%D9%88-%D8%A8%D8%A7/>
- Pakain. Mohsen, IPSC, “*Aadaf Siyasat Khariji Afghanistan*” (Afghanistan Foreign Policy Objectives), 2022, <http://peace-ipsc.org/fa/%D8%A7%D9%87%D8%AF%D8%A7%D9%81-%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%D8%AA-%D8%AE%D8%A7%D8%B1%D8%AC%DB%8C-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%DA%AF%D9%81%D8%AA%DA%AF%D9%88-%D8%A8%D8%A7/>
- Panda. Ankıt, THE DİPLOMAT, “*Afghanistan-Russia relations*”, 2022, <https://thediplomat.com/tag/afghanistan-russia-relations/>

- Pandey. Shubhangi, ORF, “*Understanding China’s Afghanistan Policy: From Calculated Indifference to Strategic Engagement*”, Observer Research Foundation, *Issue Brief No. 305*, 2022, <https://www.orfonline.org/research/understanding-chinas-afghanistan-policy-from-calculated-indifference-strategic-engagement-54126/>
- Pannier. Bruce, RFERL, “*How Much Will Afghanistan Change Central Asia’s Relations With Russia*”, China, And The United States? August 24.2021, <https://www.rferl.org/a/central-asia-afghanistan-neighbors/31426320.html>
- Pantucci. Raffaello, RUSI, “*Central Asia and Afghanistan*”: Old Fears, Old Actors, New Games, 2022, <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/central-asia-and-afghanistan-old-fears-old-actors-new-games>
- Patrick. BET David, PBD, “*History of US-Iran Conflict Explained*”, 2022, <https://www.patrickbetdavid.com/history-of-us-iran-conflict-explained/>
- Pavel K. Baev, BROOKINGS, “*Russia and America’s overlapping legacies in Afghanistan*”, 2022, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/08/18/russia-and-americas-overlapping-legacies-in-afghanistan/>
- Project Director: Richard L. Armitage and Samuel R. Berger, Chairs Daniel S. Markey, “*U.S. Strategy for Pakistan and Afghanistan*”, the Council on Foreign Relations (CFR), Independent Task Force Report No. 65, 2010, USA.
- Purtaş Fırat, Avrasya’daki yeni Büyük Oyun Bağlamında Hindistan’ın Orta Asya Politikası, OAKA, Cilt:1, Sayı: 2, 2006.
- Purtaş. Fırat, “*Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi*”, Eylül 2011, Editör, Murat Yılmaz, Teknik Koordinasyon, Mustafa Yeşilyurt, Tasarım-Baskı, Eylül 2011, Ankara.
- Qadri. Ali, Daily Afghanistan, “*Rewabit Afghanistan-Pakistan; Dar zir saya Wagarayi Tarikhi*” (Afganistan ve Pakistan arasındaki ilişkiler; Tarihsel farklılığın gölgesinde.), 2022, http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=134521
- Qadri. Qais Ahmed, Subhe Kabul, Mamuryat NATO dar Hukumate Biden (Biden hükümetindeki NATO misyonu ve NATO-Afganistan ilişkilerinin geleceği), 2022, <https://subhe kabul.com/%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%D8%AA/natos-mission-in-biden-and-the-future-of-nato-afghanistan-relations/>
- Qayyumi. Samiul Haq, 8AM, “*The Importance of the Organization of Islamic Cooperation for Afghanistan*”, Hasht Sobh, 2022, <https://8am.af/the-importance-of-the-oic-for-afghansitan/>
- Rafie. Hossein, Veteran Diane, Ameneh Shirkhani, Central Eurasia Studies, “*Central Asia: A Dynamic Region for Security Activists*”, No. 3, Winter and Spring 2008-2009, Tehran.
- Rafiq N. Joghrafya Dowalasum Tolgay, (10. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı. Afganistan Islam Cumhuriyet. Milli Eğitim Bakanı) 2017, Kabul.
- Rahapress, “*Dalayil Alaqamandi Huzur Nizamy Turkey dar Afghanistan*”(Türkiye’nin Afganistan’daki askeri varlığı), 2021, <https://rahapress.af/%D8%AF%D9%84%D8%A7%DB%8C%D9%84-%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%82%D9%85%D9%86%D8%AF%DB%8C-%D8%AD%D8%B6%D9%88%D8%B1-%D9%86%D8%B8%D8%A7%D9%85%DB%8C-%D8%AA%D8%B1%DA%A9%DB%8C%D9%87-%D8%AF%D8%B1-%D8%A7%D9%81%D8%BA/>

- Rahi. Arvin, Etilaatroz, “*Risha Rawabit mutashanj Afghanistan-Pakistan*” (Afganistan-Pakistan arasındaki gergin ilişkilerin kökeni), 2022, <https://www.etilaatroz.com/46565/%D8%B1%DB%8C%D8%B4%D9%87%E2%80%8C%DB%8C-%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%B7-%D9%85%D8%AA%D8%B4%D9%86%D8%AC-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D9%88-%D9%BE%D8%A7%DA%A9%D8%B3%D8%AA%D8%A7/>
- Rahmand. Aziz Ahmad, “*Tarikhcha rawabet bainulmilal Afghanistan*” (Afganistan Uluslararası İlişkilerin Tarihi), Horasan Yayınları, Kabil, 2014.
- Rahmani. Narges and Abbas Hosseini, “*Pas az Inzowa: Barasi Siyaset khariji Afghanistan pas az Taliban*” (İzolasyonundan sonra: Taliban’dan Sonra Afganistan’ın Dış Politikası Üzerine İnceleme), Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2012, Kabil.
- Raşit. Ahmet, “*Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun*” (Taliban: Islam, Oil and the New Great Game in Central Asia), çev. Osman Akinhay, Everest-Mozaik, İstanbul, 2001.
- Razavi, Masuod, “*Tarikh Afghanistan* (Afganistan Tarihi), İnterarat Şapeki, 2005, Kabil.
- Rose, G. “*Neoclassical realism and theories of foreign policy*”, World Politics, 51(1), 1998.
- Sadat, M. H. And Hughes, J. P. “*US–Iran engagement through Afghanistan*”, Middle East Policy, no. 1, vol. 17, spring 2010.
- Saffari. Sultan Şah, “*Tarikh Rawabit Khariji Afghanistan*” (Afganistan Dış İlişkilerin Tarihi), Zakaria Mirzaei, Yeni Bağımsız Yayınlar, kabul, 2019.
- Saikal. Âmin, “*Modern Afghanistan*”: A History of Struggle and Survival, I.B. Tauris Publications, Cilt 6, Sayı: 23, New York, 2012.
- Sajjad Ashraf, “*India-Afghanistan Strategic Agreement: Opportunity for Peace and for Pakistan*”, ISAS Briefs, No. 218 – 18, October 2011, Singapore.
- Sajjadi Abdul Qayyum, Taliban: Iran and Pakistan, Political Science Quarterly, No. 2, Afghanistan in the 20th Century, 3rd edition, Mohammad Ibrahim Shariati Afghani, Tehran, 2013.
- Sajjadi. Abdul Qaium, “*Foreign Policy of Afghanistan*”, Vice Chancellor for Research and Technology of Khatam Al-Nabiin University (PBUH), Kabul, 2018.
- Sajjadpour. Seyed Mohammad Kazem, Mohammad Taghi Jahanbakhsh, “*A Study of the Link between Minkode and the Genome in the Foreign Policy of Russia and Afghanistan*”, 3/24/2017, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran.
- Sakineh Mahmoudi, *Rawabit Siyasi Afghanistan-Pakistan* (Afganistan ve Pakistan arasındaki siyasi ilişkiler), sayfa sayısı, 116. Yayıncı, Kisan. Yayın yılı: 2016. Iran.
- Samimi. Shir Ali, “*Tarikh mohaser Afghanistan az Saltanat ta Jamhuri*” (Contemporary History of Afghanistan from the Monarchy to the Republic 1978-1747), 2019, Kabul.
- Semiz. Yaşar ve Birol Akgün, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, “*Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-Abd İlişkileri*”, 2018, Turkey.
- Semiz. Yaşar, “*Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri*”, Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Konya, Türkiye, 2005, Cilt: 5 Sayı: 9.
- Shafiei. Nozar, Ruhollah Salehi Dolatabad, “*Explaining China’s New Neighborhood Diplomacy towards Afghanistan*”, University of Isfahan, Isfahan, Iran, 2016.

- Shafii Nozar, Farji Naseer Shahriar, Motaghi Afshin, "Roykard Hind dar Qebal Afghanistan pas az 11 sep. 2001; ba Negah ba Iran" (Hindistan'ın 11 Eylül 2001'den sonra Afganistan'a yaklaşımı; İran açısından), İsfahan Üniversitesi, 2013.
- Shah. Alam, "The Changing Paradigm of Iranian Foreign Policy Under Khatami," Strategic Analysis, Vol. 24, No. 9, December 2000.
- Shahab. Ahmed, Zahid and Bhatnagar, Stuti, "Pakistan-Afghanistan Relations and the Indian Factor", Pakistan's Foreign Policy Analysis, Pakistan Institute of International Affairs, Vol. 60, No. 2, April 2007.
- Shahvari. Abolhassan and Hossein Qalandari, "A Study of the Political, Social, and Economic Situation of the Shiites of Afghanistan from the Beginning of Islam to the Present", Article Type: Research, And Seyyed Mohammad Hussein, "Sociology and Anthropology of the Shiites of Afghanistan", Kabul.
- Shakoor, Abdul, "Orta Asya; Amerikanın Çıkar Algılaması ve Güvenlik Politikaları", Avrasya Etütleri TİKA, Cilt 2, Sayı 2, 1995, Türkiye.
- Sharan Taimur, Naqsh wa Ahmiyat Turkey dar Rawabd Solh Afghanistan (Türkiye'nin Afgan barış sürecindeki rolü ve önemi), basım; Afganistan'da Friedrich Ibert Stiftung Vakfı, Kabul, 2021.
- Sharma. Prakhar, "India-Afghanistan Relations", Pragmatism towards Political Normalisation (Routledge Handbook on South Asian Foreign Policy), Area Studies, Politics & International Relations, Reference & Information Science, Edition: 1st Edition, Pages:13, 2021, India.
- Sipus. M., M, "US-Afghan Security Agreement: Competing Notions of Sovereignty?"; Enduring Strategic Partnership Agreement Between the United States of America and The Islamic Republic of Afghanistan, 2013.
- Simber. Reza, Daniel Rezapour, "Analysis of Russia's geopolitical policies towards Central Asia with emphasis on the Chinese factor", University of Guilan, Guilan, 21.05.2016, Iran.
- Sönmezoğlu. Faruk, "Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi", Der Yayınları, Yayın Tarihi: 01.10.2019, 7 baskı, Türkiye.
- Spinghar Jandad, Siyasat Khariji Turkey dar Qebal Afghanistan pas az 2001 (Türkiye'nin 2001 Sonrası Afganistan'a Yönelik Dış Politikası), Yayıncı: Afganistan Yüksek Öğrenim Enstitüsü, Dağıtım: Afganistan Kütüphanesi Yüksek Öğrenim Enstitüsü, Kabul. 2018.
- Sprout, Harold and Margaret Sprout, "The Ecological Perspective on Human", Affairs. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1965.
- Şeyhanlıoğlu. Hüseyin, T.C. Türk iş birliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, "18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan'ın Jeostratejik Önemi", Avrasya Etütler 2/34/2008.
- Talash, F, "Afganistan-Çin ilişkileri", Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2016.
- Taliaferro, J. W. "Neoclassical realism and resource extraction": state building for future war. S. E. Lobell, N. M. Ripsman, J. W. Taliaferro (eds.) "Neoclassical realism, the state, and foreign policy", Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
- Taliaferro, J. W. "Security seeking under anarchy: defensive realism revisited", International Security, 25(3), 2000.

- Tamana Faramarz, *Siyasat Khariji Afghanistan dar sephar Hamkary hay Mantiqahi* (Afganistan'ın bölgesel işbirliği alanında dış politikası), birinci cilt, birinci baskı, Afganistan İslam Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Kabil, 2013
- Tamana. Faramarz, “*Siyasat khariji ABD dar Afghanistann*” (Afganistan'da ABD'nin Dış Politikası), Tahran Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2008, Iran.
- Tamana. Faramarz, “*Siyasat Khariji Afghanistan*” (Afganistan'ın Dış Politikası: Bölgesel İş birliği Alanında), Afganistan Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Kabil, 2014.
- Tamana. Faramarz, “*Siyasat Khariji Afghanistan*” (Afganistan'ın Dış Politikası), Amiri Yayınları, Kabul, 2020.
- Tamana. Faramarz, “*Wisdom and Governance in the Sphere of Afghanistan's Foreign Policy*”, Ahrari Publications, Kabul, 2019.
- Tamana. Faramarz, *Siyasat Khariji America dar Afghanistan* (Afganistan'da Amerikan dış politikası), yayıncı; stratejik araştırmalar araştırma enstitüsü, sayfa sayısı; 206, yayın yılı; 2019, Tahran.
- Tanwir, M. Halim, “*Afghanistan: History, Diplomacy and Journalism*”, Xlibirs Corporation Press, London, UK, 2012.
- Tellis. A., & J. Eggers, *U.S. Policy in Afghanistan: Changing Strategies, Preserving Gains* (2017th ed.). Washington, DC: *Carnegie Endowment for International Peace*. 2017.
- US sending envoy to Taliban”, Reuters, Washington: 1 Ekim 1996. Ahmetbeyoğlu, Ali. *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Tatav Yayınları, 2002.
- Ütük, Kazım, “*Iran'in Orta Asya Politikası*”, 2023, Sayı 14, 2002.
- Valerie M. Hudson and Christopher S. Vore, “*Foreign Policy Analysis Yesterday, Today, and Tomorrow*”, Mershon International Studies Review, Published by: Oxford University Press on behalf of The International Studies Association, Coverage: 1994-1998, Vol. 38, No. 1- Vol. 42, No. 2, United Kingdom.
- Varank. Mustafa, “*Sanayi ve Teknoloji Stratejisi*”, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanı, 18 Eylül 2019, Türkiye.
- Voldani Asghar Jafari ve Mohammad Taqi Jahanbakhsh, “*Suudi Arabistan'ın Afganistan'daki Rekabetçi Yaklaşımları*”, Tahran Üniversitesi Araştırma Bölümü, chive of SID, Dış İlişkiler, 9 yıl, sayı 3, ss. 99-128, 30/10/2017, Tahran.
- Vosoughi, Saeed, Fallahi, Ehsan and Heidari, Ghorban Ali, “*Explaining the Position of Afghanistan as the Center of Several Regional Subsystems with Emphasis on the South Asian Region and the Role of India*”, Quarterly Journal of Central Asia and Caucasus Studies, No. 87, 2014
- Waltz, K. N. “*Theory of international politics*”, mcgraw Hill: New York, 1979.
- Watanyar. Mohammad Naser, “*Pas az Taliban: Siyasat khariji Afghanistan*” (Post-Taliban Afghanistan Foreign Policy: Review of Hamid Karzai's Foreign Policy Strategy and National Unity Government), Kabul, 2018.
- Watkins Andrew, “*A New Method? Europe, India and Afghanistan after 2021*”, print; Friedrich Ebert Stiftung, Afghanistan, 2021.

- Weinbaum. Marvin G., “*Pakistan and Afghanistan*”: The Strategic Relationship, Published by: University of California Press, Asian Survey, Coverage: 1961-2017 (Vol. 1, No. 1 - Vol. 57, No. 6).
- World Bank. “Afghanistan- Resource Growth Corridor:” Railway Development Plan. Rapor No: 79683. Washington DC.
- Wright. Robin, “*Iran and Russia,*” In *The Iran Primer: Power, Politics, and U.S. Policy*”, 186–189. Washington D.C. United States Institute of Peace, 2010.
- Wynbrandt. James, “*The Brief History of Saudi Arabia*”, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, USA, 2004.
- Yagobi Hamed Far, Gonasazi Siyasat Khariji Turkey dar Khawarmiyana (Ortadoğu’da Türk Dış Politikasının Tipolojisi), Dış Politika, Yıl 27, Sayı 4, Kabul, 2014.
- Zahid Shahab ve Bhatnagar, Stuti, “*Pakistan-Afghanistan Relations and the Indian Factor*”, Pakistan’s Foreign Policy Analysis, Pakistan Institute of International Affairs, Vol. 60, No. 2, April 2007.
- Zamani. Khair Mohammad, “*Tarikh Rawabet Bainulmelal Afghanistan*” (A History of International Relations of Afghanistan), Ministry of Higher Education, Kabul, 2016.
- Zhao. Hong, “*China’s Afghan Policy: The Forming of the March West strategy?*”, Institute for National Security Strategy, p.35-41, Chin, 2013.
- Zhao. Huasheng, “*Afghanistan and China’s new neighbourhood diplomacy*”, The Royal Institute of International Affairs, 2016.
- Zhao. Huasheng, (May/June 2011), “*Russia and the Afghanistan issue*”, China International Studies, no. 28.

TABLolar LİSTESİ

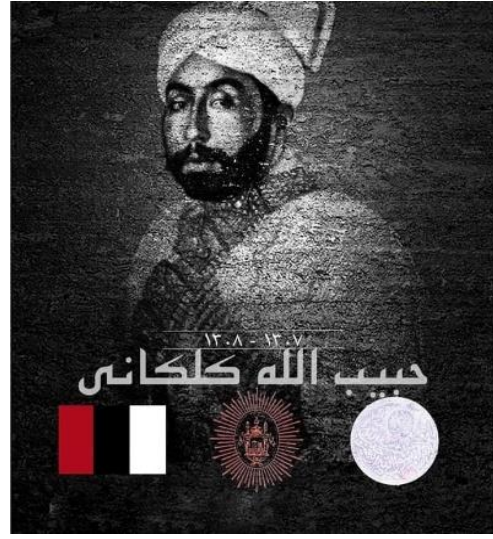
Tablo. 1: Aktör (Player) ve Aktör Arası (Inter-Actor) arasındaki fark.....	19
Tablo. 2: Dış Politika ile Dış İlişkiler Arasındaki Farklılıklar.....	27
Tablo. 3: ABD'nin 1954'ten Bu Yana Pakistan'a Yaptığı Mali Yardımlar	126

EKLER

100. yıl içerisinde, Afganistan'ın eski krallarının ve cumhurbaşkanlarının bayrakları, imzaları ve yönetim tarihlerinin başlangıcı ve bitişi:

Amanullah Han "1919" (1926-1928)

Habibullah Kalakani (1928-1929)

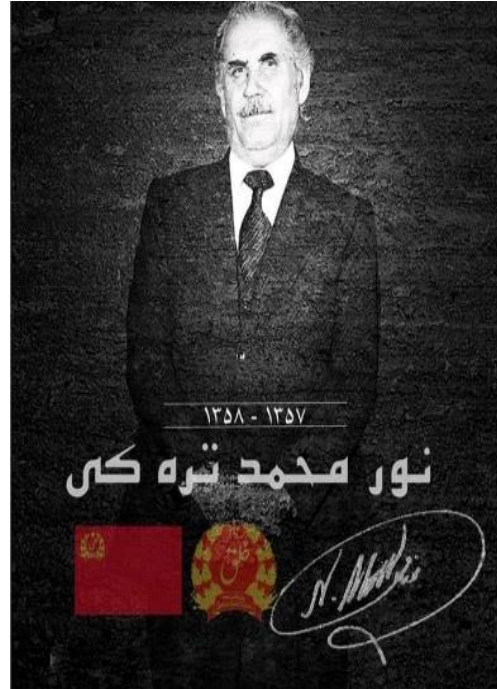
Muhammed Nadir Han (1929-1933)

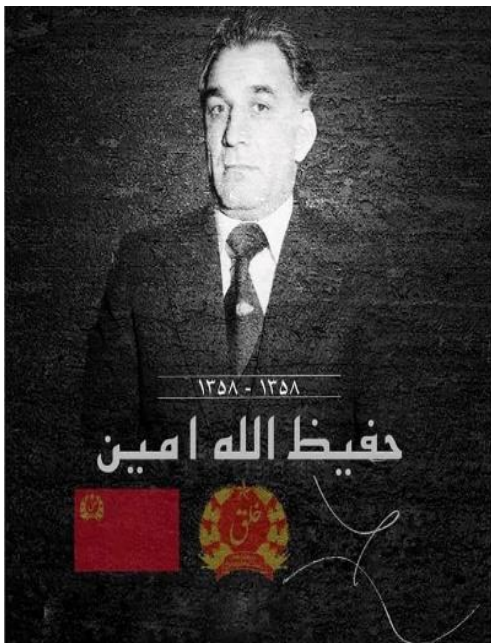
Muhammed Zahir Şah (1933-1973)

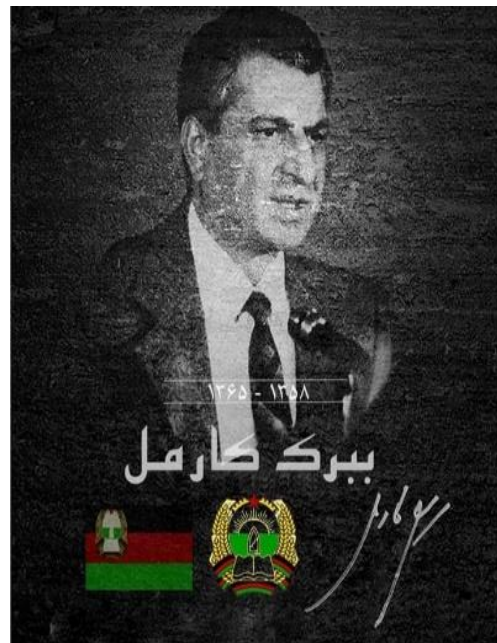
Muhammed Davud Han (1973-1978)

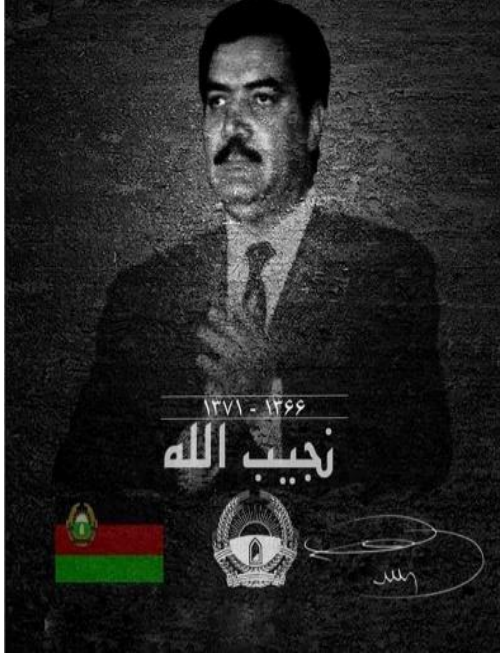
Nur Muhammed Tereki (1978-1979)

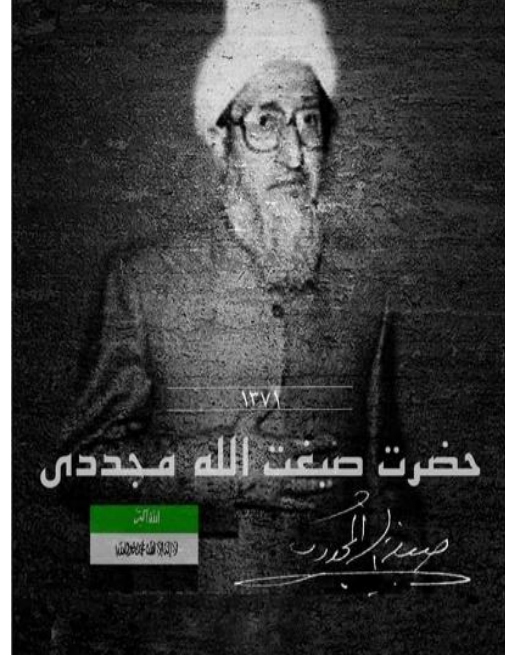
Hafizullah Emin (1979-1979)

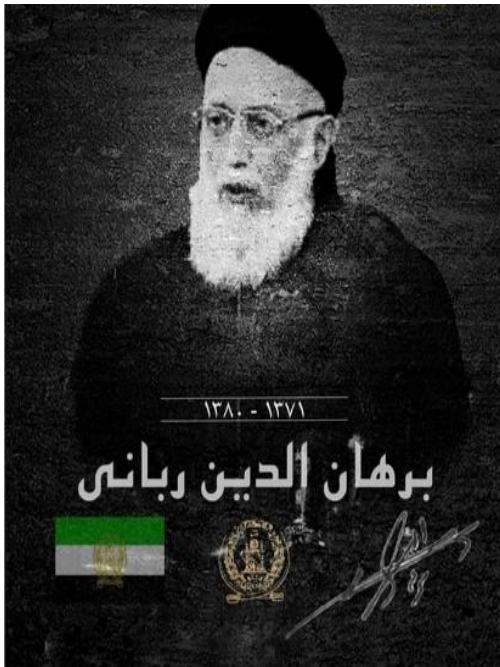
Babrak Karmal (1979-1986)

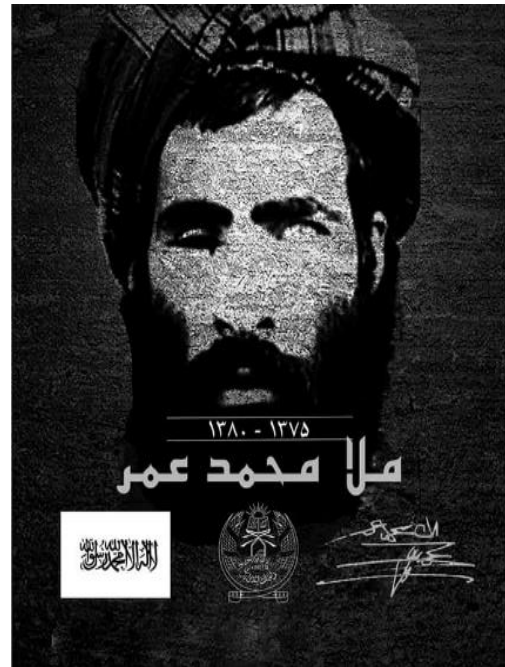
Dr. Muhammed Necibullah (1987-1992)

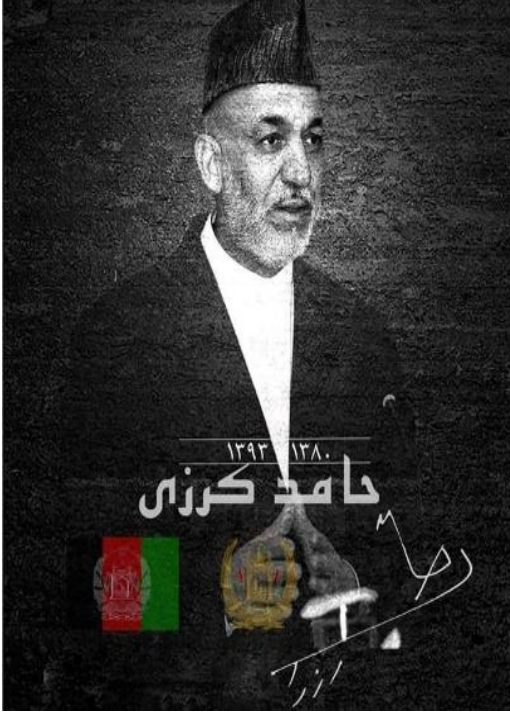
Sibgatullah Müceddidi (1992-1992)

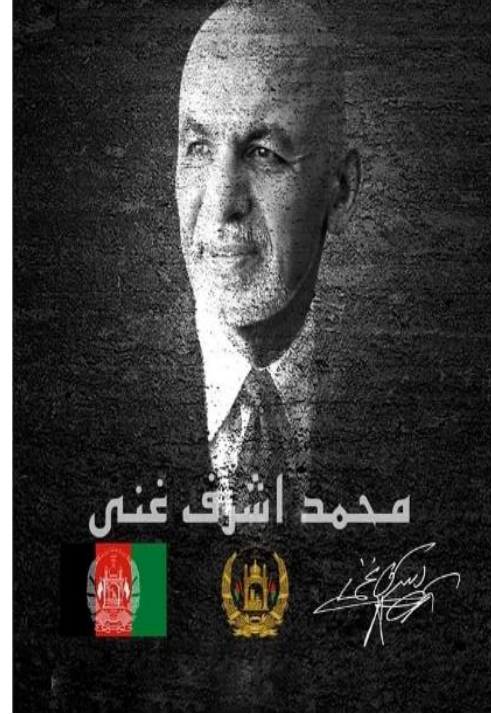
Burhaneddin Rabbani (1992-1996)

Molla Muhammed Ömer (1996-2001)

Hamid Karzai “2001” (2004-2014)

Dr. Eşref Gani (2014-2021)

Kaynak:

AB. Hamid Mobarez, *Siyasat Khariji Afghaniстан az zaman Ahmad Shah ta Karzai* (Ahmad Shah Baba Durrani'den Hamid Karzai'ye kadar Afganistan Dış Politikasının Analizi), N. Mobarez, Saeed yayınları, 2011, Kabul. ss. 120-140.

Ahmad Shafaei, Rohasay Jamhuri Afghaniстан az Dawood Khan ta Karzai (Dawood Khan'dan Hamid Karzai'ye kadar Afganistan'ın Cumhurbaşkanı), BBC, 10 Haziran 2014, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2014/05/140520_k05_karzai_legacy_afghan_president

Afghanistan Qadim” (Eski Afganistan), 6 Ağustos 2022, https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02qQ2HxTp3rsvvzkbX9w3xGbKvc5rCd6827WvukwDdKbf7NXCboAGnni6TJ6XjsYQml&id=504274876392930

ÖZGEÇMİŞ

Ajmal KHAIR KHAH, Mevlâna Üniversitesi Diplomasi ve Yönetim Bölümü'nde lisans eğitimini, Karabük Üniversitesi Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı'nda ise Yüksek Lisans eğitimini tamamlamıştır. ACSF-O Afghan Civil Society Forum- organizasyonunda proje asistanı, PL & SE-Paiwand Legal and Social Empowerment organizasyonunda proje asistanı ve sunucusu, Campermen şirketinde yurtdışı müşteri temsilcisi ve tercüman, APPRO- Afghanistan Public Policy Research organizasyonunda analizci, Aweezha & PLSEO- haftalık gazetesinde yazar pozisyonlarında bulunmuştur. İngilizce, Türkçe, Urduca, Farsça, Özbekçe ve Peştuca dillerine hakimdir.